

PRATARMĖ

Rankose laikote jau dešimtąją „Padubysio kronikų“ numerį. Nuo idėjos iki brandos praėjo šešeri metai, kupini ieškojimų ir atradimų, atvėrimų ir atsivėrimų. Regioninis visuomenės ir kultūros žurnalas gali gyvuoti, būti reikalingas ir patrauklus tada, kai jo steigėjai vadovaujasi kilniomis idėjomis, bendradarbių ratas yra platus ir kūrybingas, tematika neapsiriboja tik vietinėmis aktualijomis, o sklaidos strategija yra gerai apgalvota. Filosofo, valstybininko, kultūrininko Romualdo Ozolo užmojis savo gimtinėje steigti Lituanistikos centrą ir leisti žurnalą pasiteisino, pragyveno savo kūrėją ir toliau yra puoselėjamas jam atminti. Nuo antrojo numerio nusistovėjo kelios rubrikos – „Šiandien“ (apskritojų stalo aktualijų medžiaga), „Istorijos eskizai“, „Prisiminimai“, „Dokumentai“, „Iš praeities spaudos“, „Knygos“. Nuo septintojo numerio prisidėjo „Susitikimai“ (iškilų kraštiečių atsiminimai) ir „Pasakojimai apie gamtą“, o nuo dešimtojo – „Nuotraukų konkursas“. Šiose rubrikose sutilpo ir aktualios diskusijos, ir žymių mokslininkų publikacijos, ir studentų rašiniai. Pamažu daugėjo Padubysio šviesuolių straipsnių apie savo kraštą, jo gamtą, o svarbiausia – čia gyvenusius ir savo pėdsaką atmintyje palikusius žmones, įvykius, ženklus.

Dešimtojo „Padubysio kronikų“ numerio rubrikos tradicinės, tačiau žurnalas papildytas naujais faktais ir informacija, išgyvenimais ir pajautimais.

Rubrika „Šiandien“ skirta Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio trisdešimties metų sukaččiai paminėti. Apskritojų stalo dalyviai diskutuoja apie Atgimimo ištakas, Sąjūdžio pradžią, veikėjus ir jų vaidmenis, likimus ir tarpusavio santykius. „Istorijos eskizus“ pradeda Lietuvos Respublikos Seimo narys profesorius A. Gumuliauskas, rašydamas apie Sąjūdžio pradžią Šiauliuose, apie pačius pirmuosius jo organizatorius ir pačius pirmuosius įvykius. Literatūrologė D. Striogaitė atveria svetingas Šilo Pavėžupio dvaro duris, kviesdama prisiminti šviesią Putvinskių šeimą ir platų jų bendraminčių, bendradarbių ratą, pasekti jų pokalbius, mintis ir žodžius, vedusius į Lietuvos Nepriklausomybę. Tytuvėnų regioninio parko kultūrologė A. Buchaitė ir B. Salatkienė pristato gausų miškininko, kraštotyrininko, paveldosaugininko, praeities žinovo ir puoselėtojo Petro Jagmino archyvą. Jame sukaupia medžiaga (šimtai piliakalnių, pilkapių, istorinių vietų fotografijų, aprašų, surinktų legendų ir pasakojimų) atskleidžia plačią Tytuvėnų praeities panoramą. Rubriką užbaigia heraldikos tyrinėtojos G. Jasiūnienės straipsnis apie herbo reikšmę ir prasmę Žemaitijos bajoro gyvenime. Tai gyvas pasakojimas apie tai, iš kur bajorai gavo herbus ir kam juos naudojo.

Rubrikoje „Susitikimai“ D. Valančienė primena skaitytojui apie dviejų dvasios galiūnų – R. Ozolo

ir R. Dichavičiaus – ilgą ir vaisingą bendravimą, draugystę, jų likimus. J. Formanskė pradžiugina ilgu ir kupinu netikėtų įvykių, žmonių ir jų darbų straipsniu apie ilgametę mokytoją Feliciją Petrylienę. Autorė ne tik pasakoja apie mokytojos gyvenimą – ji „apibėga“ plačią apylinkę ir Bazilionus per beveik šimtą metų, spalvingais atsiminimais prikeldama seniai pamirštus reiškinius. Paskutinis šios rubrikos straipsnis mus nukelia į kitą pasaulio kraštą – I. Gorytė pasakoja apie Lietuvos skautijos šimtmečio minėjimą Australijoje.

„Prisiminimų“ skyrelyje sutinkame du neeilinius žmones, išsiskiriančius savo gyvenimais ir darbais. Pirmasis – tai knygnešys Kazimieras Račkauskas, apie kurį medžiagą surinko ir paskelbė V. Lopeta. Dirbdamas vežėju pas Putvinskius Šilo Pavėžupio dvare jis nuo jaunų dienų įsitraukė į knygnešystę, išmaniai slėpė ir platino lietuviškus

raštus, nė karto neįkliuvo caro žandams. Antrasis – V. Kirkučio prisimintas neįprasto likimo kuršėniškis keliautojas Vladas Kerbelis, pėsčiomis, laivais ir kitais būdais apkeliavęs daugybę kraštų, gal pusę pasaulio, o įdomiausia – be skatiko kišenėje. Rubrikoje „Knygos“ profesorius V. Rimkus apžvelgia „Kelmės albumą“.

„Padubysio kronikos“ kaupia ir saugo Lietuvos ir Bazilionų, Tytuvėnų, Kurtuvėnų, Pašiaušės, Kuršėnų, Šiaulių apylinkių istorinę atmintį, savo publikacijomis perduoda praeities patirtį dabarties skaitytojui ir ateinančiai kartai. Žurnalo rengėjai siekia aukštų jo sumanytojo R. Ozolo idealų, kūrybos dvasios ir atsakomybės nuostatų. Redakcinė kolegija tikisi, kad Padubysio krašto šviesuoliai vis intensyviau bendradarbiaus, o kiti Lietuvos kultūros tyrėjai ir puoselėtojai juos palaikys.

Birutė Salatkienė

Apskritojo stalo dalyviai: A. Rupšytė, B. Leonavičius, R. Pakalnis, V. Radžvilas, R. Žadeikytė, A. Gumuliauskas, D. Morkūnas, V. Vingras. Giedriaus Baranausko nuotrauka

Rita ŽADEIKYTĖ

Sąjūdžio ištakose atgimusi Nepriklausomybė budina šiandienos Sąjūdžiui

DISKUSIJA PRIE APSKRITOJO STALO BAZILIONŲ MOKYKLOJE

Arūnas GUMULIAUSKAS, istorikas, Šiaulių miesto Sąjūdžio tarybos narys, Seimo narys
Bronius LEONAVIČIUS, dailininkas, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys
Donatas MORKŪNAS, politologas, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Šiaulių tarybos narys, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras
Romas PAKALNIS, miškininkas ekologas, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys
Vytautas RADŽVILAS, filosofas, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys
Angonita RUPŠYTĖ, fizikė, sąjūdininkė, viena iš Baltijos kelio organizatorių ir koordinatorių
Vaclovas VINGRAS, inžinierius, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Šiaulių iniciatyvinės grupės narys
Eugenijus SKRUPSKELIS, Romualdo Ozolo paramos fondo direktorius
Diskusiją moderavo žurnalistė Rita ŽADEIKYTĖ

Eugenijus SKRUPSKELIS. Simboliška, kad šiemet sutampa Lietuvos valstybės 100-metis ir Sąjūdžio 30-mečio jubiliejus. Apie Sąjūdį šiandien galime išgirsti visokių minčių – ir prisiminimų, ir interpretacijų. Vieni jį mato, kaip Dievo duotą, kiti – kaip kažkokių institucijų atsiųstą procesą, treči – kaip Dievo pirštą, davusį žmogų, padovanojusį Lietuvai Nepriklausomybę. Interpretacijų gausu. Kad jų išvengtume, Romualdo Ozolo paramos

fondas subūrė į diskusiją Bazilionuose tuos žmones, kurie buvo Sąjūdžio kelio pradžioje, – tai Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narius, Šiaulių sąjūdžio veteranus. Būtina pasikalbėti apie ištakas – apie tai, kas buvo Sąjūdžio pradžioje, ir tai, kaip Sąjūdis siejasi su mūsų dabartimi, kad galėtume palyginti, ko iš tiesų siekė Sąjūdis ir ką mes šiandien turime.

Rita ŽADEIKYTĖ. Gerbiama Angonita, esate kilusi iš Šiaulių, esate viena iš Sąjūdžio simbolių, absoliučiai neatskiriamas žmogus nuo Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio, kurio 30-metį minėsime šį birželį, atsiradimo ir veiklos. Buvote viena iš Sąjūdžio, suvienijusio menininkų, mokslininkų, filosofų bendruomenę, organizatorių. Visada pabrėžiate, kad esate Sąjūdžio eilinė. Turėjome progos matyti, kaip tampama Sąjūdžio generolais, o kaip tapti Sąjūdžio eiliniu ir kodėl būtent tokį kelią pasirinkote?

Angonita RUPŠYTĖ. Labai geras dalykas būti Sąjūdžio eiline, nes Sąjūdžio eiliniai ir yra tie žmonės, kurie nelipo ant „bačků“, nekalbėjo daug ilgų kalbų, bet būtent Sąjūdžio eiliniai kviesdavo žmones į mitingus, rengdavo rinkimų akcijas, rinkdavo parašus, kuruodavo šalies rajonus, kad ten būtų kuriamos Sąjūdžio rėmimo grupės, ir dirbdavo daug kitų darbų.

Man atrodo, kad į Sąjūdį jo žmonės atėjo skirtingais keliais. Tuo metu dirbau Vilniaus universiteto Fizikos fakultete. O, kaip žinote, fizikai visada buvo

Rita Žadeikytė. Giedriaus Baranausko nuotrauka

Angonita Rupšytė. Laimos Perminienės nuotrauka

organizuoti, gerai žinomos garsiosios Fizikų dienos. Šiandien yra ta diena (pokalbis įrašytas balandžio 20 dieną – aut. past.), kai Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio (LPS) susikūrimo išvakarėse Vilniaus dailininkų sąjungoje buvo perskaitytos filosofo Arvydo Juozaičio tezės „Politinė kultūra ir Lietuva“, kurios dar labiau išjudino Lietuvą, labai aiškiai pabrėždamos tai, kas yra valstybė, kas yra valstybingumas, galų gale buvo paminėta Vasario 16-oji!

Skatinčiau, ypač dabartinį jaunimą, paskaityti tuometinę spaudą. Spaudoje tada pasirodė Sauliaus Pečiulio straipsnis apie baltąsias dėmes (1988 m. balandžio 21 d. pirmąjį kartą atgimstančios Lietuvos oficialiojoje spaudoje „Komjaunimo tiesa“ buvo išspausdinta ekonomisto Sauliaus Pečiulio publikacija „Akla praeities nostalgija“, kur buvo rašoma apie baltąsias istorijos dėmes – Stalino trėmimus, žudynes, nežmonišką režimą – aut. past.). S. Pečiulis labai aiškiai apibrėžė trėmimus, tremtį, tada prasidėjo polemika – Juozas Jarmalavičius ir panašūs pradėjo sakyti, kad ne, tai nebuvo Lietuvos žmonių tremtis, nes tai buvę buržuazinių nacionalistų trėmimai ir panašiai.

Kitas labai svarbus momentas, kai 1988 m. gegužės pradžioje Rašytojų sąjungos leidžiamame laikraštyje „Literatūra ir menas“ buvo paskelbta dėl gatvių pavadinimų keitimo – kad Lenino prospektas būtų vadinamas Gedimino prospektu, kad

būtų sugrąžintas Naugarduko gatvės pavadinimas vietoje Partizanų gatvės ir taip toliau.

O ieškant pačių giliausių Sąjūdžio ištakų, manau, reikėtų paminėti 1987, gal net 1986-uosius metus, kai prasidėjo Žaliųjų judėjimas dėl naftos telkinio eksploatavimo Baltijos jūroje ir panašių dalykų. Būtent 1987 m., mums, tuometiniam jaunimui, ką tik baigusiam studijas ar dar studijuojančiam, buvo svarbu nubėgti į „Žinijos“ draugijoje veikusį Filosofų klubą, gerai žinojome klubus „Atgaja“, „Žemyna“, „Talka“.

Dar vienas svarbus momentas – reikiamu metu atsidurti ten, kur reikia. Bronius Leonavičius tuo metu buvo Dailininkų sąjungos pirmininku, Romas Gudaitis – Rašytojų sąjungos pirmininku, jie kėlė idėjas ir vėliau atsidūrė Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje, Sąjūdžio taryboje.

Manau, kad suvienijimas, susivienijimas jau vyko savaime. Kaip žmones pakelti vienyti? Manau, kad žmonių net nereikėjo kelti. Atsikratyti baimės buvo svarbiausias dalykas! Ir ypač svarbu tai buvo mažuose miesteliuose. Pamenu, netgi 1989 m., kai jau nuvilnijo visi svarbiausieji mitingai, kai jau buvo visiškai aišku, kad Sąjūdis įsitvirtina, mažesniuose miesteliuose į tuos mitingus žmonės dar žiūrėjo su baime. Pamenu tremtinius, močiutes, ateidavusias į Sąjūdžio būstines, kur dirbome mes, Sąjūdžio jaunimas, – pavalgyti nebuvo kada, nes

reikėjo skleisti Sąjūdžio idėjas, – atnešdavo mums sumuštinį, duodavo keletą kapeikų pavalgyti ir stebėdavosi: „Vaikeliai, kodėl jūs nebijote? Juk jus išveš...“ Jautėsi žmonių baimė, kurią jie buvo išgyvenę, žinojo, kaip būna... Mes, tuometinis jaunimas, nebuvome matę pokario, partizanų išniekinimo, nors apie tai buvome girdėję iš pokalbių namuose, laiškų. Mano tėtis 10 metų buvo lageryje, deja, grįžęs labai neilgai gyveno. Bet jo laišškai liko, atsiminimai liko ir tai buvo postūmis.

Kuo dar Sąjūdis buvo įdomus ir svarbus, galintis būti pavyzdžiu, kaip pakelti dabartį? Pirmiausia – iniciatyva. Žmonių iniciatyva ir suvokimas, kad tik pats žmogus gali kažką keisti. Tai suvokimas, kad aš pats einu ir darau, o ne laukiu, kad kažkas už mane padarys.

Svarbus dalykas buvo pareigos jausmas ir... atsakomybė. Atsakai už savo žodžius, už savo veiksmus. Atsakomybės jausmo, laisvės ir iniciatyvos sujungimas davė labai daug.

O jeigu kalbėti apie Sąjūdžio ištakas – jos yra kiekvieno mūsų viduje. Žiūriu į jaunimą ir tikrai matau, kad juose taip pat jos yra, jų tiesiog negali nebūti, nes laisvės suvokimas ir norėjimas savo valstybę matyti geresnę yra esminis, kaip ir suvokimas, kad Nepriklausomybę reikia ne tik atkurti, bet ir išsaugoti! Tai vienas svarbiausių dalykų jau kalbant ir apie dabartį.

Neįmanoma visuose Sąjūdžio įvykiuose neprišiminti Romualdo Ozolo. Jis mus visus suburia diskusijoms net ir išėjęs... R. Ozolas buvo Sąjūdžio strategas, kuris numatė labai toli. Ne visi suprasdavo jo mintis, tačiau jo mintys – ne taktiko, o stratego. Tai matymas daug daug plačiau. Matymas ne penkerių, ne dešimties metų į priekį, o dvidešimt, gal net penkiasdešimt metų į ateitį. Kiekvienu atveju jis turėdavo atsakymus į daugelį klausimų. Kodėl, pavyzdžiui, jis aktyviai dalyvavo pasipriešinimo judėjime, kai per Rasų kapines norėjo nutiesti greitkelį? Nes jis suvokė, kas gali būti sunaikinta, sunaikinus svarbiausių asmenybių valstybingumo panteoną.

Nepamirškime, kodėl būtent R. Ozolas Sąjūdžio suvažiavime gavo daugiausia balsų – juo pasitikėjo. Joėjimas nuo Filosofų klubo iki Sąjūdžio iniciatyvinės grupės buvo natūralus – tai neatsiejami dalykai. Kai sakydavo R. Ozolas, daugiau nieko nereikėdavo pridurti. Kai reikėdavo sukviesti žmones į mitingus, mes, tuometinis jaunimas, nežinodavome, ką da-

Bronius Leonavičius. Laimos Perminienės nuotrauka

ryti. Taip buvo ir birželio 24 d. (Vilniuje, Gedimino aikštėje, išlydint delegatus į XIX sąjunginę partinę konferenciją, Lietuvos persitvarkymo sąjūdis suruošė demonstraciją persitvarkymui paremti. Dalyvavo nuo 20 000 iki 40 000 žmonių – aut. past.) – mes nežinojome, ką daryti, kol nepaskambino R. Ozolui. Taip būdavo visada, kai reikėdavo pasitarti svarbiausiais klausimais.

Todėl dabar mes, Sąjūdžio bendražygiai, turėtume ne tik įamžinti R. Ozolo palikimą, prisiminimus, tačiau perduoti jo idėjas jauniems žmonėms – pasakyti tai, ką jis matė į priekį.

Rita ŽADEIKYTĖ. Sąjūdį kūrė menininkai ir akademinė bendruomenė. Kaip tada jautėsi menininkai, kodėl jie pirmiejiėjo ten, kur vis dėlto buvo pavojinga? Kaip pavyko sukviesti menininkus, kurie yra ne minios žmonės, o asmenybės, dažniau siekiančios individualios raiškos?

Bronius LEONAVIČIUS. Sąjūdis neatsirado iš niekur, jo pradžia, jo šaknys buvo gerokai anksčiau. Menininkų plačiąja prasme veikla buvo labai įvairi: Rašytojų sąjungoje – vienaip, mūsų, Dailininkų sąjungoje, – kitaip. Dailininkų sąjunga tuo metu buvo pati didžiausia kūrybinė organizacija, jungusi apie 900 narių, trys Dailės kombinatai – iš viso susidarė apie 3 000 žmonių. Dailininkų sąjungos struktūra labai rimta, prasidėjusi nuo arsininkų („Ars“ – Lietuvos dailininkų grupė), veikusių Smetonos laikais.

Dailininkų sąjungos veikla, trianalės, knygų konkursai – visa tai taip pat buvo reikšminga. Aš pats esu grafikas, todėl teko turėti reikalų su leidyklomis, susitikti su mokslininkais. Apie 1970 m., buvusį leidyklos „Mintis“ vyriausiąjį dailininką Antaną Gedminą paskyrus į Centro komitetą, mane paskyrė vyriausiuoju „Minties“ dailininku. O tada „Minties“ leidykloje R. Ozolas dirbo vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju. Būtent „Minties“ leidykloje mes artimiau susitikome. Tuo metu leidyklų direktorius ir vyriausiuosius redaktorius skirdavo, tvirtindavo Komunistų partijos Centro komitetas, o vyriausiųjų dailininkų – ne, todėl vyriausieji dailininkai būdavome tokie su visokiais „šposeliais“ – galėjome šiek tiek daugiau pasakyti.

R. Ozolo veikla leidykloje – tik viena pusė. Leidykloje buvo įkurta Filosofų redakcija, kuri leido filosofinę literatūrą. Ten rinkosi Bronius Genzelis, Bronislavas Kuzmickas – pagrindiniai to meto filosofai.

Mūsų su R. Ozolu darbai būdavo daugiau rutininiai – įvairios meno tarybos ir panašiai. Nors sprenddavome patys, bet leidykla „Mintis“ vis dėlto buvo mokslinės ir politinės literatūros leidykla, tai visa ta tarybinė politika turėjo ten būti. R. Ozolas, kaip vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, turėjo to paisyti, nors tarp eilučių visko būdavo.

Tačiau man įspūdingiau R. Ozolas į akis krito tada, kai „Žinijos“ draugijoje veikė Filosofų klubas. Buvo 1987 m. Kaip tik tais metais buvau išrinktas Dailininkų sąjungos pirmininku – buvau pirmasis nepartinis sąjungos vadovas. Sužinojęs, kad Filosofų klube vyksta įvairūs pasikalbėjimai tais laikais prieš valdžią, nuėjau ir aš pasižiūrėti. Kaip tik kalbėjo R. Ozolas. Paklausiau – girdžiu, kad tai visiškai kitoks R. Ozolas! Po jo kalbos priėjau prie R. Ozolo, sakau: „Labas! Šiandien pažinau kitą Ozolą!“ Taip prasidėjo jau kitoks mūsų bendravimas.

Po kurio laiko valdžia Filosofų klubą uždraudė, nes jie jau buvo per daug išsišakoję. Tada sutikęs R. Ozolą sakau, kad raktai – kišenėje, o Dailininkų sąjungos patalpos laisvos ir mūsų salė neblogo. Taip Filosofų klubas su savo paskaitomis persikraustė į Dailininkų sąjungą. Pradėjo mumis domėtis saugumas, o mes aiškinome, kad vykdome gorbačiovinę „perestroiką“ – politinį švietimą, nes dailininkai jau tokie – jų netvirtina centro komitetai, reikia juos labiau apšviesti! Tada Dailininkų sąjunga tapo savo-

tišku centru – visas Vilnius ėjo pas mus ir mes labai išgarsėjome. Būtent Dailininkų sąjungoje Arvydas Juozaitis balandžio 20-ąją ir perskaitė savo garšiasias tezes. Nors prieš tai buvo Algirdo Gaižučio, R. Ozolo paskaitų, bet A. Juozaičio tezių akcentas jau buvo kapitalinis. Po to Vytautas Radžvilas viešai sukritikavo socialistinį realizmą – Vinco Dilkos paveikslą „Kolūkio steigiamasis susirinkimas“ (1950)! Žmonių susirinkdavo tiek, kad stovėdavo kieme, – teko įrengti mikrofonus. Tada valdžia ir pradėjo domėtis, kas čia vyksta toje Dailininkų sąjungoje.

Rita ŽADEIKYTĖ. Baimės rinktis nebebuvo? Kada išnyko baimė?

Bronius LEONAVIČIUS. Į mus tada keistokai žiūrėjo ir pačioje Dailininkų sąjungoje, kai buvau išrinktas pirmuoju nepartiniu vadovu. Užsigavo visa sąjungos valdžia. Staiga mirė pirmasis Komunistų partijos Centro komiteto sekretorius Petras Griškevičius. Įvykis buvo rimtas, sakė, kad mes jį... pribagėm.

Manau, kad pagrindinis išjudėjimas iš mirties taško buvo išėjimas į pasaulį, ryšiai su išore – tai tarptautinės trianalės, kadangi mes į jas norėjome išeiti be Maskvos, turėjome neblogus ryšius su Leipgigu, Bratislava. Didžiausi tų laikų apdovanojimai yra būtent dailininkų grafikų – Algirdo Steponavičiaus, Birutės Žilytės, mano ir kitų – aukso medaliai. Norėjome kaip nors apsieiti be Maskvos, bet kad be jos apsieitume, kad išeitume į tarptautines parodas, reikėjo Maskvoje laimėti bent antrojo laipsnio diplomą – kitaip neleidavo!..

Rita ŽADEIKYTĖ. Neabejotinai ekologija buvo viena didžiųjų bangų, praplėsusių kelių į laisvę. Kodėl būtent ekologija ir ekologai buvo vieni pirmųjų laisvės šauklių?

Romas PAKALNIS. Žmogui lemta suprasti sąlygas, kokiomis jis gyvena. Kai daugiau pradedi suprasti – daugiau kas nors duoda ir uždavinių išspręsti. Skaitydavau daug paskaitų, važinėdavau daug po Lietuvą, matydavau, kas vyksta Lietuvoje. Kai tarybinio kūrybinio jaunimo stovykloje per paskaitą prie Iglos ežero, Sūduvos pakraštyje, papasakojau apie melioracijos žalą Lietuvoje, prie manęs priėjo Vaclovas Daunoras ir sako: „Žinai, tau už tokią paskaitą Stalino laikais – 25 metai. Iš salės išvestų!“

Tada, dar tarybiniais laikais, aš išmokau kalbėti ir sakyti tai, ką galvoju, nebijodamas ir neturėda-

mas jokių baimių. Vienas iš rimtesnių dalykų, kuris padėjo išvengti baimės, tai, kad 1982 m. pradėjome ir 1984 m. baigėme rengti kompleksinę Lietuvos gamtos apsaugos schemą 20 metų laikotarpiui. Mes buvome priversti ir išipareigoję pasižiūrėti, kas dedasi ir kur link eina Lietuva. Ten išvadų buvo visokių, tačiau pagrindinė išvada tokia: jeigu ir toliau vyks toks ūkinis vystymasis atsilikusiomis technologijomis, Lietuva eis į ekologinę katastrofą. Tai reiškia, kad lėšas reikės naudoti neigiamiems padariniams sumažinti. Tokia mintis buvo nauja, originali, mūsų darbą 1986 m. tuometinė valdžia patvirtino, nors ir sunkokai. O mus, jos autorius, netgi buvo pristatę TSRS valstybinei mokslo ir technikos premijai. Bet iš Lietuvos Maskva gavo porą skundų ir mūsų to darbo neįvertino. Tai iš tiesų buvo kokybinis požiūris – žiūrėti į Lietuvą kaip į visumą su visomis jos problemomis. Aš žinojau, kas dedasi Šiauliuose, kas dedasi Ignalinos atominėje elektrinėje, Baltijos jūroje. Mūsų nebuvo daug – tik septyni žmonės iš Lietuvos ir tai reikėjo padaryti.

Tas žinojimas, tas darbas, manau, turėjo įtakos ir vėlesniam mano gyvenimui. Kai pradėdi žinoti ir nebijai sakyti, nepaisant to, patiks jums ar nepatiks... Aš ir šiandien sakysiu tai, ką galvoju, nes, atsiprašau, kitaip nemoku. Tas mane ir atvedė į Sąjūdį, į Mokslų akademijos salę, birželio 3-ąją. Kai buvo iš pradžių surašytas toks juodraštinis sąrašukas, aš jame nebuvau įrašytas. Kai jau iš salės pradėjo siūlyti žmones, pažinojęs mane žmogus pasiūlė būtent mane. Kažkas sušuko: „O kas tas Pakalnis?“ Atsakė: „Skaitykit laikraščius.“

Aš iš tiesų tuo metu daug rašydavau. Kai reikėjo paneigti Ignalinos atominės elektrinės trečiojo bloko statybą, buvau vienas iš ekspertų, kuris pasakė, kad trečiojo bloko statyti nereikia, nepaisant, kaip dar dabar dėl to rauda energetikai. Jeigu būtų buvęs pastatytas trečiasis blokas, būtų reikėję pastatyti Daugpilio elektrinę ant Dauguvos upės – turėjo būti įrengtas 360 km tvenkinys, iš jo pumpuojamas vanduo į Drūkšių ežerą, kad būtų aušinamas galingiausios pasaulio atominės elektrinės trečiasis blokas! Bet įvykus Černobylio avarijai buvo ataušintos svajonės turėti didžiausią pasaulyje atominę elektrinę.

Kai Maskvoje pas naftos ir dujų pramonės ministrą Viktorą Černomyrdiną buvo svarstomas naftos gavybos Baltijos jūroje vos už 23 km į vakarus nuo Nidos projektas, jis sako, kad lietuviai vieni

Romas Pakalnis. Giedriaus Baranausko nuotrauka

protestuoja, nes niekam daugiau nieko nereikia. O mes atsakėme, kad lietuviai vieninteliai rinko po tanklaivio avarijos Klaipėdos uosto teritorijoje kibirais išsiliejusius teršalus, todėl daugiau to nenorime.

Tada mes buvome į Maskvą nusivežę 300 000 Lietuvos gyventojų parašų prieš naftos verslovės Baltijos jūroje eksploataciją. Sakėme, kad dabar atvežėme tik 300 000, o ką jie darys, kai atvešime visų Lietuvos gyventojų parašus, kad nereikia eksploatuoti šios naftos verslovės, juk neišvešite visos Lietuvos į Sibirą?! Taip išsakėme TSRS ministrui 1986 m. pavasarį – dar iki Sąjūdžio!.. Gerokai nustebo tada Černomyrdinas, išgirdęs tuos žodžius, ir atsakė: „Žinoma, kas jus dabar į Sibirą beveš...“

Tai reikėjo nebijoti pasakyti. Nebijojau tada, nebijau ir šiandien pasakyti, kad mes turime problemų su mūsų valstybe. Turim! Akivaizdžiai! Jeigu mes dabar nieko nedarysime, paskui gali būti per vėlu.

Pažintis su R. Ozolu įvyko dar „Kultūros baruose“, kur diskutavome apie teatrą. Sakiau, ko norime, – teatras yra toks, koks gyvenimas. Troleibuse keikiasi, teatre – irgi. Vėliau labai gerai bendravome, kai reikėjo rašyti Sąjūdžio programą. Tai vyko „Minties“ leidykloje ir tada ten vyko tikras kūrybinis darbas.

Mes visi tuo laikotarpiu keitėmės, keitėsi ir R. Ozolas. Žmogus turi vieną gerą savybę – kai

bendrauja su kitais žmonėmis, vieni prasigeria, o kiti nueina į geresnę ateitį. Mes bebendraudami nuėjome į tą ateitį, kur gėrimas netapo pagrindine veikla!.. Tai buvo valstybės kūrimo darbas.

Rita ŽADEIKYTĖ. Profesoriau, esate parašęs apžvalgą apie Sąjūdį ir jo pradžią Šiauliuose. Koks Šiauliuose buvo bendrasis miesto fonas Sąjūdžiui atsirasti?

Arūnas GUMULIAUSKAS. Tai jau nebe apžvalga, o 700 lapų monografija. Kadangi mano Seimo nario pareigos neleidžia spausdinti tos monografijos dėl interesų derinimo ir nėra tiek pinigų, todėl nusprendžiau ją atskirais skyriais spausdinti „Padubysio kronikose“.

Šiauliai Sąjūdžio skyrių įkūrė ne pirmieji, bet tikrai anksčiau negu Klaipėda, nors daug kur rašoma, kad Klaipėda buvo pirmiau, o Šiauliai buvo rodomi lyg ir nevykėliai... Todėl noriu pasakyti, kad ten viskas yra parašyta apie mitingus, apie tai, kaip Šiaurės Lietuvos centras, gerokai nutolęs nuo Vilniaus, gana aktyviai dalyvavo Sąjūdžio veikloje. Aš labiau tik kaip tyrėjas galiu kalbėti apie Šiaulių sąjūdį, nes tikrieji jo lyderiai buvo Vytenis Rimkus, Irena Vasinauskaitė, Vytautas Greičiūnas ir daugelis kitų – tie žmonės, kurie Sąjūdyje buvo nuo pat pradžios (Klaipėdos miesto Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinė grupė susikūrė 1988 m. liepos 6 d. – aut. past.).

Kalbant apskritai apie įveiktą baimę, menu, kaip kūrėme Sąjūdžio grupę Šiaulių Kazio Preikšo pedagoginiame institute, o po to susirinkome didžiulėje 225 auditorijoje. Pirmoje eilėje susėdo instituto rektorius su prorektoriais. Sėdėjau auditorijos gale ir nebuvau rimtai nusiteikęs kalbėti. Pora žmonių pakalbėjo ir stojo tyla – bijo eiti kalbėti, kadangi sėdi visa instituto valdžia. Kaip atsidūriau auditorijos priekyje, neatsimenu – buvo toks jaudulys! Kai pradėjau eiti iš auditorijos galo, supratau, kad jau negaliu grįžti atgal – privalau nusileisti. Aš taip nerišliai kalbėjau, gali būti, kad šiandien atrodytų, jog visiškai nesąmonės, bet tai buvo persilaužimas – kai supranti, kad atgal jau nebėra kur, turi eiti tik į priekį. Dar vienas dalykas... Iš pradžių vienas kito juk nepažinojome. Kai rinkome Šiaulių sąjūdžio tarybą ir delegatus į Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą, buvo du kandidatai ta pačia pavarde. Išrinko ne tą aktyvųjį, o tą, kuris su specialiosiomis tarnybomis turėjo ryšių...

Rašydamas apie Sąjūdį kaip pagrindiniu šaltiniu pasinaudojau R. Ozolo dienoraščiais, kadangi tai yra puiki bazė. Ir aiškiai žinojau vieną tezę, kad aplink R. Ozolą sukosi viskas, kas vyko iki birželio 3-osios (1988 m. birželio 3 d. Vilniuje, Mokslų akademijos salėje, buvo įkurtas Sąjūdžio judėjimas, įvyko Sąjūdžio susirinkimas. Jame buvo išrinkti 35 iniciatyvinės grupės nariai – aut. past.). Pradėjau žiūrėti, su kuo R. Ozolas susitinka, ką jis daro?.. Šioje diskusijoje buvo minimos dalyvaujančių pavardės: Gintaro Songailos, Arvydo Juozaičio, Broniaus Genzelio, Arvydo Šliogerio. Mačiau, kad būtent šie žmonės formavo birželio 3 d. Bet paskui staiga mūsų istoriografijoje atsiranda tezė, kad nuo birželio 3 d. Sąjūdžiui vadovauja kitas asmuo, o ne R. Ozolas! Tada pradėjau žiūrėti, o kiek tas kitas asmuo susitiko su R. Ozolu. Labai atsakingai galiu pasakyti – du kartus! Netiesiogiai! Pirmas kartas R. Ozolo įrašuose buvo minimas 1988 m. kovą, nes R. Ozolo įrašus peržiūrėjau nuo 1986 m. Taigi tik kovo mėnuo... Yra toks R. Ozolo įrašas, kad Vytautas Landsbergis kalbėjo per televiziją ir jo kalba R. Ozolui patikusi. Bet tai rodo, kad jie nebuvo pažįstami. Kitas kartas įvardytas konservatorijoje – apie tai, kad Sąjūdžio jaunimas – V. Radžvilas, A. Juozaitis – „subombardavo“ konservatorijos profesūrą.

Kadangi istorijoje lyginamasis metodas – labai svarbus dalykas, paimu politinę autobiografiją „Lūžis prie Baltijos“, kuri yra ir internete, ten jos autorius (Vytautas Landsbergis – aut. past.) rašo, kad Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje sutiko daug senų gerų pažįstamų ir draugų. Vardija menininkus, filosofus: minimas B. Genzelis, B. Kuzmickas, o R. Ozolas neminimas! Savo straipsnyje parašiau, kad, nepaisant ideologinių dviejų lyderių skirtumų, šioje knygoje autorius prisipažino, kad R. Ozolo gal tada ir nepažinojo, vadinasi, prie Sąjūdžio nelabai ką ir prisidėjo. Tokia buvo mano išvada ir kol kas niekas kitaip neparašė, manau, kad tokia situacija ir yra.

Reikia pripažinti, kad Šiauliai vieninteliai išlaikė Sąjūdžio archyvą, jį pavyko išsaugoti... bidone. Šiauliai turi kuo didžiulotis. Kai mano studentai rašė apie Sąjūdžio grupes Joniškioje, Kelmėje, Radviliškyje, Šiaulių rajone, Pakruojyje, Tauragėje, rasdavo dar tokių momentinių šaltinių, bet akivaizdu, kad nelabai ko daugiau ir yra. Todėl Šiauliai dėl išsaugotų archyvų yra išskirtiniai. Išskirtiniai ne tik publikuotais šaltiniais „Išsivadavimo“ knygoje, dabar

turėsime Sąjūdžio istoriją – kaip monografiją, kuri išeis atskiromis dalimis.

Rita ŽADEIKYTĖ. Koks kontekstas buvo tuometinėje Šiaulių akademinėje bendruomenėje, kai tuometiniame Šiaulių pedagoginiame institute su Mindaugu Stakvilevičiumi drauge kūrėte Sąjūdžio skyrių?

Donatas MORKŪNAS. Esu Sąjūdžio eilinis. Įsitraukiau į Šiaulių pedagoginio instituto Sąjūdžio veiklą po pirmųjų grupės posėdžių-susitikimų. Ta vyrausi dvasia verta atskiros dėmesio – aktyvumas, kūrybiškumas, iniciatyvumas, kai susirinkę mąstantys žmonės imasi tvarkytis nuo savęs, – pirmieji iš Lietuvos aukštųjų mokyklų parengiame Šiaulių pedagoginio instituto Statutą, modernų, tvarkingą Statutą, su Senatu, Taryba, surengiame pagal jį rinkimus, išpurtome prorektorius, kuriuos verta išpurtyti. Tai ir yra gyvenimo kūrimas!

Šiaulių sąjūdžio iniciatyvinės grupės žmogus Mindaugas Stakvilevičius su Sąjūdžio pritarimu ir siūlymu tampa partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi. Nuverčiame Vaclovą Volkovą. Po to – komitetų perrinkimai. Įdomi situacija: toje pačioje jau minėtoje instituto 225 auditorijoje, nebeprisimenu per kokį renginį, įpuola du Sąjūdžio žmonės – Žilvinas Razminas (Laisvės lyga) ir Algirdas Ulčinas (Darbininkų partija). Atsistoja iš dviejų eilės galų ir šaukia: „Donatai Morkūnai, eik!“ Stojausi eiti – maža ką ir staiga išgirstu: „Su daiktais!“ Taip ir nuskambėjo ausyse tas rusiškas: „S veščiami!“ Sėdame į mašiną ir veža mane iš kiemo pusės į partijos komitetą. Pro duris išleikia tada jau pirmuoju sekretoriumi buvęs Mindaugas Stakvilevičius ir sako: „Eik į antruosius!“ Reikia paaiškinti, ką reiškia tas antrasis, – tai antrasis partijos sekretorius ideologiniam darbui! Aš? Iš tremtinių šeimos? Juk tas partinis ryšys tebuvo tik toks – jeigu nori dirbti Istorijos, marksizmo–leninizmo katedroje, tai nori nenori turi eiti į partiją. Ir mane – į Komunistų partijos ideologus?! Ačiū, ne! Tikrai neisiu! Tuo viskas ir užsibaigė. Praeina mėnuo. Mąstau: „Kaip čia išeina?.. Švariam norisi likti?.. Kur sprendžiasi svarbiausi reikalai? Svarbu ar nesvarbu padėti tam žmogui, kuris iš Sąjūdžio nuėjo į pirmuosius miesto sekretorius?..“ Pasakiau: „Taip.“ Beje, Mindaugas Stakvilevičius tada taip pat pasakė: „Kai jį rinkti, tai visi pirmyn, o kai jam padėti – jau nebe...“ Taip ir pasirašiau į tuos antruosius. Viename iš pirmųjų

Arūnas Gumuliauskas. Giedriaus Baranausko nuotrauka

savo straipsnių „Šiaulių naujienose“ parašiau, kad atėjau „nušėtonint partiją“.

Galiu pasakyti labai aiškiai – taip, kaip mes anuo metu su visais lygiais kūrėme, kaip atlikome tada „valdžios apsipjaustymą“, tai yra atėmimą iš partijos, komiteto funkcijų ir atidavimą visiems, kam tai priklauso, – nuo vykdomojo komiteto, kuriam tuo metu vadovavo Zenonas Sabalys, iki visuomeninių organizacijų, besikuriančios naujos žiniasklaidos. Tas ypatingas kūrybiškumas, kai nėra, kas tau pasako, pataria, verčia, liepia, tiesiog pats, tardamasis su kitais, visa tai darai.

Aš tik devynis mėnesius pabuvau tuo antruoju, bet gal tokio laiko ir užtenka „pagimdyti kūdikį“, o tada rinkimai ir – Aukščiausiosios tarybos deputatas. Sąjūdis matydamas mano veiklą rėmė mane rinkimuose, bent jau iki antrojo etapo paskutinių dviejų dienų iki balsavimo. Dvi dienas prieš rinkimus Landsbergis pasakė, kad nebūtų taip kaip Šiauliuose, kai kažką ne tą Sąjūdis remia!.. Bet šito pasakymo niekas nesuprato, žmonės mane išrinko, nors konkurentas taip pat buvo Sąjūdžio žmogus, nekeliantis jokių abejonių.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Labai svarbu tuo laiku buvo informacija, jos sklidimas. Kaip politiko, istoriko manęs niekas tada nežinojo, bet aš patenku į Sąjūdžio steigiamąją konferenciją Šiaulių dramos teatre. Staiga išmetu tokius du šūkius: „Šalin Kazio Preikšo

Donatas Morkūnas. Ivetos Rimaitės nuotrauka

vardą nuo Šiaulių pedagoginio instituto“ ir „Šalin marksizmo–leninizmo mokslus!“ Ovacijos! Nors po to darbe mane svarstė, bet nieko blogo nebepadarė. Atėjau visiškai nežinomas jaunas žmogus greta tokių Šiaulių sąjūdžio korifėjų kaip Jonas Keldušis, Vaclovas Vingras, Vytenis Rimkus, Virgilijus Kačinskas, o rinkimuose, kai balsavo už delegatus į Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą, jau, atrodo, tarp keturiasdešimties žmonių patekau į pirmąjį dešimtuką!

Donatas MORKŪNAS. Siedamas Sąjūdžio laiką su dabartimi noriu pasakyti, kad laisvė yra labai šaunus dalykas. Kol jos neturi – visada tikiesi ir manai, kad kai jau turėsime laisvę, tada tai jau bus labai puikiai!.. O kai ji atsiranda, kai ją gauni, paaiškėja, kad gyvensime taip, kaip sugebame gyventi! Kai pasižiūri į aną – aktyvių, ieškančių, kuriančių žmonių – laikotarpį ir dabar, kai matai, kad Lietuva yra gražiai vadinama tylioji Lietuva, tada viskas atsistoja į savo vietas... Tada supranti, kad tautos laisvė susideda iš bent trijų laisvių – valstybės nepriklausomybės, visuomenės laisvės, kad ji nebūtų užvaldyta vidaus grupių, sluoksnių. O trečioji laisvė yra žmogaus laisvė, asmens laisvė – kad žmogus būtų iš savęs išvaręs vergą! Visa tai Sąjūdžio metu buvo! Dabar galime pasakyti, kad mes turime tikrai pirmąją laisvę. Antrosios ir trečiosios – ne.

Romas PAKALNIS. Dar klausimas, ar turime ir pirmąją?..

Tai, ką pasakėte, yra tiesa. Kokius penkerius metus nuo 1988 m. Lietuvos visuomenė kūrė savo valstybę. Po to visiems buvo pasakyta: neikiškite nosies, yra valdžia, ji ir pasakys, kaip jums bus gera gyventi. Gimė vykdytojų visuomenė. Daug kam tokia ir šiandien patogi.

Rita ŽADEIKYTĖ. Daugeliui jaunesnės kartos žmonių Sąjūdis ir jo laikas – romantizuotas stebuklas. Ypatingas stebuklas atrodė ir pirmoji Kalbos šventė Šiauliuose, kurios vienas organizatorių buvo Vaclovas Vingras, sugebėjęs suburti to meto Šiaulių inteligentiją ir sukurti tokį stebuklą. Kokios buvo Kalbos šventės, Inžinierių namų stebuklų ištakos? Prisiminkite tuos laikus.

Vaclovas VINGRAS. Potencialas, kurį mes turėjome Šiauliuose 1987–1988 m. ir kuris kėlė Sąjūdžio idėjas, buvo tuometinė miesto inteligentija. Šiauliuose turėjome daug projektuotojų – ten vyravo architektai, baigę ir dailės studijas. Pavyzdžiui, Virgilijus Kačinskas būtent iš to rato žmonių ir iškilo. Šiauliuose turėjome Dailininkų sąjungos skyrių. Iki šios dienos labai šviesiai prisimenu Vitolį Trušį – tai buvo labai drąsus žmogus ir nepaprastai talentingas menininkas. Turėjome Šiaulių pedagoginio instituto Dailės fakultetą su dailininkais. Tai buvo atskira respublika. Pedagoginiame institute buvo labai stipri Lietuvių kalbos katedra, lygiavertė Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedrai. Tos katedros žmonės – Kazimieras Župerka, Vytautas Sirtautas, Česlovas Grenda ir kiti.

Šiauliai Dramos teatre turėjo unikalią inteligentų grupę su Gyčiu Padegimu priešakyje. Su tokiais žmonėmis gali du Sąjūdžius įkurti.

Taip pat veikė ir minėtasis gamtosaugininkų judėjimas – jie buvo susibūrę daugiausia „Nuklono“ gamykloje – Rimantas Braziulis, Algimantas Sėjūnas, Rimvydas Tamulaitis ir kiti.

Minėtieji Inžinierių namai Šiauliuose veikė 10 metų iki Sąjūdžio. Inžinierių namų veiklos pagrindas buvo ne technika, ne anoji ekonomika, tai buvo humanitarinė programa. Du trečdaliai Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių iki tol Inžinierių namuose yra buvę – ir ne po vieną kartą. Buvo atvažiavęs ir profesorius Vytautas Landsbergis. Jo paskaitos tema, atrodo, – M. K. Čiurlionio muzikos komponavimo principai. Kaip muzikos pedagogas jis labai įdomiai paskaitė paskaitą inžinieriams, buvo pilna salė žmonių.

Vaclovas Vingras. Ivetos Rimaitės nuotrauka

O tas asmuo, kuris mus visus judino tuometiniuose Šiaulių inžinierių namuose, buvo Romualdas Ozolas. Prisimenu vieną epizodą, kai apie Molotovo–Ribentropo paktą niekas nekalbėjo viešai, kai reikia atsistoti ir pasakyti viešai, kai salėje nežinai, kas tiksliai sėdi... R. Ozolas atsistojo ir pasakė, kad yra slaptieji protokolai, mus visus labai išgąsdindamas, kad dabar tai jau uždarys Inžinierių namus! Jis pirmasis Lietuvoje, viešoje auditorijoje, apie tai prabilo – ne kavinėje, ne virtuvėje prie arbatos, o viešai, kad yra tie slaptieji protokolai. Tai buvo prieš susiformuojant Sąjūdžio grupei.

Dar vienas svarbus momentas Inžinierių namuose – lietuvių kalba. Pas mus buvo atvykę visi lietuvių kalbos korifėjai: Kazys Ulvydas, Aldonas Pupkis, Aldona Paulauskienė ir kiti. Tai mes, inžinieriai, taip „nusivažiavome“, kad pradėjome rašyti straipsnius į „Mūsų kalbą“ (Lietuvos kalbos kultūros biuletenis – aut. past.) ir turėjome lietuvių kalbos taisyklingumo kursus, kurie prasidėjo nuo Algimanto Puklevičiaus, jis ir atvedė R. Ozolą į Inžinierių namus. Tai buvo dar gerokai iki Sąjūdžio.

Atskira kalba galėtų būti apie Kultūros fondą. Inžinierių namuose dažnai lankydavosi Česlovas Kudaba, jis pamatė Inžinierių namų veiklą ir paskyrė mane Lietuvos kultūros fondo Šiaulių skyriaus pirmininku.

O Kalbos šventė iš tiesų buvo unikumas. Lietuvos kultūros fondo 1988 m. plane dar sausio mėnesį buvome numatę Kalbos šventę. Išliko ir įrašas plane, kad rugsėjo 30 – spalio 1 d. numatyta rengti Kalbos šventę. Dėl šios šventės mes, technikos žmonės, šiek tiek išsišokome. Pagrindinis „veikėjas“ ten buvo mokslinė praktinė konferencija „Kalbos kultūra, vartoseną, pavojai“. Susirinko visas lietuvių kalbos elitas, o kitą dieną Saulės laikrodžio aikštėje – Kalbos šventė. Sunku patikėti, bet viską padarė patys žmonės, kurie sunkiai tilpo aikštėje. Justinas Marcinkevičius perskaitė eilėraštį apie Kryžių kalną prie Šiaulių (dabar atvirkščiai deklamuojame – Šiauliai šalia Kryžių kalno!). Aktoriai Rūta Staliliūnaitė, Laimonas Noreika, Panevėžio teatro žmonės! Visi padarė neįtikėtinų dalykų: nuo parašyto vientiso scenarijaus iki Laimono Noreikos skaitomo „Mažvydo“, kai išgirdę skiemenuojant Lietuvą žmonės ėmė savaime kilti iš vietų.

Būkime atviri, tai buvo ir žmonių, kurie įtaką darė tyliai, neformaliai, indėlis. Tai – disidentai, buvę politiniai kaliniai, dalis tremtinių (tiesa, tremtiniai įvairiai elgėsi: iš karto – ne, paskui – aktyviai). Tokie buvo Vytenis Rimkus, Kazimieras Alminas, Mečislovas Jurevičius. Kai kurių jų, pavyzdžiui, M. Jurevičiaus, aš nepažinojau, bet aš girdėjau apie jo nešamus kryžius į Kryžių kalną. Jis skambėjo kaip legenda. Kaip legenda skambėjo ir Ona Lukauskaitė-Poškienė.

Buvo ir kitų žmonių. Labai greitai ir Irena Vasienskaitė įsitraukė ir dalyvavo.

Noriu pasakyti ir apie dabartinį potencialą. Ar turime jėgų ką nors daryti šiandien? Pagrindinę problemą matau, kad Šiauliuose labai mažėja inteligentijos – tikrosios inteligentijos, su principais, su vertybėmis. Yra ir intelektualų, bet labai mažai, ir tai jau taip pat vyresnio amžiaus žmonės, nes vidurinio amžiaus „proto bokštai“ iš Šiaulių išvažiavo. Visur tie patys žmonės, kitame renginyje taip pat susitinka tie patys žmonės...

Šiauliuose iš principo žlugo aukštasis universitetinis mokslas. Tai yra milžiniškas praradimas! Miestas sumaterialėjo. Dvasiniai, aukštesnio lygio kultūros dalykai tapo antraeilėmis, nebe svarbiausiomis vertybėmis.

Galbūt nereikia labai nosies nuleisti?.. Yra Šiauliuose kelios inteligentus vienijančios, suburiančios institucijos. „Aušros“ muziejuje vyksta puikūs ren-

giniai – atgauni dūšią. Povilo Višinskio biblioteka taip pat prasmingai suveda žmones. Yra „Laiptų“ galerija. Yra dar... Bet Šiauliai neturi koncertų salės simfoninei, kamerinei, instrumentinei, chorinei, vokalinei muzikai. Neturime padoraus instrumento – tikro fortepijono, koks turėtų būti. Matau dar vieną problemą inteligentijos judėjime – neturime lyderių. Dabartiniai lyderiai ir autoritetai yra iš ankstesnio, Sąjūdžio pradžios, laikotarpio, vyresni. O aš kalbu apie jaunesnius, gabius, veiklius, galinčius įkvėpti žmones. Tokių nėra. Ne tik Šiauliuose, bet ir visoje Lietuvoje matau autoritetų krizę. Jeigu tik kuris iškiša galvą motyvuotai, pagrįstai ir nori kažką vertin-gesnio nuveikti, taip gauna nuo aplinkos per galvą...

Yra naujų ženklų, kas mus stiprina, – po truputį grįžta jaunimas. Užtenka vienos kibirkštėlės – Rimantas Kmita parašė romaną „Pietinia kronikas“ ir kokį poveikį mums padarė. Subruzdo, sukru-to – daug susitikimų su autoriumi, net ekskursijas po Pietinį rengiamos, miuziklą ruošiasi statyti ir panašiai. Į Šiaulius kartkartėmis atsisuka Dalia Staponkutė iš Kipro. Yra pora iš užsienio atvažiavusių žmonių, vienas jų – Markus Roduneris, šveicarų ir lietuvių kalbininkas, – gyvena Šiauliuose. Jauna režisierė šiaulietė Eglė Vertelytė atvežė į Lietuvą ir mums visiems tikrą stebuklą – filmą „Stebuklas“. Manau, kad nepražuvome mes čia, bet potencialą naujiems darbams ir siekiams šiandien turime mažesnę nei priešsąjūdiniu ir Sąjūdžio pradžios laikotarpiu.

Rita ŽADEIKYTĖ. Turbūt daugelis esame girdė-ję apie labai skaudų žmonių nusivylimą – kai jiems teko matyti, kaip byra Sąjūdis, kaip išsivaikšto tie, kurie atkūrė Lietuvos valstybingumą, kuriais žmonės taip tikėjo. Kodėl taip atsitiko?

Vytautas RADŽVILAS. Apie priežastis, kodėl subyrėjo Sąjūdis, išleidau visą knygą, kurią rašiau beveik 20 metų, žinodamas, kad jos prireiks. Ją rašiau iš dalies įkvėptas Romualdo Ozolo, nes ši žmogų aš pirmą kartą pamačiau dar būdamas studentu. Pasklido gandas, kad yra toks dėstytojas, formaliai neturintis pedagoginio vardo ir mokslinio laipsnio, bet kurio paskaitos yra nuostabios. Jis tas paskaitas skaitė Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto studentams ir auditorijos lūžo. Pakako išgirsti keletą jo sakinių ir buvo aišku, kad tai yra visiškai kita lyga, negu esi įpratęs matyti ar girdėti kalbant ką nors kitą.

Kartu, be abejo, Sąjūdžio subyrėjimas yra di-džioji ne tik Romualdo Ozolo, bet ir visos Lietuvos tragedija. Esama žmonių, kurie turi pranašo dova-ną ir kurie mato daug metų, kartais dešimtmečiais, į priekį, bet, deja, jie atsiduria žinomoje Kasandros padėtyje (Kasandra – senovės graikų mitologijos herojė, pranašė, kurios nelaimę lemiančiomis pranašystėmis niekas netikėjo, – aut. past.). Tais žmonėmis tiesiog netiki. Lietuva jau yra turėjusi tokį žmogų, tai, be abejo, Kazys Pakštas, vienas ra-šeiva pasityčiodamas iš jo parašė net pjesę, pavaiz-duodamas jį kaip kažkokį kvailiojantį keistuolį. Tas žmogus iš tiesų buvo laikomas Kauno valdininkų, ir ne tik jų kabinetuose, o ir visuomenėje, pamiš-ėliu. O jis viso labo paprasčiausiai aiškiai matė, kad Rytų slibinas bunda, galanda dantis ir laikas laukti jo apsilankymo. K. Pakštas siūlė nepaprastai gilią idėją – jeigu jau iš Lietuvos emigruojama, tai Lietuvos valstybė su minimaliomis investicijomis tą emigraciją galėtų sutvarkyti taip, kad turėtų atsarginę Lietuvą. Dėl to buvo laikomas kvailiu.

Romualdas Ozolas atvedė į Sąjūdį labai paprastu būdu, vėliau teko bendrauti ne tik su juo, bet ir su Bronislovu Genzeliu, – šitie žmonės tiesiog ne šiaip vylėsi, kad Sovietų imperija žlugs. Filosofija ir geras išsilavinimas, ypač politikos mokslų srityje, leidžia tiksliai numatyti įvykius. Tokių imperinių darinių žlugimas yra vis dėlto numatomas, todėl jie ne šiaip sakė, kad galbūt kada nors tai subyrės. Jie žinojo, kad taip bus. Mokydamiesi universitete mūsų kom-panija (iš pradžių, be abejo, buvau drovus, kuklus studentas, bet tai būdavo ir savotiška išbandymo bei patikrinimo sistema) suartėjo ir niekas per daug nesislapstydavo, atvirai kalbėdavome: „Pirma pro-ga – ir mes pamėginsime.“ Mes buvome ruošiami. Ir jau vien tuo R. Ozolas skyrėsi iš milžiniškos masės dėstytojų, kurie, net jeigu ir per daug uoliai nedarė mūsų sovietiniais žmonėmis, tai tiesiog už algele darė viską, ką liepė valdžia.

Taigi viskas vyko be galo natūraliai. Apie tai sakau todėl, kad šita R. Ozolo Dievo dovana arba sugebėjimas, kurio paprasčiausiai daug kas nemato, o dažnai ir pasišaipo, neva jis kalba nesuprantamai, yra sukrečiantis, kai dabar skaitai prieš 20 metų jo parašytus tekstus apie Europos ateitį. Tai, ką šiandien matome, kaip Europos studijų šioks toks specialistas galiu pasakyti vienareikšmiškai – Eu-ropos Sąjunga byra. R. Ozolas tai žinojo ir pasakė

tiksliai prieš du dešimtmečius. Pagrindinė pamoka yra tokia – idėjos visada sugrįžta, kai joms ateina laikas, todėl apie R. Ozolą neįmanoma kalbėti iš memorialinės perspektyvos.

Kalbant apie Sąjūdžio radimąsi, be jokios abejonės, jį sukūrė begalė žmonių – tai yra kolektyvinis tautos kūrinys. Būtina pasakyti, kad minėtas Filosofų diskusijų klubas atliko nepaprastai svarbų, tiksliau, lemiamą, vaidmenį. Tai mes turime suprasti ir šiandien. Esmė yra štai kokia: tada visi judėjo, aš pats, pavyzdžiui, buvau Jaunimo paminklosaugos klubo narys. Mes šiek tiek taip pat triukšmaudavome dėl naikinamų paminklų, lakstėme po piliakalnius kirsdami juos ardančius medžius. Užsiėmėme tuo, kas šiandien būtų pavadinta pilietine veikla.

Bet iš pilietinės veiklos reikia išaugti, nes pilietinė veikla gali duoti tikrą rezultatą tik tada, kai pereinama į naują organizacijos formą – politinę organizaciją. O tai reiškia, kad tu gali pradėti sistemiškai spręsti susikaupusias problemas. Kitaip tariant, skirtumas yra tas, jog lakstydami po piliakalnius supratome, kad mūsų rankų ir kirvių neužteks jiems iškirsti ir kad tai yra gaisrų gesinimas. O reikia naikinti gaisrų priežastis! Štai ką darė Filosofų diskusijų klubas: tas problemas, kurios pirmiausia iškildavo kaip praktinės problemos, pakėlė į kitą sąmoningumo lygmenį – ko šiandien mums trūksta tiesiog katastrofiškai, nes pats savaime veiksmas nieko nereiškia. Veiksmo tikroji reikšmė priklauso nuo to, kokiame kontekste tas veiksmas yra įprasminamas.

O skirtumas yra štai koks: šiandien mes, pavyzdžiui, kovojame už tai, kad nebūtų sunaikintas Misionierių ansamblis ir nebūtų griunami paminklai. Kodėl ši kova iš esmės kol kas atrodo bejėgiškai ir beveik neduoda rezultatų? O todėl, kad sakome: apsaugokime kultūriškai vertingą ansamblį nuo sugriovimo, nuo komercinio intereso. Į tokį klausimą arba į tokį priekaištą bus atsakyta: o kodėl mes neturime pasirūpinti verslo plėtra? Ką tai rodo? Mes turime dviejų pilietinių grupių situaciją – vieni sako, kad saugotume kultūrinį paveldą, o kiti sako, kad vis dėlto reikia rūpintis brangiosios tautos materialine gerove verslo reikalais.

Kaip šią diskusiją galima išspręsti? Ją įprasminant kitaip! Pasakant, kad tai yra ne šiaip kultūrinis paveldas – tai yra lietuvių tautos ir valstybės istori-

Vytautas Radžvilas. Giedriaus Baranausko nuotrauka

nė atmintis! Tai reiškia, kad klausimas pakeliamas į politinį lygmenį ir objektas yra sakralizuojamas. Lygiai taip pat, kaip mano bičiuliai iš Sąjūdžio laikų prisimena, viena, yra sakyti, kad nesiurbtų naftos Kuršmarėse, arba kaip sakome šiandien: „Nesprogdinkite žemės skalūno dujų.“ Ir visai kas kita pasakyti, kad mes neleisime sunaikinti gyvenamosios aplinkos ir žemės, kurioje šimtus ar net tūkstančius metų gyveno mūsų protėvių kartos. Tai yra visiškai kitas kalbėjimo ir įprasminimo lygis! Sąjūdžio filosofų diskusijų klubas tai ir padarė. Ir tada įvairios organizacijos, kurios kaudavosi kiekviena savo bare, staiga išvydo, už ką jos iš tiesų kaunasi. Kad mes kaunamės ne už konkretų statinį, ne už konkretų niokojamą žemės lopinėlį, o kaunamės už Lietuvą! Nes visa tai yra lietuvių tautos ir valstybės istorinė ir politinė egzistencija. Mes kaunamės už savo išlikimą!

Štai šitaip atsirado tai, kas yra vadinama kolektyvine politine valia. Ir Sąjūdis buvo būtent politinės tautos organizacijos forma. Tik tą akimirką, kai mes susibūrėme į Sąjūdį, mes iš tiesų iš lietuviakalbių žmonių, savaip mylinčių savo tėviškę, savaip ja besirūpinančių, tapome tikra tauta. Todėl niekada nepavargsiu kartoti: sakyti, kad didysis Sąjūdžio istorinis laimėjimas buvo tai, kad atkūrėme Nepriklausomybę, vadinasi, pasakyti tik pusę tiesos. Tikroji Sąjūdžio istorinė, politinė

reikšmė yra absoliučiai kita. Ištautinti ir išvalstybinti – 50 metų buvo negailestingai naikinama mūsų tautinė ir valstybinė sąmonė, o mes vis dėlto sugebėjome tapti politine tauta. Kalbant paprasčiau, imperijos byrėjimo mes nepasitikome kaip pakrikusių, pasimetusių, nežinančių, ko norime, žmonių minia. Buvo vadovavimas! Ir Nepriklausomybę atkūrėme būtent todėl, kad sugebėjome tapti tauta! Todėl Nepriklausomybė, kalbant labai tiksliai politologiškai, yra tik sugebėjimo susiorganizuoti rezultatas! Ir niekas daugiau!

Būtų labai ilga kalba, kodėl visa tai buvo taip lengvai iššvaistyta. Apie tai rašau savo knygoje. O dabar pasakysiu paprastai – mes tiesiog tuo metu turėjome dar per menką potencialą, tauta buvo labai nuniokota ir pritrūko savivokos lemiamu momentu susigaudyti, kas iš tikrųjų vyko nuo antrojo Sąjūdžio suvažiavimo, o galbūt nuo 1990 m. kovo 11 d...

Angonita RUPŠYTĖ. Jau nuo 1989-ųjų vasaros...

Vytautas RADŽVILAS. Tu teisi... Akivaizdu, kad po kovo 11 d. vyko žiauri politinė kova dėl Lietuvos ateities perspektyvų. Šiandien reikia aiškiai ir tiksliai įvardyti, kad tuo metu grūmėsi ne „brazauskininkai“ ir „landsbergininkai“, ne kairieji ir dešinieji. Lemiamą mūsų liniją, kuri išryškėjo tik dabar, buvo štai kokia: pačiame Sąjūdyje buvo dvi – Ozolo ir Landsbergio – linijos.

Vytauto Landsbergio linija, sakau labai paprastai ir trumpai, atstovavo žmonėms, kurie paprasčiausiai manė, kad vienintelis mūsų tikslas yra iš vienos priklausomybės Rytų geopolitinei ir civilizacinei erdvei pereiti į kitą priklausomybę Vakarų erdvei.

Romualdo Ozolo linija buvo grindžiama nuostata, kad mes privalome atkurti modernią tautinę Lietuvos valstybę, kuri integruotųsi į Vakarus, Ozolas niekada tuo neabejojo, bet ne provincijos teisėmis!

Ir šiandien ši mūsų linija yra svarbiausia visoje Europoje. Taip nutiko todėl, kad mes tuo metu ir nežinojome ar nebuvo laiko per daug tuo domėtis, kad Europa sparčiai keičiasi. Neatkreipėme dėmesio, kad vos mums atkūrus Nepriklausomybę 1992 m. buvo sudaryta Maastrichto sutartis, kuri Europos Bendriją iš esmės pavertė politiniu susivienijimu – Europos Sąjunga. Čia nebūtų baisios problemos, jeigu ne viena aplinkybė: beveik niekas Lietuvoje ir šiandien nesupranta, nes esame apsaugoti nuo tokios žalingos protui ir sielai informacijos, kad apskritai nėra tokio

dalyko kaip Europa! Reikia griežtai skirti Europos Sąjungą ir Europos Sąjungos valdantįjį elitą. Europos Sąjungos valdantysis elitas yra eurokomunistai. Tai reiškia, kad nuo 1992 m. Europos Sąjunga, iš esmės jos raida, buvo pasukta sovietinio modelio link. Ką tai reiškia? Paprasčiausiai Hosė Manuelis Baroso, Europos Komisijos pirmininkas, kuris dabar tarnauja garsiam banke, jaunystėje buvo nei daug, nei mažai – Portugalijos komunistų partijos, ir net ne sovietinės, o maoistinės, lyderis. Ponia Federika Mogerini, Europos Sąjungos užsienio politikos vadovė, buvo Italijos komunistinės jaunimo sąjungos, arba komsomolo, lyderė!

Štai kodėl ši linija veda į planą, pagal kurį vis dėlto vadinamoji federacinė Europa turi reikšti nacionalinių valstybių ir jų suvereniteto panaikinimą. Būtina jos sąlyga yra Europos demografinio veido perkeitimas. Tai, kas šiandien vyksta ir apie ką tylima Lietuvoje, pavyzdžiui, vadinamoji migrantų krizė, išivaizduojama, kad ponia Angela Merkel padarė klaidą. Nieko panašaus! Ši krizė yra paneuropinės ideologijos logiškas rezultatas. Kodėl? Todėl, kad 1923 m. paneuropinio judėjimo lyderis R. N. Kudenchove-Kalergis parašė net du veikalus, kur aiškiai išdėstė idėją, kad Europa turi būti pakeista iš pagrindų, sukuriant Europoje, kaip jis vadino, šokoladinę, arba egiptietišką, rasę. Kitaip tariant, ponia Merkel, šio žmogaus premijos laureatė, masiškai šį planą įgyvendina. Kodėl to reikia? Dėl labai paprastos priežasties: kol Europos tautos nėra atskiestos tokiu būdu, kaip dabar mėginama daryti, jos visada liks lojalios nacionalinės valstybės idėjai. Tai yra esmių esmė – politinis klausimas.

Ta pati logika diktavo ir Sovietų Sąjungos vadovybės pastangas nacionalines respublikas kuo labiau atmiešti iš kitų imperijos kraštų atvykstančiais kitataučiais. Kaip gerai prisimename, tokios politikos rezultatas buvo „Jedinstvo“ siautėjimas. Faktiškai kuriama analogiška situacija. Todėl rezultatas yra toks, kad Europoje kyla, paprasčiausiai prabudo, savisaugos instinktas ir troškimas gyventi. Tai, kas įvyko Lenkijoje, Vengrijoje, dabar Italijoje ar Austrijoje, tai, kas vadinama radikalia dešine, yra paprasčiausiai tai, ką mes matėme Sovietų Sąjungoje „perestroikos“ laikais, – nacionalinis pabudimas.

Tautos tiesiog nenori išnykti. Kodėl tai priimama labai skausmingai ir baisiasi tuo, paaiškinti labai

nesunku. Ko gero, pagrindinė Vengrijos premjero Viktoro Orbano nuodėmė ir nusikaltimas – nacionalistas! Panašus kaltinimų srautas pilasi. Kodėl? V. Orbanas, kaip ir buvęs Lenkijos premjeras Jarosławas Kačinskis, prisiminė, kad lenkai ir vengrai yra tautos, kad Lenkija ir Vengrija dar yra valstybės ir kad derėtų ginti jų žmonių interesus. Ir ką padarė V. Orbanas? Ogi paprasčiausiai apmokestino visus Vengrijoje veikiančius Vakarų bankus ir visas Vakarų korporacijas. Į Vengrijos išdą pasipylė pinigų lietus!..

Donatas MORKŪNAS. Lenkai apmokestino didžiuosius užsienio prekybos centrus.

Vytautas RADŽVILAS. Šiandien žinome, kad ypatingai ir žaibiškai Lenkijoje ir Vengrijoje gerėja net demografinė padėtis, nes atsirado pinigų pensijoms, vaiko pinigams – daug kam. Dabar galite suprasti, kodėl esame bauginami nacionalizmo baubu...

Kiek Lietuvoje veikiantys Vakarų bankai, pirmiausia, skandinavų, sumoka į Lietuvos išdą? Visi kartu – kelis tūkstančius eurų. Vien „Swedbank“ pernai gavo 112 milijonų eurų gryno pelno. Dabar aišku, ką mes turime? Mes neturime valstybės, todėl kad tai, ką mes vadiname savo valstybės pareigūnais, paprasčiausiai klusniai vykdo jų reikalavimus. Ir kol šito nesuprasime masiškai ir nesiimsime veiksmų – niekas nesikeis.

Labai gražiai Lietuvoje bus realizuotas Suslovo planas – tyliai, ramiai išmirsime arba išvažiuosime. Tiksliau, išvažinėsimė, nes laikas išaugti iš vaikiškų marškinų ir suprasti, kad tautą nebūtinai galima sunaikinti tik šaudymais ir deportacija. Galima sukurti tokias sąlygas, kad visi griebia lagaminėlius ir savanoriškai iškeltų.

Todėl ši situacija yra labai rimta ir į ją yra reaguojama štai koku būdu. Buvo pasakyta daug pagrįstų būsantvymų, kad pajėgos nėra labai didelės. Bet vis dėlto aš asmeniškai laikausi kitokio požiūrio, nes prisimenu štai ką – buvo kalbama apie baimę. Ta baimė tada buvo ne mažesnė negu dabar.

Labai gerai atsimenu, kai tik buvau išrinktas į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, grįžau namo, 2 valandą nakties telefono skambutis, ragelyje – kapų tyla. Po valandos pasikartojo. Supratau, kad prasidėjo. Nuvažiavau steigti Sąjūdžio grupės į Lazdijus. Pirmasis rajono partijos sekretorius Stoncelis atsiuntė patį milicijos viršininką manęs suimti. Mes su juo

pasikalbėjome ir aš jį vis dėlto įtikinau, kad būtų daug protingiau jam ir jis pasielgtų toliaregiškai, jeigu mane paleistų. Kuo baigėsi? Jis sako: „Gera!“, tik kalbos man neleis sakyti. Keliasdešimt žmonių buvo susirinkę, atrodo, mašinų ir traktorių stotyje. Sakau: „Duokite pasakyti vieną sakinį.“ Gera!.. leidžia. Sakau: „Po savaitės čia atvyksime“. Ir mane išleido. Po savaitės Lazdijuose naktį buvo mitingas, stalas pastatytas, ant kurio kalbėjo, atrodo, Sigitas Geda, Bronius Savukynas. Šitai prasidėjo.

Dabar Lietuvą kausto tokia pati baimė. Reikia suprasti štai ką: kai svarstome savo galimybes, pirmiausia atsikratykime mito, kad pabudo visa tauta. Visais laikais pertvarkymus daro sąmoninga, aktyvi ir drąsi mažuma. Geriausiais Sąjūdžio klestėjimo laikais, primenu, į Sąjūdį buvo užsirašę popieriuje apie 200 000 Lietuvos gyventojų iš 3,7 milijono. Todėl kelių didelių mitingų vaizdiniai mus hipnotizuoja.

Didžioji dalis paprasčiausiai laukė, kuo baigsis. Ir jeigu būtų buvę nuslopinta, būtų sakę, na taip ir manė, kad tie kvailėliai baigs Sibire, arba dar blogiau. Taigi, pirmasis teiginys – niekas nepasikeitė. Antrasis patarimas, kylantis iš pirmojo, – asmeninis apsisprendimas nebijoti. Trečiasis patarimas – yra toks veiksnys, kuris vadinamas peties jausmu. Jeigu žmogus nėra vienišas, o kovojama kartu, vis dėlto yra ir saugiau, ir drąsiau.

Pagaliau ketvirtas veiksnys: jeigu kalbame apie tautos pakėlimą, tai pasaulį keičia ne tik kalbos – žodis yra svarbu, bet pirmiausia – veiksmas. Kodėl galiausiai tauta pasviro Sąjūdžio pusėn, nors didžioji dalis nei galvojo apie Nepriklausomybę, nei ką! Mitas, kad visi gulė ir kėlėsi tik su mintimi apie brangią laisvę ir tėvynę, yra pasaka. Kodėl ji pasviro? Todėl, kad susikaupė kritinė jėgos masė, o žmonės nusilenkia jėgai. Sutelktai jėgai. Natūraliai atsirado vedliai.

Jeigu kalbame apie šiandienines aktualijas, ką mes turime dabar, ar pakelsime tautą? Bet juk, Dieve mano, aš matau tuos pačius bruzdėjimus! Ką daro žmonės, kurie kovoja prieš tuos laukiniškus medžių kirtimus – reikia nereikia? Ką daro tie, kurie stovi mažytėmis grupelėmis prie Misionierių ansamblio? Ką daro tie, kurie rinko parašus referendumui dėl žemės? Kur tie, kurie kovojo prieš skalūnų dujų eksperimentą? Tie žmonės yra! Ko trūksta? Paprasčiausiai suprasti, kad ligšiolinės

kovos galimybės išsemtos – laikas jungtis ir pradėti veikti sutelktai.

Kadangi gyvename informacinės blokados sąlygomis, nedaug kas ir žino, kas jau yra pradėta. Atsirado toks darinys, kuris vadinasi „Vilniaus forumas“. Ką mes padarėme? Pirmas veiksmas, jeigu nori ką nors pakeisti, reikia labai aiškios ideologijos. Ji sukurta – bent jau aiškūs apmatai.

Kitas dalykas, kuris yra padarytas ir daromas, – mezgame kontaktus su kitomis organizacijomis ir pasiektas svarbiausias laimėjimas yra štai koks. Koks buvo tikrasis Sąjūdžio iniciatyvinės grupės vaidmuo? Ne tik vadovavimas. Svarbiausias dalykas, kuris buvo padarytas ir kurį privalu padaryti visur Lietuvoje, buvo rastas naujas vadovavimo visuomenei principas. Jis vadinasi moralinio autoriteto jėga. Kodėl Sąjūdis nesubyrėjo ir kurį laiką vis dėlto veikė labai tikslingai ir sutelktai? Jis nebuvo valstybė – jis neturėjo prievartinio policijos aparato. Mes nieko negalėjome priversti. Lygiai taip pat Sąjūdis nebuvo partija, nebuvo įstatų, kad būtų galima bent formaliai išmesti narį. Ir koks buvo realus vaizdas? Į Sąjūdį „šniūrais“ eidavo piliečiai su įvairiausiomis iniciatyvomis, kartais labai vertingomis, ir mes įdėmiai jas išklausedavome ir įgyvendinome. Bet kartais neatskiridavai, kas tai – provokatorius ar psichinis ligonis. Kas tada, kai būdavo lemiama ir labai pavojingos situacijos, stabdydavo ir nukreipdavo? Sąjūdžio tarybos žodis, kad bus taip. Todėl jokiems provokatoriams nepavyko bent jau iki tam tikro laiko suskaldyti Sąjūdžio.

Štai kodėl „Vilniaus forumas“ nepripažįsta jokių apskritųjų stalų, jokių diskusijų, nes tai yra ne įprastinio tipo organizacija, kai žmonės susirinko ir nutarė gelbėti brangiąją tėvynę šalia kitų.

„Vilniaus forumas“ nėra įprastinio tipo organizacija, o mūsų išradimas. Tai yra vieta, į kurią turi susirinkti tie, kuriems vis dėlto rūpi Lietuvos likimas ir ateitis. Tai reiškia, kad į mūsų iniciatyvinės grupės gretas priimama su rekomendacijomis, ir kiekvienam, kas į ją ateina arba į ją priimamas, labai aiškiai pasakoma, kad turi būti kaip Sąjūdyje. Jeigu dalyvavai kokio nors sambūrio veikloje, gali jos neatsisakyti, bet tą akimirką, kai sėdai prie posėdžių stalo kaip forumo narys, turi užmiršti, kam atstovauji – savo partijai, organizacijai, nes turi būti pamirštas dalinis ir todėl siauras interesas.

Kodėl organizaciniu požiūriu neįmanoma apskritųjų stalų idėja? Todėl, kad praktika parodė, jog tai nepraktiška, nes, pirma, prie stalo susėda žmonės, kurie turi slaptų interesų. Antra, toks žmogus, kuris sėdi prie stalo, pritaria, kai jam naudinga, ir bet kada gali pasakyti bei sužlugdyti geriausius sumanymus sakydamas, kad jo organizacija tam nepritaria. Todėl forume galimas tik asmeninio dalyvavimo principas.

Kokie tos veiklos pradžios rezultatai? Pradėjo forumo autoritetą pripažinti organizacijos. Kas gaunate forumo laiškus, turbūt pasiekė žinia dėl radijo ir televizijos. Galiu pasakyti tiems, kurie abejoja, ar galima ką pakeisti. Atsakymas (ir labai malonus) atėjo po trijų valandų: „Kada norėtumėme susitikti?“ Mes pasitarėme ir parašėme laišką, kad kada nors gegužės pradžioje. Tas laiškas buvo patikrinimas – vilkins ar ne. Jeigu vilkins, vadinasi, nepriima rimtai. Po kelių dienų ateina atsakymas: „Gegužės 2 d.“ Ką tai reiškia? Kad sutelktos politinės valios galia niekur nedingo! O toliau vyksta štai kas ir tam labai pritartų R. Ozolas ir kartais norisi verksti pagalvojus, kad jis taip ne laiku išėjo. Forumas jau yra Klaipėdoje, Kaune, Panevėžyje. Tai yra modernizuotas pagal tam tikrus principus Sąjūdis ir jis veikia.

Balandžio 25 d. – Vėliavos 100-mečio eiseną ir mitingą Daukanto aikštėje. Suformuluoti fundamentalūs reikalavimai Lietuvos Respublikos Prezidentei. Tie reikalavimai – *de facto* būsimojo Sąjūdžio labai glausta politinė programa.

Klaipėdos, Kauno forumai neatsistojo dar ant kojų, bet labai geras būdas jaugti į miesto piliečių sąmonę yra štai koks – mes turime savo duomenų bazę, ji jiems perduota, jie turi ir savo žmonių adresus ir iš pradžių jie siunčia kvietimus kauniečiams, klaipėdiečiams dalyvauti mitinge. Tai yra sinergijos efektas ir žmonės supranta, kad tai jau yra forumų tinklas, kuris perspektyvoje gali tapti Lietuvos forumu, o potenciali data, kad galima dar gerokai pasistūmėti ta linkme, be abejo, yra Sąjūdžio jubiliejaus minėjimas birželio 2–3 d.

„Vilniaus forumas“ turi praktiką skleisti forumo laiškus, o jie yra internetinis „Sąjūdžio žinių“ analogas. Juose yra įdedami duomenų paketai su vertingais straipsniais, informacija, kuri padeda žmonėms susiorientuoti, – juk mes gyvename smegenų plovimo sąlygomis ir tas plovimas yra, ko

gero, didesnis nei sovietmečiu, nes rafinuotesnis. Juk įvykiai Lenkijoje, Vengrijoje, D. Trumpo interpretacijos – tai yra paprasčiausia žemiausio lygio propaganda, kuri drąsiai gali varžytis su „Vremia“ ar „Kaspervizija“. Todėl vienas iš labai svarbių veiklos barų yra supažindinti piliečius su realia padėtimi pasaulyje ir Lietuvoje. Žmonės duoda savo adresus, kuriuos įtraukiame į bazę, ir jie reguliariai gauna tas žinias laiškais.

Įkurti ar neįkurti „Šiaulių forumą“ yra pasirinkimo reikalas, bet mūsų praktika parodė, kad viską sprendžia veiksmas. Tam užtenka kelių žmonių. Moraliai ir psichologiškai dabar yra labai svarbu, kad Šiauliai tai turėtų, nes tokiu pat stiliumi darėme ir Sąjūdžio laikais.

O kodėl mes turime taip daryti, yra labai rimtas išspėjimas: situacija Europos Sąjungoje darosi neprognozuojama. Kodėl tokios valstybės kaip Lenkija, Vengrija ir kitos galvoja, kaip elgtis toliau? O pas mus Lietuvoje situacija absoliučiai tokia pati kaip prieš Sąjūdį – tuo metu, kai R. Ozolas ir kiti žmonės galvojo, ką daryti byrančios Sovietų imperijos sąlygomis, jie iš esmės ieškojo naujos Sąjūdžio vizijos, kai Lietuvai vadovavo songailos, mitkinai ir panašūs...

Galite įsivaizduoti, kaip būtų pakrypęs Lietuvos likimas, jeigu iki galo būtų vadovavusi komunistinė nomenklatūra, kuri buvo įpratusi akiai klausyti Kremliaus?.. Mes juk būtume tų įvykių nešami žaisliukai, o mūsų padėties aiškinti nereikia. Britai, vokiečiai, prancūzai, italai – didžiulės, galingos valstybės ir tautos – jie išplauks. Priminti, kur mes esame ir kokia mūsų situacija, nereikia. Todėl dėl organizavimosi atidėlioti neįmanoma, nes tai jau yra išlikimo reikalas.

Donatas MORKŪNAS. Koks forumo santykis su partijomis kalbant apie įtaką, tikslus ir programas?

Vytautas RADŽVILAS. Šiuo metu mes Lietuvoje neturime R. Ozolo tipo partijos, tai yra partijos, kuri mąstytų Sąjūdžio dvasia. Pavyzdžiui, kas šandien vyksta Lietuvoje? Akivaizdūs planai panaikinti valstybinę lietuvių kalbą. Lietuvių kalba stumiama iš viešosios erdvės. Ką reiškia, pavyzdžiui, Rektorių konferencijos pasiūlymas priimti įstatymą, kad Lietuvos universitetų rektoriai galėtų nemokėti lietuviškai?.. Juk tai yra radikaliau negu sovietmečiu. Aborigenų sąmonė. Šia prasme tarp partijų mes partnerio kol kas nematome, nes partijose yra

štai kokia problema: mes žinome daug patriotiškų, sąžiningų žmonių, bet eiliniai partijos nariai ir jų vadovybės yra skirtingas reikalas.

Romas PAKALNIS. Dar yra vienas dalykas, į kurį reikėtų atkreipti dėmesį, – Lietuvoje vyksta masinė emigracija. Tai suplanuotas reikalas, patvirtintas „Strategija 2030“, – tai Lietuvos išsivaikščiavimo strategija, ji yra patvirtinta valdžios ir visiškai atitinka tą judėjimą, kuris reikalingas Europos Sąjungai. Ką reikėtų padaryti? Žinoma, kad mes neišvengsime laisvo prekių ir žmonių judėjimo, neišvengsime laisvos rinkos dalykų, bet jeigu savo strategijoje rašytume, kaip panaudoti laisvosios rinkos principus tautinei valstybei išsaugoti, tada galima būtų pradėti dirbti. Dabar sėkmingai vyksta tai, kas numatyta, – Lietuvos išsivaikščiavimas po pasaulį.

Vytenis RIMKUS, profesorius, buvęs politinis kalinys. Pirmiau buvo išvežiojama, dabar – išsi-vaikščiujama...

Romas PAKALNIS. Vyksta išsivaikščiavimas ir mes tuos dalykus turime pakeisti – kito kelio nėra, nes mes ateisime iki tokios situacijos, kokioje veikė Vydūnas, organizuodamas Tilžės giedotojų choras, šventes ant Rambyno kalno, jeigu mes nieko nedarysime.

Vytautas RADŽVILAS. Norėčiau pridurti, kodėl Lietuvos radijas ir televizija taip maloniai atsiliepė mums. Jie suprato, kad, jeigu reikės, mes pakartosime veiksmą, kuris prieš 30 metų buvo padarytas prie ELTA agentūros. Kodėl reikia radijo ir televizijos? Didžiausia ekonominė, socialinė atskirtis Europos Sąjungoje, masinė emigracija. Kodėl per 30 metų buvo tik vienas mitingas ir tai jį sušaudė? Atsakymas yra labai paprastas. Žmonės valdomi dviem būdais. Žmogų galima valdyti fizine jėga, bet jį galima valdyti ir taikant mentalinę prievartą, kitaip tariant, valdant jo protą, „zombinant“.

Kol turime tokius radiją ir televiziją, atsimenate, sovietiniais laikais buvo sakoma: „Viską mums davė broliškos tautos?..“ Kiek lietuvių susimąsto: gauname paramą iš Europos Sąjungos, o kiek mums kainavo beveik milijonas kvalifikuotų, parengtų žmonių? Ar suvokiame, kiek kainuoja Lietuvoje parengti gydytoją, kuris labai gražiai iškeliauja į Vakarų Europą? Juk yra sukurtas savotiškas siurblys, kuris traukia mūsų resursus. Bet žmonės užhipnotizuoti tokių teiginių, nes kitokios temos

nepraleidžiamos. Štai kodėl reikia pradėti nuo radijo ir televizijos – nuo protų išlaisvinimo.

Vytenis RIMKUS. Iš esmės ši mūsų diskusija buvo skirta Sąjūdžio istorijai, jos problematikai ir jos rezultatams iki mūsų dienų. Tačiau vis dėlto išaiškėjo, kiek mes dar mažai žiname apie Sąjūdį. Dar toli gražu ne viskas čia pasakyta. Tas mūsų žmonių susidvejinimas, kuris buvo tarybiniais metais, kai nežinojai, ką žmogus galvoja, nors kalba viena... Tas susidvejinimas išliko iki mūsų dienų: dar daug kas galvoja vienaip, o daro kitaip.

Norėčiau akcentuoti vieną labai svarbų dalyką, kad nebūtų buvę Sąjūdžio be partizaninės kovos, be tos kovos, kuri po karų įsiliepsnojo Lietuvoje ir kuri nusinešė didelę dalį aktyviausios mūsų tautos. Aktyviausi žuvo! Turėjo praeiti ilgas laikas, atsirasti nauji būdai aktyviausiems, o jie daugiausiaėjo per kultūrą – dailės kūrinius, literatūrą, teatrą.

Kalbėjome, kad mes visi kažko bijome. Aš nieko nebijau!.. Gyvenime nieko nebijojau. Vieną vienintelį kartą buvau persigandęs, kai gimnazistinėmis laikais būrėme per Naujuosius metus ateitį su lėkšte išsikviesdami sielas. Ir žiemos metu kambaryje – didžiulis sprogimas! Persigandome, kad iššaukėme dvasią, o, pasirodo, kad katinas su gitara nukrito! Neturėjau baimės ir tada, kai atsistočiau Irkutsko teisme išklausti, kad esu baudžiamas mirties bausme. Nebuvo baimės, kai vagonas su tremtiniais pajudėjo Kėdainių link. Tik užspaudė mintis – Lietuvos nebėra! Lietuva žūsta, baigiasi! Jeigu būtų pasitaikiusi bent mažiausia galimybė išbėgti iš to vagono, pirmiausia galvojau apie kerštą. Kerštas buvo nenumaldomas! Žudyti. Šauti. Lietuvos vis tiek nebėra!.. Tai jausmai, kai nebuvo baimės. O dabar baimė... Dėl ko? Kad pinigų nebus?.. Todėl dėl baimių aš ne visada sutinku.

Vytautas RADŽVILAS. Mano mintis buvo tokia, kad Lietuvoje buvo ir bus, ačiū Dievui, drąsių žmonių. Kalbėjau iš politinės technologijos perspektyvos ir noriu pridurti, kad net akademinė bendruomenė, didžioji jos dalis, ir tai yra skaudžiausia, – baudžiauninkai, įbauginti gyvuliukai. Aš ir pats baimę įveikiu, nebijau, bet politiškai reikia į tai atsižvelgti.

Mano mintis yra labai paprasta – vienintelis priešnuodis baimei, kuris padrąsina žmones, tai jausmas, kad nesi vienas. Drąsuoliai savo pavyzdžiu turi kurti skydą tiems, kurie prisišlies, tie,

kurie šią akimirką abejoja ar truputį bijo. Tai mano pagrindinė mintis.

Jonas KIRILIAUSKAS, istorikas. Dėl 1992 m. rinkimų apklausos rodė, kad lyg neturėjo laimėti ta partija, bet laimėjo (1992 m. Seimo rinkimuose LDDP surinko 44 proc. balsų, o Sąjūdis – 21,2 proc. – aut. past.). Kaip vertinate tą situaciją? Kas atsitiko, kad buvo grįžimas atgal?

Romas PAKALNIS. Sudėtinga atsakyti. Prieš 1992 m. rinkimus nuėjau pas vieną kandidatą, profesorį, ir sakiau, kad jų neišrinks. Jis nustebo – kaip tai neišrinks? Sakiau, kad bendrauju su žmonėmis ir žmonės yra kažkuo nepatenkinti.

Viena iš priežasčių buvo, kad arti kandidato buvo žmonių, kurie kalbėjo norimus dalykus – išrinks, viskas gerai. O iš tikrųjų buvo kitaip. Apklausos ir rezultatai skiriasi.

Angonita RUPŠYTĖ. Galiu pasakyti, jog buvo labai akivaizdu, kad Sąjūdis praloš 1992 m. rinkimus – tai buvo aišku jau 1990 m. Paaiškinsiu, kodėl. Manau, kad visi atsimenate, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą buvo vasario 24 d., o į savivaldybes rinkimai turėjo vykti gegužės mėnesį! Bet 1989 m., gruodžio mėnesį, išeina tokia garsi Komunistų partijos veikėja Vanda Klikūnienė ir, panaikinant 6 Konstitucijos straipsnį, kad Komunistų partija yra vienintelė partija, kurį ir taip turėjo panaikinti, staiga atkelia ir rinkimus į savivaldybes – į kovo 24 d. Tai reiškė – Sąjūdis, turėkite Aukščiausiąją Tarybą, o rajonus pasiima komunistai. Kas tada laimėjo rajonuose – aiškinti nereikia, kas vyko vėliau – taip pat aišku. Dar viena akivaizdi priežastis – tai, kad dalis Aukščiausiosios Tarybos deputatų nusigręžė nuo žmonių. Važiavimų pas žmones nebuvo, buvo pamiršti žmonės, kurie buvo Sąjūdyje, – mauras savo darbą padarė, mauras gali eiti.

Mūsų, Sąjūdžio žmonių, buvo nedaug. Bet tas entuziazmas, tasėjimas ir sakymas tiesos!.. Iš pradžių mums, jaunimui, jie buvo dievai, o paskui labai aiškiai pamatėme 1989 m., kas atsitiko. O būtent tais metais po TSRS liaudies deputatų rinkimų, kuriuos Sąjūdis triuškinamai laimėjo, persigrupavo jėgos!

Tiesiai šviesiai ir atvirai pasakau – 1989 m. vasarą staiga atsirado labai daug žmonių, kurie nebuvo nuo pačios pradžios Sąjūdyje ir staiga užsinorėjo postų! Staiga pajuto, kad yra jėga, kuri gali išnešti. Būtent – išnešti! Jeigu aš garsiau rėksiu ir apšauksiu

kitą, kad tas komunistas, tas kagėbistas, o trečias dar baisėsnis, tokius žmonės palaikys.

Tas momentas, kai įvyko tam tikrų jėgų persigrupavimas... tikrai galiu pasakyti, kad KGB atsipeikėjo!

Atsipeikėjo suvokdama labai paprastai: gali būti, kad Nepriklausomybė bus, bet kas po to bus – tam galima padėti savo pamatus!.. Apie tai kalbėjome ir su R. Ozolu, jis pritarrė, kad taip gali būti... Jeigu gerai įsiskaitytume į to meto spaudą, buvo nubraukti tam tikri Sąjūdžio pirmeiviai ir atėjo antrasis ešelonas.

1992 m. rinkimų baigtis buvo ir 1990 m. Aukščiausiosios Tarybos dalies deputatų nėjimas į žmones, nekalbėjimas su žmonėmis, tarsi jų nubraukimas – labai daug neigiamo padarė Lietuvoje. Ne tik privatizavimas, bet paprasčiausias nebendravimas su žmonėmis, atsitraukimas nuo žmonių.

Teisūs tie, kurie apie Sąjūdį sako, kad nedaug ką žino. Iš tikrųjų Sąjūdžio istoriją labai mažai žinome, todėl darome klaidų, ir neretai labai didelių...

Vieną svarbiausių dalykų, kurį reikėtų padaryti, – išanalizuoti ne tik klaidas, bet ir parodyti tikrąją tiesą, kokia ji buvo. Sąjūdis tuo ir buvo stiprus, kad viešumas mus gelbėjo. Sąjūdžio pirmeiviai stengdavosi labai daug kalbėti su žmonėmis, sakyti tiesą ir nepasiduoti provokacijoms. Kai Sąjūdžio tikroji istorija – be jokių pagražinimų, su visais faktais – atsidurs daugumos žmonių rankose, manau, kad tai bus įdomu ne tik istorikams, bet visiems, ieškantiems atsakymų.

Donatas MORKŪNAS. Apie tai, kodėl 1992 m. rezultatai visai kitokie... Visi prisimename, kaip atrodė Sausio 13-oji prie Aukščiausiosios Tarybos. Apginta vienareikšmiškai! Ir noriu paklausti, koks buvo vaizdas dar kritiškesniu momentu – 1991 m. rugpjūčio pučo metu prieigose prie Aukščiausiosios Tarybos?.. Ramu, tuščia... Prisimenu vaizdą, kai mes su Jurgiu Jurgeliu einame ratuku apie Aukščiausiąją Tarybą – ten vienas žmogus, ana va ten dar vienas... Garsiai šnekamės, nes net tyliai šnekėtis, kad kas nors ko nors neišgirstų, nereikėjo! Nes aplinkui nebuvo žmonių!.. Įsivaizduojate, koks trumpas laikas – pusė metų tepraėjo! Atsakymas: viena iš pagrindinių Aukščiausiosios Tarybos ydų buvo vienareikšmiškas vienos tiesos – savos tiesos, savo supratimo, savų reformų – įgyvendinimas nekreipiant dėmesio į visuomenę, į žmones, nesita-

riant!.. Aišku, laikas – nežinai, išliksi ar ne, kapitali transformacija, bet tartis su žmonėmis, įtikinėti, aiškinti, išgirsti juos reikėjo!..

O kas vyko? Ateina šnekėti žemdirbiai – juodvarniais išvadinami! Žiniasklaida kažką pasako – šunauja! Ir taip toliau... Kur veda toks santykis?..

Jonas KIRILIAUSKAS. Bet juk Estijoje dar daugiau visko darė, bet buvusiųjų sugrįžimo ten nebuvo!.. Kaip paaiškinti?

Donatas MORKŪNAS. Estai visuomeniškai elgėsi. Kaip mes privatizavome? Prichvatizuodami per čekius! Estai neprichvatizavo, neprivatizavo. Jie pardavė. O ką reiškia parduoti? Reiškia, biudžetė turėti pinigų ir naudoti juos visuomenės, valstybės poreikiams! Estai pardavė skandinavams – kultūra jų atėjo, vadybos, kapitalo kultūra. Tai ne rusų postkomunistinio verslo, kurio vienintelis tikslas yra išspausiti iš žmogaus, kultūra.

Vaclovas VINGRAS. Kalbėjome apie tautinės valstybės metmenis, bruožus. Tačiau šią idėją reikės konkretizuoti. Paminėjote, kad reikia bankus apmokestinti, reikia apmokestinti užsienio kapitalo prekybos centrus, kad jie viso pelno neišvežtų iš Lietuvos. O kas toliau? Jūs (forumas – aut. past.) turėsite pasakyti daugiau žingsnių.

Romas PAKALNIS. Ne „jūs“, o „mes“... Kol galvosime, kad kažkas kitas ateis...

Vytautas RADŽVILAS. Taip. Ne „jūs“, o „mes“. „Kauno forumą“ įsteigė praktiškai vienas žmogus – Algimantas Rusteika. Kietas, valingas žmogus, kol Kauno inteligentai šnekėjo, kad tai neįveikiama užduotis ir kliūtys. Jo straipsnių išmintis yra pagrindinė Sąjūdžio išmintis. Sąjūdis „prapylė“ todėl, kad absoliuti dauguma neskiria politinės galios nuo politinės valdžios. Sąjūdis buvo politiškai galingiausias tada, kai Aukščiausiojoje Taryboje buvo Romualdas Ozolas ir dar pora žmonių. Galingiausias tada, kai valdžios jis neturėjo! Todėl, kad iš Gedimino 1 (1988 m. rugsėjį pastatė Gedimino pr. 1 įsikūrė Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio būstinė – aut. past.) buvo galima prie Aukščiausiosios Tarybos pasiųsti tūkstančius žmonių ir komunistinė Aukščiausioji Taryba darė tai, kas pasakta.

Ir priešingai – kai Sąjūdis įgijo valdžią, kai sudarė daugumą, jis prarado galią! Kai buvo nukirstas ryšys su apačiomis – žmonėmis, Sąjūdžiui buvo viskas – mirtis! Jie įsivaizdavo, kad jie kažką valdo... Reikia pripažinti, kad gerai komunistai

dirbo – rinkimai ir valdžia per savivaldybes buvo genialus planas. Jie suprato, kur yra tikrasis politinis valdžios šaltinis. Šiandien pagrindinė Lietuvos problema, manote, Seimas ir Vyriausybė? Nonsensas! Pagrindinė Lietuvos problema yra vietos karaliukai! Visa valdžios piramidė stovi ant šito! Štai ką reikia pradėti demontuoti, jeigu nori ką nors pakeisti.

Dėl tendencijų – niekas nežino, kas dėjos 1989 m. vasarą. Sąjūdis buvo totalinėje krizėje, esu liudytojas, kai žmogeliai, kurie iki rinkimų peržengdami per Sąjūdžio slenkstį nusiimdavo kepurę, patekė į Maskvą, pasijuto didžiuliais ponais. Mes net nebesurinkdavome normaliai Sąjūdžio tarybos. Iš krizės ištraukė tik Baltijos kelias, jo idėja! Nes jau buvo aišku – kiek gali vapėti „Atgimimo bangoje“ (Atgimimo pradžioje televizijos transliuota laida – aut. past.) tą patį per tą patį. Reikėjo veiksmo.

Kodėl aš nėjau į tą Aukščiausiąją Tarybą? Žinėjau, kad Sąjūdžiui turint tokią galią – iš inercijos Nepriklausomybę būtų paskelbė net komunistai. Aš suvokiau, kad partija jau pralošta, kad mes formaliai paskelbsime valstybę, ir man reikėjo asmeniškai pasirinkti: ar į ją patekti ir nieko negalėti padaryti, ar grįžti prie darbo, kurį moku, – mokyti studentus, jaunimą.

O dėl reformų... Tos reformos nebuvo neapgalvotos. Todėl, kad 1991 m. sausio 11 d. kaip tik pas Romualdą Ozolą jo kabinete teko šnekučiuotis su ekspertais iš Jungtinių Amerikos Valstijų, kurie prisistatė kaip laisvos rinkos ir privatizacijos ekspertai. Iš tikrųjų buvo vykdomas neoliberalistinis eksperimentas, kitaip tariant, visame Vakarų pasaulyje jau vyko neoliberalistinė revoliucija ir Lietuva buvo traukiama į šitą paradigmą. Kitaip tariant, jau buvo vykdomos instrukcijos, priimtose Lietuvoje.

O jų paskutinė išraiška yra, pavyzdžiui, institutų naikinimas, krepšelinė reforma. Sakykit, ką norit, – veikiama pagal ideologinę schemą.

Rita ŽADEIKYTĖ. Greta euforijos vienas iš Baltijos kelio tikslų buvo ir atsigręžti į žmones, kai pajutote, kad jie buvo nustumti, su jais nebesitariama?

Angonita RUPŠYTĖ. Ne tik. Sprendėsi Molotovo–Ribentropo pakto klausimas. Prisimename, kad buvo pradėti rinkti parašai ir dėl kariuomenės išvedimo, ir buvo matoma, kad net parašai gali būti nesurinkti.

Baltijos kelias tikrai išjudino žmones, nes būtent rajonuose prasidėjo Sąjūdžio rėmimo grupių atoslūgis po 1989 m. pavasario. Mažėjo rėmimo grupių ir žmonių skaičius. Maždaug visiems jau buvo aišku – ir taip bus ta Nepriklausomybė...

Baltijos kelio reikėjo, nes jis leido apsispręsti pačiam žmogui – tai buvo vienas svarbiausių dalykų. Sąjūdis visada sakydavo: pats žmogus turi apsispręsti – eiti ar neiti. Ir, be abejonės, Baltijos kelias padarė savo darbą – kaimynas važiuoja, kaip aš nevažiuosiu?..

Baltijos kelyje pavyko surinkti maždaug 1,6 milijono parašų dėl Molotovo–Ribentropo pakto ir kariuomenės išvedimo. Prieš Baltijos kelią vyko Sąjūdžio Seimo sesija, kur buvo pasisakyta būtent apie Nepriklausomybės atkūrimą. Baltijos kelias išjudino žmones, bet prasidėjus rinkimų kampanijai į Aukščiausiąją Tarybą vėl užėjo atoslūgis ir vyko kova – kas laimės.

Nuo 1988 iki 1990 m. aš, jaunas žmogus, tiek Sąjūdžio Seime, tiek Sąjūdžio Seimo Taryboje, tiek iniciatyvinėje grupėje intelektualiai augau, augau kaip žmogus, suvokdama, ką reikia daryti. Vėliau Sąjūdyje tas intelektualinis potencialas pradėjo mažėti, mažėti, mažėti...

Romas PAKALNIS. Vienas labai svarbus momentas, kurio mes neturime užmiršti ir mūsų trijų Baltijos valstybių vadovai, ir Baltijos valstybių visuomenės turi neužmiršti, – Baltijos kelias buvo pirmas viešas, bendras trijų valstybių žmonių pareiškimas už Nepriklausomybę. Tai, kad dabar JAV prezidentas D. Trumpas pasikviečia visus tris Baltijos valstybių vadovus, – tai yra Baltijos kelio tam tikri likučiai.

Vytenis RIMKUS. O kas atsimenate, kas apskritai pirmasis viešai pasakė žodį „nepriklausomybė“? Šiauliuose tai pirmasis ištare dailininkas monumentalistas Vitolis Trušys!

Arūnas GUMULIAUSKAS

Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio organizacijos susikūrimas ir veikla Šiauliuose

ATGIMIMO IDĖJŲ UŽUOMAZGOS IR JŲ SKLAIDA

Nuotraukos Romualdo Struogos

Po antrosios sovietų okupacijos lietuvių tauta stojo į kovą dėl Nepriklausomybės atkūrimo. Pasi-
baigus partizaniniam karui, ginkluotą pasipriešini-
mą pakeitė pasyvioji rezistencija, besitęsusi per visą
sovietmetį. Ji ir tapo esminio Lietuvos valstybingu-
mo pokyčio vidine priežastimi, pagaliau pažadinusia
visą tautą. Pasyvioji rezistencija nebuvo vienalytė.
Lietuvių istoriografijoje minimos kelios jos formos:
a) viešos politinio protesto akcijos; b) pogrindinių
organizacijų veikla; c) disidentinis judėjimas¹. Be to,
aktyviau į kovą dėl Nepriklausomybės tuo laikotar-
piu įsitraukė Katalikų bažnyčia. Jos veikla buvo au-
tonomiška. Pasyviojoje rezistencijoje galima iš-
žvelgti tam tikrų tendencijų. Jeigu viešos politinio protesto
akcijos sovietinės okupacijos laikotarpiu dažniausiai
vyko didžiuosiuose Respublikos miestuose (Kaune
ar Vilniuje), tai į pogrindinių organizacijų veiklą,
disidentinį judėjimą įsiliejo žmonės iš visos Lietuvos.
Nuošalyje neliko ir šiauliečiai. Jie aktyviai įsitraukė
į pagrindinę kovą prieš totalitarinį režimą. Iki aš-
tuntojo dešimtmečio Šiauliuose vyko labiau lokalinio
pobūdžio antisovietinės akcijos, iš kurių galima iš-
skirti pogrindinių organizacijų veiklą miesto dramos
teatre, J. Janonio, F. Žemaičio mokyklose². Vėliau

pasipriešinimas įgijo platesnį mastą. Antai viena iš
1976 m. lapkričio 25 d. susikūrusios Lietuvos Helsin-
kio grupės steigėjų tapo šiaulietė, poetė, pedagogė,
buvusi politinė kalinė Ona Lukauskaitė-Poškienė³,
reprezentavusi kairiosios pakraipos intelektualus⁴.
Ji tapo Lietuvos grupės Helsinkio susitarimų vyk-
dymui rengti manifesto signatara, nebijodama po
tekstu nurodyti ne tik tikrąją savo pavardę, bet ir
adresą⁵. Oną Lukauskaitę-Poškienę į šią organizaciją
pakvietė poetas, vertėjas Tomas Venclova. Pastarąjį
taip pat galima laikyti šiauliečiu, nes jis tuo metu dir-
bo Šiaulių dramos teatro literatūrinės dalies vedėju⁶.
1979 m. Onos Lukauskaitės-Poškienės iniciatyva į
Lietuvos Helsinkio grupės veiklą įsitraukė politinis
kalinyš Mečislovas Jurevičius, kuris taip pat aktyviai
dalyvavo ir tikinčiųjų teisių gynimo judėjime. Šioje
srityje jam talkino Irena Dapkutė, Rima Vaitkutė,
Dalia Tamulytė, Kazys Alminas, Stefa Vaitkienė,
Juozas Šileikis, Jonas Povilaitis, Viktorija Ivanova,
Petras Ivoškus, Petras Vaišvila, Valė Šimkevičienė,

¹ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 419.

² *Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m.*, sud. J. Sireika, Šiauliai, 2007, p. 186–187.

³ Venclova T., *Vilties formos. Estetika ir publicistika*, Vilnius, 1991, p. 219.

⁴ *Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m.*, p. 187.

⁵ *Lietuvos ir pasaulio istorija. Dokumentų rinkinys*, sud. L. Po-
bedinska, U. Tornau, Vilnius, 2006, p. 159.

⁶ Gumuliauskas A., *Profesionalaus teatro meno raida Šiau-
liuose XX amžiuje*, Šiauliai, 2008, p. 87.

Šiauliai 1988 m. liepos 22 d.

Regina Teresiūtė, Gema Stanelytė ir kt.⁷ Šiauliečiai M. Jurevičius, Jonas ir Jadvyga Petkevičiai pasirašė po įžymiuoju 1979 m. rugpjūčio 23 d. „Baltijos memorandumu“, arba „45-ųjų pabaltijiečių memorandumu“. Ypač aktyvi buvo J. Petkevičienė, kuri nuvyko į Latviją ir iš ten į Vilnių parvežė net 6 parašus⁸. Jonas ir Jadvyga Petkevičiai, nepaisydami sovietinių represinių struktūrų grasinimų (J. Petkevičius 1987 m. rugpjūčio 21 d. buvo iškviestas į Šiaulių miesto prokuratūrą ir įspėtas, kad už dalyvavimą mitinge bus patrauktas baudžiamojon atsakomybėn pagal LSSR baudžiamojo kodekso 199 straipsnio 3 dalį – dalyvavimą antisovietinėje demonstracijoje arba viešosios tvarkos pažeidimą), 1987 m. rugpjūčio 23 d. dalyvavo pirmajame viešame protesto mitinge Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo⁹. Į jį taip pat atvyko šiauliečiai Sigitas Baranauskas, Vincas Danielius, Alfonsas Brūzga. Tad iki aštuntojo dešimtmečio Šiauliuose vyko labiau lokalinio pobūdžio antisovietinės akcijos, o po to šiauliečiai disidentai pradėjo veikti jau kur kas platesniu mastu.

⁷ LSSR MVD Šiaulių m. skyriaus spec. pranešimai LKP Šiaulių m. ir raj. komitetams apie padėtį miesto įstaigose ir įmonėse bei asmenų, apie kuriuos gauta kompromituojanti medžiaga, patikrinimą 1981-01-04 – 1981-12-31, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. K-1, ap. 14, b. 536, l. 18–22, 44.

⁸ *Lietuvos laisvės lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki Nepriklausomybės*, sud. G. Šidlauskas, Vilnius, 2006, p. 19.

⁹ *Ten pat*, p. 68, 108.

Lietuvių tautos atgimimui didelę įtaką padarė išorinis veiksnys – šaltojo karo pabaiga. Šio istorinio įvykio simboliu tapo Berlyno sienos griuvimas. Tačiau tai buvo ilgas ir sudėtingas procesas, kurį lėmė keletas faktorių: griežta ir nuosaiki JAV pozicija tautų apsisprendimo bei demokratijos plėtojimo klausimu, Sovietų Sąjungos ekonominė ir politinė krizė, Michailo Gorbačiovo pertvarkos politika, nacionaliniai išsivadavimo judėjimai Vidurio ir Rytų Europoje. Dėl išorinio veiksnio ir vidinių priežasčių susidarė palankios sąlygos kilti tautinio atgimimo sąjūdžiui Lietuvoje, atkurti savo Nepriklausomybę. 1990 m. kovo 11 d. tapo nauju mūsų šalies istorijos periodizacijos atskaitos tašku. Istoriografijoje atsirado Antrosios Lietuvos Respublikos sąvoka, atnešusi ir naujas politinio gyvenimo permainas šalyje.

Tautinio atgimimo sąjūdis, atkurta Nepriklausomybė kardinaliai pakeitė visų Lietuvos kampelių žmonių gyvenimus. Ne išimtis – ir Šiauliai, kurie pastaruoju metu dažniausiai vadinami Šiaurės Lietuvos politiniu, ekonominiu, kultūriniu centru. Tokie epitetai, matyt, vartojami, norint pabrėžti savo miesto išskirtinumą ir užmaskuoti mažėjančią jo įtaką vykstantiems procesams įvairiose šalies gyvenimo srityse. Deja, tokią padėtį lemia ne tiek subjektyvios, kiek objektyvios priežastys. Pastarosios minimos europinio jūrinio tipo valstybės istorinės raidos koncepcijoje. Joje teigiama, jog tokios šalies,

Sąjūdžio mitingas Saulės laikrodžio aikštėje Šiauliuose 1988 m. liepos 22 d.

nepatyrusios per istoriją kataklizmų, politiniais, kultūriniais, ekonominiais centrais natūraliai tampa sostinė ir uostamiestis. Remiantis minėta koncepcija galima paaiškinti ne tik Šiaulių, bet ir kitų didžiųjų Lietuvos miestų pozicijų sustiprėjimą ar susilpnėjimą konkrečiu istoriniu laikotarpiu. Deja, sovietmečiu mes buvome išplėsti iš europinių valstybių šeimos konteksto. Lietuvoje, priklausančioje azijinei despotijai, jau neveikė tik europinės civilizacijos šalių raidai būdingi dėsningumai. Atkūrus Nepriklausomybę padėtis pasikeitė. Palaipsniui sugrįžome į sau būdingą geopolitinę būseną. Todėl šalies vidaus gyvenime pradėjo didėti sostinės ir uostamiesčio įtaka, o kiti miestai, tarp jų ir Šiauliai, iškilę istorinių kataklizmų laikotarpiu, pamažu užleido turėtas pozicijas. Kita vertus, tautinio atgimimo laikotarpiu šiauliečiai ne tik aktyviai dalyvavo Nepriklausomybės atkūrimo procese, bet ir kai kada diktavo centrui politinio gyvenimo madas.

1988 m. birželio 3 d., kada Lietuvos mokslų akademijos salėje buvo sudaryta 36 asmenų Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio (toliau – LPS) iniciatyvinė grupė, galima laikyti tautinio atgimimo laikotarpio Respublikoje pradžia. Tačiau dar iki to laiko susikūrę įvairūs neformalūs judėjimai atliko tam tikras tautos žadinimo funkcijas. Kita vertus, jie buvo susitelkę tik ties kultūros, ekologijos, kraštotyros problemomis ir negalėjo daryti didesnės įtakos politinio gyvenimo

permainoms. Taigi, galima sutikti su mintimi, jog „<...> Sąjūdis nuo pat susikūrimo ėmė formuoti visos Lietuvos politiką ir jai atstovauti <...>“¹⁰. LPS iniciatyvinės grupės sudarymas netapo visuotiniu kvietimu vienyti ir bendrai veikti. Trūko viešos informacijos, vis dar bijota, kad valdžia susidoros. Tačiau gandai apie naujojo judėjimo užuomazgas jau sklandė po visą kraštą. Tereikėjo iniciatyvos vietose.

Sovietmečiu Šiauliai bene daugiausia krašte garsėjo savo ekologinėmis problemomis. Žmonės buvo nepatenkinti geriamojo vandens kokybe, karinio aerodromo keliama grėsme gamtai, vandens telkinių užterštumu ir kt. 1987 m. rudenį mieste atsirado aktyvistų, pasirengusių plačiau supažindinti visuomenę su gamtos saugos problemomis, kelti ekologinę kultūrą, tvarkyti ir saugoti gamtos bei kultūros paminklus. Stimulu organizuotai veikti tapo 1987 m. šiauliečių viešai išsakytas protestas spaudoje prieš Kurtuvėnų landšaftinio draustinio niokojimą. Straipsnio autoriai buvo Algirdas Puodžiūnas ir Rimantas Braziulis. Pastarasis savo etnokultūrine veikla pasižymėjo dar studijuodamas Vilniaus inžinerinio statybos instituto (toliau – VISI) Mechanikos fakultete. Jis dalyvavo įvairiuose kraštotyros ekspedicijose, Vilniaus universiteto ir VISI folklo-

¹⁰ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, Vilnius, 2008, p. 89.

riniuose ansambliuose¹¹. Būtent R. Braziulio bute nuolat rinkosi neformaliai etnokultūrinei veiklai pasiryžę žmonės: „Nuklono“ gamyklos inžinieriai Rimvydas Tamulaitis, Robertas Kriščiūnas, Sigitas Adomavičius, Aigimantas Sėjūnas ir kt.¹² diskutavo ne vien ekologinėmis, bet ir politinėmis temomis. Šių pokalbių metu nutarta steigti neformalų klubą. 1988 m. birželio 6 d. buvo įkurtas ekologijos klubas „Aukuras“. Jo prezidentu tapo R. Tamulaitis¹³. Jūratė Kavaliauskaitė kolektyvinėje monografijoje išskiria artimąją ir tolimąją klubo priešistorę. Artimoji, anot jos, prasidėjo po 1981 m., kai pabaigęs Vilniuje studijas į Šiaulius atvyko dirbti R. Braziulis¹⁴. Jis čia užmezgė artimus ryšius su folkloro entuziastais, Šiaulių pedagoginio instituto dėstytojais Eduardu Balčyčiu, Laima Braknyte-Juškiene, Aldona Kavaliauskiene, tautodailininku Albertu Martinaičiu, architekto Rasa Budryte¹⁵.

Jau 1988 m. birželio 8 d. įvyko pirmasis viešas Gamtos ir kultūros paminklų apsaugos klubo „Aukuras“ renginys Šiaulių kultūros rūmuose. Beje, išvakarėse apie jį miesto laikraštyje buvo informuoti ir šiauliečiai¹⁶. Renginio metu pademonstruotas R. Braziulio filmas apie Kurtuvėnų landšaftinio draustinio urbanizaciją ir niokojimą. Vandens ūkio inspekcijos darbuotojas Kastytis Čechavičius susirinkusiuosius supažindino su gamtosaugos padėtimi Šiauliuose. Renginio metu ir po jo buvo renkami parašai prieš Kurtuvėnų landšaftinio draustinio niokojimą. Akcijos metu surinkti 1 406 parašai ir išsiųstas laiškas Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkui Vytautui Sakalauskui¹⁷. Renginyje aktyviai dalyvavę Albertas Špokas bei V. Danielius siūlė domėtis ne vien gamtosauginėmis problemomis, bet ir istorija, kultūros paveldo apsauga. Nuo 1988 m. „Aukuras“ aktyviai pradėjo dalyvauti Lietuvos žaliųjų veikloje, Kauno gamtosaugos klubo „Atgaja“ (vad. Saulius

Gricius), vilniečių klubo „Žemyna“ (vad. Zigmas Vaišvila) organizuojamuose masiniuose žygiuose per Lietuvą, akcijose „Baltijos jūros apkabinimas“, „Švarūs šuliniai“, „Prieš Ignalinos AE“¹⁸. 1988 m. spalio 15–16 d. vykusioje steigiamojoje Lietuvos žaliųjų judėjimo konferencijoje R. Braziulis išrinktas į koordinacinę tarybą. Pirmasis naujos organizacijos renginys įvyko 1988 m. lapkričio 19 d. Šiaulių rajono Pabijočių kaime. Jį surengė klubas „Aukuras“¹⁹. Pastarasis tapo žaliųjų idėjų skleidėju Šiaulių krašte. 1988 m. rugpjūčio 26 d. vasaros parko estradoje klubas organizavo vieną pirmųjų mitingų Šiauliuose, skirtą miesto ekologinei būklei išsiaiškinti, 1989 m. – pieno boikoto ir „Žalieji prieš agropromą“ akcijas, mitingą Zokniuose prie karinio aerodromo, – reikalavo iškeldinti karo lėktuvus. Prasidėjus Atgimimui, aukuriečiai aktyviai įsitraukė į Sąjūdžio veiklą, buvo vieni iš jo įkūrimo mieste iniciatorių, rengė mitingus, konferencijas, susitikimus.

Viena pirmųjų M. Gorbačiovo pertvarkos politikos praktine realizacija galima laikyti Sovietinio kultūros fondo įkūrimą 1986 m. lapkričio 12 d. Šio visuomeninio susivienijimo steigėjais tapo daugiau kaip penkiasdešimt kūrybinių sąjungų, visuomeninių organizacijų, kultūros įstaigų. Sovietinio kultūros fondo valdybos pirmininku buvo išrinktas garsus kultūros veikėjas, akademikas Dmitrijus Lichačiovas (*Дмитрий Лихачёв*), o pirmuoju pavaduotoju – buvęs SSKP Penzos srities komiteto antrasis sekretorius, istorikas kraštotyrininkas Georgas Miasnikovas (*Георг Мясников*)²⁰. Pirmąjį Sovietinio kultūros fondo valdybos prezidiumą sudarė 12 asmenų: D. Lichačiovas, G. Miasnikovas, rašytojas Jurijus Bondarevas (*Юрий Бондарев*), filosofijos mokslų daktarė, SSKP Generalinio sekretoriaus M. Gorbačiovo žmona Raisa Gorbačiova (*Раиса Горбачёва*), menotyros daktaras Ilja Zilberšteinas (*Илья Зильберштейн*), SSRS liaudies artistas Jevgenijus Nesterenko (*Евгений Нестеренко*), rašytojas Borisas Oleinikas (*Борис Олейник*), SSRS valstybinio radijo ir televizijos komiteto pirmininko pirmasis pavaduotojas Vladimiras Popovas (*Владимир Попов*), rašytojas Pio-

¹¹ *Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, sud. J. Kavaliauskaitė, A. Ramonaitė, Vilnius, 2011, p. 251–253.

¹² *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, Vilnius, 1998, p. 68.

¹³ Klubo „Aukuras“ veikla iki Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, *Dariaus Ramančionio asmeninis archyvas* (toliau – DRAA).

¹⁴ *Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, sud. J. Kavaliauskaitė, A. Ramonaitė, p. 251.

¹⁵ *Ten pat*, p. 253–255.

¹⁶ Braziulis R., Tik meilė išsaugos gamtą, *Raudonoji vėliava*, 1988-06-07, p. 4.

¹⁷ Klubo „Aukuras“ veikla iki Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, DRAA.

¹⁸ *Ten pat*.

¹⁹ Ramančionis D., 20 metų aukuro istorija, *Krivulė*, 2008-10-12, p. 17.

²⁰ *Жизнь по велению сердца: рекомендательный указатель литературы*, сост. Т. А. Оспищева, Н. А. Данилова, Домодедово, 2011, с. 14.

Sąjūdžio mitingas Saulės laikrodžio aikštėje Šiauliuose. Prie mikrofono Algimantas Puklevičius. 1988 m. liepos 22 d.

tras Proskurinas (*Пётр Проскурин*), SSRS menų akademijos prezidentas Borisas Ugarovas (*Борис Угаров*), diplomatas, spaudos agentūros pirmininkas Valentinas Falinas (*Валентин Фалин*), meno tyrininkas, restauratorius Sava Jemščikovas (*Савва Ямичков*)²¹. Tai buvo labai įtakinga organizacija, kuri per pirmuosius penkerius savo veiklos metus įgyvendino įvairių kultūrinių projektų už beveik 100 milijonų JAV dolerių²². Kartu ji siekė turėti savo padalinius visose sąjunginėse respublikose. Tačiau Lietuva tuo metu partinės nomenklatūros pastangomis pergyveno gilų stagnacijos laikotarpį. Apie pertvarkos politikos praktinę realizaciją čia žmonės sužinodavo tik iš Maskvos televizijos ar radijo laidų. Kita vertus, vietiniai partiniai vadukai nedrįso priešintis, kad būtų įkurtas kultūros fondo padalinys, kurio centrinės valdybos prezidiumui priklausė pati SSKP Generalinio sekretoriaus žmona.

1987 m. balandžio 3 d. buvo įsteigtas Lietuvos kultūros fondas (oficialus to meto pavadinimas – Sovietinio kultūros fondo Lietuvos skyrius)²³, sudaręs

sąlygas plėtoti nepriklausomai nuo valdžios kultūrinei veiklai. Pirmuoju valdybos pirmininku tapo profesorius Česlovas Kudaba. Prie šios organizacijos įkūrimo daug prisidėjo Marcelijus Martinaitis, Napalys Kitkauskas, Antanas Buračas, Irena Kubilienė, Steponas Lukoševičius, Laimė Lukošienė, Kęstutis Pranas Labanauskas, Albinas Vaičiūnas, Algimantas Miškinis, Rimvydas Čaplinskas ir kt. 1988 m. oficialiai patvirtintas Lietuvos kultūros fondo (toliau – LKF) statutas ir veiklos programa. 1989–1998 m. LKF vadovavo profesorius Jurgis Dvarionas. Į fondo veiklą aktyviai įsitraukė tokie visame krašte žinomi kultūros veikėjai kaip Romas Batūra, Elena Nijolė Bukelienė, Rimantas Dichavičius, Povilas Mataitis, Vaclovas Bagdonavičius, Julius Šalkauskas ir kt. 2003 m. vykusiame LKF suvažiavime valdybos pirmininku išrinktas LKF Šiaulių krašto skyriaus tarybos pirmininkas, buvęs Kelmės rajono kultūros skyriaus vedėjas, LKF Kelmės rajono rėmimo grupės „Santalka“ pirmininkas, vėliau Šiaulių miesto kultūros skyriaus vedėjas Hubertas Smilgys. Valdybos pirmininko pavaduotoja tapo I. Kubilienė, o valdybos prezidiumo pirmininku – R. Batūra²⁴.

Fondo iniciatyva krašte pradėta įgyvendinti daug kultūrinių projektų. 1987 m. vasarą jis finansavo

²¹ Неизвестный Д. С. Лухачёв. Неопубликованные материалы из архива Российского Фонда Культуры, ред. Л. М. Аринштейнаб, Москва, 2006, с. 15.

²² Gumuliauskas A., Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje ir Šiaulių krašte, *Ir kėlėsi Lietuva... Istorijos ir kultūros fragmentai*, Šiauliai, 2013, p. 12.

²³ Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia, p. 192.

²⁴ Gumuliauskas A., Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje ir Šiaulių krašte, *Ir kėlėsi Lietuva... Istorijos ir kultūros fragmentai*, p. 15.

festivalį „Roko maršas“ per Lietuvą su grupe „Antis“, kurio koncertas vyko ir Šiauliuose²⁵. Globojant fondui kūrėsi naujos bendrijos: „Vilnija“, „Prūsa“, „Karių kapai“, „Sietynas“, „Menta“, „Ethos“, Kalbos draugija ir kt.²⁶ Be to, pradėjo aktyviai veikti šios organizacijos Panevėžio, Pakruojo, Joniškio, Žemaitijos skyriai.

1988 m. vasario 18 d. Č. Kudaba, viešėdamas Šiaulių miesto viešojoje bibliotekoje, pasiūlė vietos kultūrininkams burtis į visuomeninę organizaciją²⁷. Po susitikimo sudaryta LKF Šiaulių miesto rėmimo taryba, kurios pirmininku tapo Vaclovas Vingras. Jo pavaduotoju išrinktas Sigita Baguckas. Taryba posėdžiaudavo Inžinierių namuose. 1988 m. balandžio 6 d. LKF Šiaulių miesto rėmimo taryba sudarė pirmą darbo planą²⁸. Šiame dokumente buvo numatyta pradėti rinkti lėšas Juliaus Janonio mokyklos muziejaus baldams suprojektuoti ir pagaminti, miesto laikraštyje parengti straipsnių ciklą „Miesto kultūros raida“, išleisti „Salduvės“ almanachą, pradėti rūpintis J. Janonio, Povilo Višinskio, Pelikso Bugailiško, Potencijos Pinkauskaitės atminimo įamžinimo klausimais, sutvarkyti memorialą, skirtą 1863–1864 m. sukilimui atminti, organizuoti kalbos šventę mieste, steigti kultūros fondo rėmimo grupes įmonėse, organizacijose, įstaigose²⁹. Aplink LKF Šiaulių miesto rėmimo tarybą ėmė burtis aktyviausi tuo metu kultūrininkai Jonas Krivickas, Donatas Lukoševičius, Vladislovas Mikalauskas, Dalia Striogaite, Vytenis Rimkus, Kajetonas Jurėnas, Sigita Vaičiulionis, Regina Steponavičiūtė, Irena Čokova, Sigita Barzdaitė ir kt.³⁰

1990 m. rugpjūčio 9 d. LKF valdybos prezidiumas nutarė įkurti pirmąjį šalyje regioninį Šiaulių krašto skyrių, kuriam pradėjo vadovauti H. Smilgys. Vėliau prie šios institucijos susiformavo LKF Šiaulių krašto taryba, kurioje būrėsi aktyviausi to meto kultūros, meno, mokslo, visuomenės veikėjai: J. Krivickas, Laisvyda Matusevičienė, V. Rimkus, Kleopas Jakaitis, S. Vaičiulionis, I. Čokovienė, Povilas Anikinas,

Vanda Kavaliauskienė, Kazimieras Šavinis, Birutė Kazimiera Salatkienė, Danielius Balčiūnas, Fausta Laurinaitytė, Stasys Bulzgis, Kazimieras Župerka, R. Lazdynas, Juozas Kašys, Antanina Pukėnienė, Giedrė Čepaitienė, Genovaitė Kačiuškienė, Virginija Daugelienė, Janina Kaškelienė, Olita Veronika Dautartaitė ir kt.³¹ Būtent ši institucija įgyvendino daugybę svarbių kultūrinių projektų Šiaurės Lietuvoje: Kražių kolegijos, Pašiausės istorinio miestelio, Kiaunorių bažnyčios, Kryžių kalno, Tytuvėnų architektūros ansamblio atstatymo, gaivinimo ir išsaugojimo, Saulės mūšio memorialo statymo, Lietuvos karalienės Mortos atminimo, Šiaurės Lietuvos galerijos kūrimo Chaimo Frenkelio viloje Šiauliuose, kultūrinių ryšių su užsienio šalimis plėtojimo, pasaulio kraštiečių suvažiavimų, jaunųjų menininkų rėmimo, reikšmingų knygų leidybos ir t. t.

1988-ųjų vasara Lietuvoje buvo kupina naujų politinių įvykių, padėjusių tvirtą pagrindą mūsų Nepriklausomybei iškovoti. Žmonės pagaliau nugalėjo baimės jausmą ir išėjo į gatves. 1988 m. birželio 14 d. Gedimino (dabar – Katedros) aikštėje Lietuvos laisvės lyga bei disidentai Nijolė Sadūnaitė, Vytautas Bogušis, Robertas Grigas, A. Terleckas paminėjo 1941 m. birželio stalininio masinio trėmimo Lietuvoje pradžią³². Mitingo metu pokario rezistentas Leonas Laurinskas viešai iškėlė draudžiamą Lietuvos trispalvę³³. Sąjūdininkai šiame mitinge nedalyvavo. Jie tuo pačiu metu surengė savo akciją Žemės ūkio ekonomikos institute Vilniuje, kur paminėjo tragiškus 1941-ųjų birželio 14 d. įvykius³⁴. Tiesa, Vitas Tomkus bei Algirdas Kaušpėdas nesėkmingai bandė organizuoti žygį į Gedimino aikštę³⁵. Dėl tokio blaškymosi, anot Romualdo Ozolo, suskilo LPS iniciatyvinė grupė ir žmonės³⁶. Apie organizuotą šiauliečių dalyvavimą minėtuose renginiuose neteko girdėti.

Tuo metu išryškėjo distancija tarp Sąjūdžio ir Lietuvos laisvės lygos, kuri egzistavo iki pat Nepriklausomybės atkūrimo bei suteikė pagrindą įvairioms sąmokslų teorijoms. Naujausioje lietuvių

²⁵ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, p. 47.

²⁶ *Ten pat.*

²⁷ Vingras V., Kultūros rėmėjų organizacija, *Šiaulių naujienos*, 1989-11-23, p. 1.

²⁸ Lietuvos kultūros fondo Šiaulių miesto rėmimo tarybos 1988 metų balandžio–gruodžio mėnesių darbo planas, *Vaclovo Vingro asmeninis archyvas* (toliau – VVAA).

²⁹ *Ten pat.*

³⁰ *Ten pat.*

³¹ Gumuliauskas A., Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje ir Šiaulių krašte, *Ir kėlėsi Lietuva... Istorijos ir kultūros fragmentai*, p. 14–15.

³² Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, p. 91.

³³ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 611.

³⁴ Ozolas R., *Žvaigždės blėsta auštant: Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*, Vilnius, 2007, p. 253.

³⁵ *Ten pat.*, p. 254.

³⁶ *Ten pat.*

Sąjūdžio mitingo dalyviai Šiauliuose 1988 m. liepos 22 d.

istoriografijoje atsirado nuomonė, jog LPS „<...> atsiribojimas nuo disidentų, bent pradiniam etape, atvėrė kelią į įvairius viešus renginius plačiausiems visuomenės sluoksniams <...>“³⁷. Tokį teiginį derėtų vertinti nevienareikšmiškai. Sąjūdžio atsiribojimas nuo disidentų taktiniais sumetimais, siekiant neat-skleisti tikrųjų kuriamo judėjimo tikslų, gali būti pateisinamas tik iki LPS steigiamojo suvažiavimo.

1988 m. birželio 24 d. Vilniuje, Gedimino aikštėje, įvyko pirmasis masinis mitingas, kurį surengė ir jo eigą kontroliavo LPS iniciatyvinė grupė³⁸. Renginio metu buvo viešai išreikšti Lietuvos žmonių priešakai komunistų delegatams, vykstantiems į SSKP XIX konferenciją. Į mitingą atvyko ir šiauliečiai – „Nuklono“ gamyklos darbuotojai Liudas Navickas, Stasys Gerdvila, R. Kriščiūnas, R. Tamulaitis, A. Sėjūnas³⁹. Šią organizuotą kelionę į Respublikos sostinę savo atsiminimuose paminėjo aktyvus sąjūdininkas Antanas Kliunka⁴⁰. Gedimino aikštėje vyravusi euforinė atmosfera ne tik turėjo įtakos susirinkusiesiems, bet ir suteikė postūmį veikti vietose. Antai A. Sėjūnas teigė, jog nuo tos minutės

jo neapleido mintis aktyvinti veiklą Šiauliuose⁴¹. Neatsitiktinai „Nuklono“ gamykloje susikūrė viena pirmųjų mieste LPS iniciatyvinė grupė. Tad galima teigti, jog šis mitingas tapo šiauliečiams stimuliu organizuotis. Pastarasis teiginys šiek tiek koreguoja nusistovėjusią nuomonę istoriografijoje, kad Šiauliuose sąjūdininkai pradėjo burtis tik po 1988 m. liepos 9 d. įvykusio mitingo Vilniuje.

Vėliau vykusios Sąjūdžio respublikinės akcijos įtraukė vis daugiau šiauliečių. 1988 m. liepos 9 d. vykęs daugiataktantinis mitingas Vilniuje, Vingio parke, pasmerkė LKP delegatų laikyseną XIX SSKP konferencijoje. Į šį renginį organizuotai atvyko gamybinio susivienijimo „Banga“ televizijos priemonių mokslinių tyrimų instituto darbuotojai: Linas Šimkevičius, Egidijus Bendžius, A. Kliunka⁴². Kelionei rengtasi iš anksto. Inžinieriaus Stasio Cipkaus tremtinė mama pasiuvo trispalvę, o išvykstantieji už 300 rublių išsinuomojo vaizdo kamerą. Jau kitą dieną juostoje užfiksuoti mitingo vaizdai buvo parodyti Šiaulių Tarybų Lietuvos 40-mečio televizorių gamyklos bendrabutyje (Vytauto g. 261–117)⁴³. Vėliau ši vaizdo juosta demonstruota Šiaulių miesto žaliųjų

³⁷ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, p. 92.

³⁸ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 606.

³⁹ *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 69.

⁴⁰ „Sąjūdis“ moksliniame tyrimo institute „Banga“, *Antano Kliunkos asmeninis archyvas* (toliau – AKAA).

⁴¹ *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 69.

⁴² „Sąjūdis“ moksliniame tyrimo institute „Banga“, AKAA.

⁴³ *Ten pat*.

susirinkime, Inžinierių namuose⁴⁴. Pateikti faktai verčia daryti išvadą, jog minėtame institute sąjūdinių grupė veikė dar iki 1988 m. liepos 9 d. Tiesa, ši veikla dėl suprantamų priežasčių niekur nebuvo afišuojama. Mitinge Vingio parke dalyvavo ir būsimasis aktyvus sąjūdininkas Virgilijus Kačinskas su žmona ir keliais giminaičiais⁴⁵, Šiaulių K. Preikšo pedagoginio instituto studentų grupė ir kt.

1988 m. liepos mėnesį Šiauliuose prasidėjo Sąjūdžio organizacinis kūrimosi procesas. Steigėsi pirmosios iniciatyvinės grupės. Prie visuomenės aktyvumo skatinimo prisidėjo žaliųjų organizuotas dviratininkų žygis, vykęs liepos 20 d. – rugpjūčio 2 d. maršrutu Vilnius–Ignalina–Sniečkus (dabar – Visaginas)–Utena–Ukmergė–Kėdainiai–Šiauliai–Plungė–Kretinga–Palanga–Klaipėda, ir „Roko maršas per Lietuvą“, liepos 29 d. aplankęs Saulės miestą. Naujausioje lietuvių istoriografijoje egzistuoja keletas nuomonių dėl Sąjūdžio veiklos pradžios Šiauliuose. Vieni teigia, kad pirmoji oficiali LPS rėmimo grupė Šiauliuose įsikūrė 1988 m. liepos 19 d. Šiaulių projektavimo instituto centre ir buvo pavadinta „Tautos – tautai“⁴⁶ (kas tautai priklauso, tai jos ir turi būti). V. Sirutavičius Sąjūdžio atsiradimą mieste nukelia į liepos 22 d.⁴⁷, o A. Rupšytė – į liepos 26 d.⁴⁸ Galima teigti, jog pirmąją LPS rėmimo grupę mieste, oficialiai pranešusia apie savo veiklos pradžią, tapo Šiaulių projektavimo centro grupė „Tautos – tautai“, kurios pirmininku buvo išrinktas V. Kačinskas. Ji parodė, kaip praktiškai turi konsoliduotis Atgimimo jėgos mieste. Į pirmąją grupės susirinkimą atvyko apie 30 žmonių.

1988 m. liepos mėnesį prasidėjo Sąjūdžio kūrimo Šiauliuose organizacinis procesas. Jau prieš liepos 19 d. mieste sklاندė žinia, kad Lietuvos mokslinės-techninės informacijos instituto Šiaulių filialo vedėjas (Šiaulių inžinierių namų direktorius) V. Vingras ir Šiaulių inžinierių namų tarybos pir-

mininkas Jonas Keldušis rengia susirinkimą, kurio metu gali būti įkurta Sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Apie šį susijimą M. Stakvilevičius prasitarė žaliųjų judėjimo nariui, „Nuklono“ gamyklos darbuotojui A. Sėjūnui. Pastarasis pakvietė jame dalyvauti disidentą A. Špoką, okupacijos sąlygomis platinusį antisovietinę spaudą, globojusį savanorių kapus, ir paragino kartu atsivesti daugiau bendraminčių⁴⁹. Taip į minėtą susirinkimą atėjo žinomi kovotojai už laisvę Jonas ir Jadvyga Petkevičiai, K. Alminas, V. Danielius, M. Jurevičius, Kęstutis Stulgys ir kt.⁵⁰ Greičiausiai toks žingsnis buvo žengtas, nes nepasitikėta miesto inteligentijos, kolaboravusios su totalitariniu režimu, patriotine pozicija. Šiuos žmones pasiekė žinia, neva mieste bus įkurtas komunistinis techninės inteligentijos sąjūdis. Gaila, bet Atgimimo pradžioje užgimęs tarpusavio nepasitikėjimas ilgainiui tik stiprėjo. Jis išliko ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje.

1988 m. liepos 18 d. į Šiaulių inžinierių namus atvyko suinteresuotų žmonių būrys: inteligentai, tremtiniai, disidentai⁵¹. Pastarųjų susirinko tiek daug, kad organizatoriai sutriko. Renginio dalyvių politinės pažiūros labai skyrėsi. Tai, matyt, ir lėmė, kad LPS Šiaulių iniciatyvinė grupė susirinkimo metu nebuvo išrinkta. Po ilgų ir audringų diskusijų nuspręsta sukviesti šiauliečius į mitingą, kur būtų galima įvertinti miestiečių nuotaikas, reakcijas į vykstančius procesus, ir ten išrinkti iniciatyvinę grupę. Be to, taip siekta užsitikrinti gyventojų paramą. Šiauliai LPS iniciatyvinės grupės įsteigimo procedūra išsiskyrė iš kitų miestų – čia pirma įvyko gausus mitingas ir tik po to veiklą pradėjo Sąjūdžio padalinys.

Pirmas didelis Atgimimo renginys Šiauliuose įvyko 1988 m. liepos 22 d. Saulės laikrodžio aikštėje⁵². Nepaisant visų trukdymų, kliūčių („Verpsto“, „Elnio“ gamyklose du kartus specialiai nuplėšyti informaciniai skelbimai dėl mitingo)⁵³, susirinko tūkstančiai ne tik šiauliečių, bet ir aplinkinių rajonų gyventojų.

⁴⁴ *Ten pat.*

⁴⁵ Žadeikytė R., Sąjūdžio jubiliejus paminėtas atminimo ženkais, *Šiaulių kraštas*, 2008-04-26, p. 9.

⁴⁶ Vasinauskaitė I., Iš Irenos užrašų, *Krivulė*, 2008-10-12, p. 5; Žadeikytė R., Sąjūdžio jubiliejus paminėtas atminimo ženkais, *Šiaulių kraštas*, 2008-04-26, p. 9; *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 604; *Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m.*, Šiauliai, 2007, p. 270.

⁴⁷ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, p. 111; *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*, Vilnius, 2009, p. 70.

⁴⁸ *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*, p. 75.

⁴⁹ *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 69.

⁵⁰ *Ten pat*, p. 36.

⁵¹ Sireika J., *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, Šiauliai, 1994, p. 6.

⁵² Penktadienį, Saulės laikrodžio aikštėje, *Raudonoji vėliava*, 1988-07-26, p. 1; Sireika J., *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, p. 6; *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 36; *Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m.*, p. 270.

⁵³ 1988 m. liepos 23 d. mitingo Šiaulių Saulės laikrodžio aikštėje vaizdo įrašas, AKAA.

Sąjūdžio mitingo dalyviai Šiauliuose 1988 m. liepos 22 d.

Į mitingą, anot R. Ozolo, atvyko 10 000–15 000 žmonių⁵⁴.

Sužinoję apie būsimąjį renginį, grupės „Tautos – tautai“ nariai pradėjo jam atsakingai rengtis. Jie piešė plakatus (su šūkiais: „Lietuvių kalba – valstybinė“, „Lietuvos gyventojams – Lietuvos pilietybė!“, „Persitvarkymas – Gorbačiovas – Brazauskas“ ir t. t.), iš pamušalinės medžiagos pasiuvo kelias trispalves⁵⁵.

Liepos 22 d. V. Kačinskas su dar keliais bendraminčiais, nešini vėliavomis, žygiavo per miesto centrą. Kai kurie praeiviai susidomėję nuėjo paskui į Saulės laikrodžio aikštę, kur susirinko tūkstantinė žmonių minia. Atėjusieji buvo pasitikti audringais plojimais.

Tą penktadienį Stanislovo Kuzmos „Šaulio“ skulptūra buvo papuošta SSRS, LSSR ir Lietuvos trispalvėmis vėliavomis, Gedimino stulpais, Vyčiu ir šūkiais, atspindinčiais susikaupusias svarbiausias miesto gyvenimo problemas. Gretimų namų languose taip pat plazdėjo vėliavos, ant stogų matėsi žmonių. Trispalvių buvo apie 50⁵⁶. Tūkstantinė minia įrodė, kad demokratija, viešumas tampa realybe. LPS veiklai pritarė vis daugiau žmonių. Žmonės

norėjo kuo greičiau sulaukti konkrečių kasdienio gyvenimo permainų.

Prieš mitingą J. Keldušis, V. Vingras, R. Ozolas Inžinierių namuose šiek tiek pasitarė dėl jo vedimo tvarkos. Nuspręsta suteikti žodį visiems norintiems kalbėti renginio dalyviams. Susirinkusieji galėjo siųsti raštelius su klausimais mitingo vedėjams. Po trumpo pasitarimo renginio organizatoriai su Alvydo Medalinsko nešama Sąjūdžio vėliava būreliu nuėjo, įsitraukdami į pro „Šiaulių“ viešbutį traukiančią žmonių srovę, Saulės laikrodžio aikštės link. Renginį pradėjo ir vedė inžinierius J. Keldušis. Savo sveikinimo kalboje jis pabrėžė dvi problemas:

1. Sovietų valdžia turi gerbti lietuvių tautos interesus.

2. Lietuvių tauta turi būti tolerantiška kitų tautų atžvilgiu.

Beje, nacionalizmo ir internacionalizmo santykio klausimas tą vakarą buvo gana populiarus. Jį savo pasisakymuose kėlė V. Vingras, R. Ozolas ir kiti oratoriai⁵⁷. Išanginėje kalboje J. Keldušis, pabrėžęs susitikimo tikslą – aptarti persitvarkymo reikalus, pristatė svečius: LPS iniciatyvinės grupės atstovus filosofą R. Ozolą, akademiką Antaną Buračą, fizikos ir matematikos mokslų kandidatą Z. Vaišvilą,

⁵⁴ Ozolas R., *Žvaigždės blėsta auštant: Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*, p. 305.

⁵⁵ *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 41.

⁵⁶ Ozolas R., *Žvaigždės blėsta auštant: Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*, p. 305.

⁵⁷ 1988 m. liepos 23 d. mitingo Šiaulių Saulės laikrodžio aikštėje vaizdo įrašas, AKAA.

ekonomistą A. Medalinską⁵⁸. Renginyje dalyvavo svečiai iš Latvijos, Armėnijos. Baigdamas kalbą, vedantysis pakvietė šiauliečius aktyviai kovoti su persitvarkymą stabdančiomis jėgomis⁵⁹.

Vėliau kalbėjęs Inžinierių namų direktorius, Lietuvos kultūros fondo miesto rėmimo tarybos pirmininkas V. Vingras pareiškė, kad mieste persitvarkymas dar neįgavęs reikiamo masto, dauguma organizacijų vis dar dirba senoviškai⁶⁰. Oratorius išskyrė dvi svarbiausias Šiaulių problemas – kultūros ir ekologijos. Be to, jis sukritikavo dienraščio „Raudonoji vėliava“ poziciją Atgimimo atžvilgiu, inteligentijos neryžtingumą, sovietinių karių siautėjimus, miesto Liaudies deputatų tarybos pasyvią poziciją, šiauliečių girtuoklystę⁶¹. LPS iniciatyvinės grupės narys R. Ozolas pabrėžė, kad problemų susikaupė labai daug ir atsinaujinti bus sunku. Todėl šiam procesui, anot jo, reikalinga kiekvieno piliečio, kiekvieno miesto pagalba. Oratorius iškėlė tautos gyvybinį reikalą – susigrąžinti savo istoriją⁶². Būtina susigrąžinti supratimą, jog lietuvių čia gyventa nuo amžių ir bus gyventa amžinai. Be to, reikia skubiai reformuoti partinę sistemą. Vadovauti galės tik žmonių pasitikėjimą turintys asmenys. Dėl šios priežasties būtina visiems išmokti pamoką: balsuoti prieš tuos, kurie pasitikėjimo neturi. R. Ozolas akcentavo, kad sovietmečiu labiausiai buvo nuniokotos SSRS tautos, ypač nusiaubta rusų tauta. Dėl to tautoms pakilti bus labai sunku⁶³. Kaip vieną iš svarbiausių Sąjūdžio uždavinių jis nurodė Lietuvos ekonominį ir kultūrinį suverenumą. Baigdamas kalbą, R. Ozolas pasakė: „<...> Arba atgimsim ir gyvensim, arba mūsų greit nebebus. Tegyvuoja LPS ir Šiauliuose <...>.“⁶⁴ Akademikas A. Buračas didesnę savo kalbos dalį paskyrė ekologinėms šalies bei miesto problemoms⁶⁵. Jis pritarė Kazio Preikšo pedagoginio instituto docentų Juozo Kašio ir Dalios Striogaitės

reikalavimams, kad lietuvių kalba taptų valstybine⁶⁶. Pastaroji visus susirinkusiuosius pakvietė dalyvauti būsimosiose Kalbos šventėje. Mitingas užtruko net keturias valandas, nes galėjo pasisakyti visi norintieji. Kalbėjo net jaunavedžių pora iš Armėnijos, atvykusi į povestuvinę kelionę. Daugelyje kalbų buvo galima išvelgti senų ideologinių šampū, populizmo. Antai J. Kašys kvietė kurti lenininį socializmą Lietuvoje bei ragino pašalinti milicijos postą iš miesto partijos komiteto pastato⁶⁷. Mitingo dalyviai apibėrė kalbėjusiuosius klausimais: ekologine (dėl nešvaraus vandens, naujo „Stumbro“ gamyklos cecho statybos, upių likimo, „Elnio“ oro užterštumo, maisto produktų kokybės ir jų kontrolės, rūkymo viešosiose vietose, karinio aerodromo, radiacijos)⁶⁸, socialine (dėl gyvenamųjų namų remonto, fabrių triukšmo sumažinimo)⁶⁹, darbo etikos, istorijos, tautinės simbolikos tematika⁷⁰. Miestiečių vienybę turėjo sustiprinti (realiai taip neatsitiko) anksčiau draustos, o dabar viešai dainuojamos ir giedamos tautinės dainos, giesmės: Maironio „Lietuva brangi“, Vinco Kudirkos „Tautinė giesmė“ ir kitos.

Visi oratoriai buvo sutikti plojimais ir ovacijomis. Tik, kalbant LKP miesto komiteto pirmajam sekretoriui Vaclovui Volkovui bei LDT miesto tarybos vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojui Zenonui Eimučiui Sabaliui, pasigirdo švilpimai. Matėsi, jog valdžios atstovai mitinge jautėsi nejaukiai. Jiems buvo sunku kalbėti tokiai didelei auditorijai. Po pasisakymų valdžios atstovai atsakinėjo į miestiečių klausimus. Atsakymuose ypatingai išryškėjo V. Volkovo dogmatiškas požiūris į kokybiškai naują susidariusią politinę situaciją krašte. LKP Šiaulių miesto komiteto pirmasis sekretorius, remdamasis 1985 m. SSKP CK plenumo medžiaga ir M. Gorbaciovo inauguracine kalba, akcentavo mintį, kad „<...> partija <...> šalies atsinaujinimo iniciatorė ir pagrindinė varomoji jėga <...>“⁷¹.

⁵⁸ Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais, p. 36.

⁵⁹ Penktadienį, Saulės laikrodžio aikštėje, Raudonoji vėliava, 1988-07-26, p. 1.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ 1988 m. liepos 23 d. mitingo Šiaulių Saulės laikrodžio aikštėje vaizdo įrašas, AKAA.

⁶² Penktadienį, Saulės laikrodžio aikštėje, Raudonoji vėliava, 1988-07-26, p. 1.

⁶³ 1988 m. liepos 23 d. mitingo Šiaulių Saulės laikrodžio aikštėje vaizdo įrašas, AKAA.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Penktadienį, Saulės laikrodžio aikštėje, Raudonoji vėliava, 1988-07-26, p. 1.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ 1988 m. liepos 23 d. mitingo Šiaulių Saulės laikrodžio aikštėje vaizdo įrašas, AKAA.

⁶⁸ 1988-07-22 mitingo dalyvių klausimai, pateikti Šiaulių miesto vadovams ir Šiaulių miesto sąjūdžio iniciatyvinei grupei dėl karinio aerodromo, geriamojo vandens kokybės, tautinės simbolikos, kitataučių ir kt., ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 41, l. 1–35.

⁶⁹ Ten pat, l. 14–35.

⁷⁰ Ten pat, l. 36–84.

⁷¹ Penktadienį, Saulės laikrodžio aikštėje, Raudonoji vėliava, 1988-07-26, p. 1.

Susirinkusieji renginio organizatoriams ir miesto vadovams siuntė raštelius su įvairiais klausimais. Miestiečiams rūpėjo geriamojo vandens kokybės, užteršto oro, sovietinių karinių lėktuvų skraidymo virš miesto, rūkymo viešosiose vietose uždraudimo, miesto apvažiavimo žiedo statybos, lietuvių kalbos paskelbimo valstybine, tautinės simbolikos, Sąjūdžio spaudos platinimo galimybės, valdininkų privilegijų panaikinimo ir kitos problemos⁷². Dalis raštelių autorių siūlė renginio organizatoriams nedelsiant pradėti veikti, pranašavo partinių ir sovietinių pareigūnų atsivertimą netolimoje ateityje. Susirinkusieji priėmė svarbų sprendimą – LPS Šiaulių skyriaus iniciatyvinę grupę rinkti liepos 26 d.⁷³ Inžinierių namuose. Numatytame susirinkime galėjo dalyvauti visi norintieji.

Mitingo metu pasiūlyta pastatyti paminklą žymiam kultūros veikėjui P. Višinskiui. Ši idėja buvo entuziastingai sutikta. Tam renginio dalyviai surinko daugiau kaip 7 600 rublių. Be to, suburta ir jo atminimo įamžinimo grupė⁷⁴. Ji pavadinta P. Višinskio paminklo statybos komitetu, kuriam vadovavo Gytis Bernardas Padegimas ir D. Striogaitė. Ši institucija iki 1989 m. gruodžio mėnesio surinko net 55 395 rublius⁷⁵.

Atgimimo renginys mieste, kur ypač stipriai buvo įsišaknijusios sovietinės, komunistinės tradicijos, tapo tikru laisvės ir demokratijos gūsiu. Vietinė spauda beveik mėnesį skelbė atsiliepimus apie mitingą. Pastarasis vertintas nevienareikšmiškai. Vieni gyrė organizatorius už demokratinės dvasios palaikymą mitinge (galėjo kalbėti visi norintieji). Kiti priekaištavo, jog renginys organizuotas dar neturint aiškos veiklos programos⁷⁶. R. Ozolas apie šiauliečių mitingą savo dienoraštyje rašė: „<...> Situacija susiklostė keistoka: iniciatyvinės grupės jie dar nesukūrę, grupė sukurta tik mitingui rengti, tad „priemonė“ surengta anksčiau nei įsteigta organizacija. Ko gero, tai vienintelė išeitis: mitingas turėjo aktyvizuoti žmones, nes Šiauliuose padėtis

rimtai grėsminga – net mitinge jautėsi žmonių priešiskumas, atskirumas, buvo girtų, kelios dešimtys jaunuolių nuo pusės išėjo į šokus. <...> Paskui Vingras paklausė, kokia buvo publika. Aš pasakiau, kad atvirai kaimietiška. Tikrai niekur nemačiau tiek kaimietiškausiai kaimiškų senų moterų ir – kiek mažiau vyrų, jaunimas irgi niekur, mano galva, nėra toks nuogai nemiestiškas. <...> Nebuvo vienybės nei dainuojant „Lietuva brangi“, nei pabaigoj giedant „Tautišką giesmę“, bet išsiskirstė žmonės, rodos, jau aplamdę, o kai kurie ir nusikratę svetimumo luobo. Baisiai nusiaubti, baisiai vieniši kiekvienas savy, pikti ir seklūs yra šiauliečiai <...>“⁷⁷ Po puikiai pasisekusių Sąjūdžio akcijų Vilniuje šiauliečių renginys galėjo pasirodyti prastokai. Tačiau bet koku atveju mitingą galima vertinti teigiamai. Jo metu organizatoriai išsiaiškino svarbiausias miesto problemas, jas susistemino ir vėliau ta linkme nukreipė savo veiklą.

1988 m. liepos 26 d. per 200 šiauliečių atvyko į miesto Inžinierių namus⁷⁸. Susirinkimo pirmininku buvo išrinktas V. Kačinskas – iki tol mažai kam žinomas Komunalinio ūkio projektavimo instituto architektas. Be jo, dar tą vakarą politiniu aktyvumu išsiskyrė Algirdas Ulčinas, K. Alminas, D. Striogaitė, J. Kašys, Petras Balčiūnas, Kęstutis Oginskas, Vaidotas Stakvilevičius, M. Stakvilevičius, P. Ivoškus, J. Keldušis, V. Vingras, J. Krivickas, Viktoras Kunickas, Algimantas Puklevičius.

Posėdis truko beveik visą naktį. Vyko labai karštos diskusijos, kurių metu neišvengta tarpusavio konfliktų. Ypač klievo praėjusio mitingo organizatoriams. Šį renginį kiekvienas vertino skirtingai. Vieni suprato, jog buvo žengiami pirmieji viešumo žingsniai. Kiti priekaištavo J. Keldušui, kad pastarasis leido kalbėti kiekvienam, „kas ant seilės užėjo“⁷⁹. Dėl to, anot vieno iš susirinkimo dalyvių, labai sumenko renginio prasmė ir svarba⁸⁰.

Susirinkusiesiems reikėjo išrinkti iniciatyvinę grupę ir nustatyti jos veiklos gaires. Šiais klausimais vyko aštrūs debatai, kurių metu pateikta daug pasiūlymų (dalyvauti miesto vykdomojo ir partijos komite-

⁷² 1988-07-22 mitingo dalyvių klausimai, pateikti Šiaulių miesto vadovams ir Šiaulių miesto sąjūdžio iniciatyvinei grupei dėl karinio aerodromo, geriamojo vandens kokybės, tautinės simbolikos, kitataučių ir kt., ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 41, l. 1–84.

⁷³ Sireika J., *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, p. 6; *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 36.

⁷⁴ *Ten pat*.

⁷⁵ Vingras V., Kultūros rėmėjų organizacija, *Šiaulių naujienos*, 1989-11-23, p. 1.

⁷⁶ Vinkleris V., Kalbėk, bet saiką žinok, *Šiaulių naujienos*, 1988-07-30, p. 1.

⁷⁷ Ozolas R., *Žvaigždės blėsta auštant: Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*, p. 305–306.

⁷⁸ *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 36.

⁷⁹ LPS Šiaulių miesto iniciatyvinės grupės susirinkimų ir LPS Šiaulių miesto tarybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 7, l. 1–9.

⁸⁰ *Ten pat*, l. 2.

tų posėdžiuose; reikalauti, kad „geri“ įstatymai būtų vykdomi, sprendžiamos socialinės problemos, ne tik ekologinės ar tautinės savasties; pasiekti, kad miesto laikraščiuose bent kartą per mėnesį Sąjūdis turėtų savo puslapį, o informacija būtų išsami ir patikima; LPS Šiaulių skyriaus statusas būtų patvirtintas juri-diškai; rengtis artėjantiems rinkimams, kurie būtų demokratiški, ir kt.)⁸¹. Įdomu, jog dauguma jų vėliau buvo įgyvendinta. Antai 1988 m. rugsėjo–spalio mėnesiais suformuotos sąjūdininkų komisijos konkrečioms problemoms spręsti. Beje, jau tada jos pasiekė apčiuopiamų rezultatų⁸². Gaila, bet susirinkusieji neįsiklausė į „Nuklono“ gamyklos šaltkalvio A. Ulčino žodžius. Jis akcentavo socialinių problemų svarbą ir pranašavo neigiamą darbininkų požiūrį į Sąjūdį, jei nebus sprendžiami šie aktualūs klausimai⁸³.

Į iniciatyvinę grupę buvo pasiūlyti 26 kandidatai: K. Alminas, Kęstutis Oginskas, V. Stakvilevičius, A. Ulčinas, M. Stakvilevičius, Romualdas Šeporaitis, Vitalis Algimantas Trušys, S. Vaičiulionis, V. Vingras, J. Krivickas, J. Keldušis, A. Puklevičius, J. Kašys, Eduardas Juchnevičius, V. Rimkus, R. Braziulis, Viktoras Kunickas, Feliksas Pusvaškis, Pranas Piaulokas, Vilius Puronas, V. Kačinskas, V. Mikalauskas, Kęstutis Stulgys, Stanislovas Gliaudys, Stasys Kaulinis, D. Striogaitė. Tačiau J. Krivickas, A. Puklevičius, J. Kašys, F. Pusvaškis, V. Mikalauskas, K. Stulgys, D. Striogaitė atsiėmė savo kandidatūras. Susirinkimo daugumos nuomone ir sprendimu, iš kandidatų sąrašo išbrauktas V. Puronas. Savo kandidatūrą norėjo atsiimti ir M. Stakvilevičius, bet, susirinkusiųjų įkalbėtas, apsigalvojo⁸⁴. Be to, V. Kačinską, Sąjūdžio grupės lyderį, nutarta į iniciatyvinę grupę įtraukti be rinkimų⁸⁵. Tad iš 17 kandidatų atviru balsavimu reikėjo išrinkti 7. Be to, susirinkimo dalyviai sutarė, kad iniciatyvinę grupę automatiškai turėtų papildyti (pristačius steigiamojo susirinkimo protokolą) visų Šiauliuose susikūrusių Sąjūdžio rėmimo grupių pirmininkai.

Į LPS Šiaulių miesto iniciatyvinę grupę buvo išrinkti K. Alminas, K. Oginskas, M. Stakvilevičius,

V. Vingras, J. Keldušis, V. Kunickas, S. Kaulinis (žr. 3 priedą). Rugsėjo mėnesį į šią Sąjūdžio instituciją kooptuoti kaip grupių atstovai V. Stakvilevičius, A. Ulčinas (abu „Nuklono“), Palmyra Sarnačinskaitė (medikų)⁸⁶. Jos seniūnu tapo V. Kačinskas. V. Kunickas ir S. Kaulinis ilgainiui dėl įvairių priežasčių pasitraukė iš aktyvios Sąjūdžio veiklos⁸⁷. Pirmasis savo žingsnį aiškino, kaip atsaką į abejones jo asmeninio gyvenimo moralumu⁸⁸.

Susirinkusieji svarstė naujai sukurtos institucijos pavadinimo problemą. Manyta, jog ji tapo LPS dalimi. Kita vertus, ši institucija turėjo vadovauti Atgimimo judėjimui dideliame mieste. Problemos aktualumas plika akimi matėsi ir susirinkimo protokole. Jį rašė J. Krivickas, Vita Morkūnienė, D. Striogaitė tarpusavyje painiojo terminus „iniciatyvinė grupė“ ir „taryba“. Tuo metu šiuo klausimu nebuvo aiškios nuomonės ir Vilniuje. 1988 m. liepos 7 d. „Sąjūdžio žiniuose“ pasirodė LPS veiklos principų projektas⁸⁹, pagal kurį, anot K. Bartkevičiaus, judėjimo struktūra vietose turėjo atrodyti taip: konferencija, taryba, rėmimo grupė, probleminė komisija⁹⁰. Beveik po pusantro mėnesio pasirodęs naujas LPS organizacinės struktūros projektas reformavo tik aukščiausias judėjimo institucijas⁹¹. Šiuo klausimu iniciatyvinės grupės narys A. Ulčinas konsultavosi su vienu iš LPS lyderių R. Ozolu. Pastarasis patarė pasivadinti Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Šiaulių miesto taryba⁹². Tai buvo pirma taip pasivadinusi judėjimo institucija Respublikoje (kituose miestuose veikė iniciatyvinės grupės). Pirmosios Sąjūdžio tarybos vietose atsirado tik 1988 m. rugsėjo mėnesį. LPS Šiaulių miesto taryba tapo savotišku šio judėjimo šiaurės Lietuvoje centru bei patarinėjo organizaciniais klausimais aplinkinių miestų ir rajonų sąjūdininkams⁹³.

⁸⁶ LPS Šiaulių miesto iniciatyvinės grupės susirinkimų ir LPS Šiaulių miesto tarybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 7, l. 9; Sireika J., *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, p. 7.

⁸⁷ Sireika J., *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, p. 7.

⁸⁸ Žymantienė B., *VIKI-VIKTORAS*, Šiauliai, 2008, p. 202.

⁸⁹ Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio veiklos principai (projektas), *Sąjūdžio žinios*, 1988-07-07, Nr. 6, p. 27.

⁹⁰ Bartkevičius K., *Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio vietinio lygmens organizacijos 1988–1990 metais: struktūros ir socialinė analizė*, p. 22.

⁹¹ Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio organizacinė struktūra, *Sąjūdžio žinios*, 1988-08-20, Nr. 47, p. 187.

⁹² *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 43.

⁹³ Ligmanavičiūtė J., Darbo susikaupė daug, *Šiaulių naujienos*, 1988-10-15, p. 2.

⁸¹ *Ten pat*, l. 1–9.

⁸² *Ten pat*, l. 21; Ligmanavičiūtė J., Darbo susikaupė daug, *Šiaulių naujienos*, 1988-10-15, p. 2.

⁸³ LPS Šiaulių miesto iniciatyvinės grupės susirinkimų ir LPS Šiaulių miesto tarybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 7, l. 3.

⁸⁴ *Ten pat*, l. 9.

⁸⁵ *Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais*, p. 43.

Dalia STRIOGAITĖ

Šilo Pavėžupio dvaro šlovė

„Mes turime suprasti, kad kiekvienas Lietuvos žemės sieksnis tai yra tėvynės sieksnis.“

V. Putvinskis. Žemė

Šis dvaras (nebesantis) – lietuvių kultūros paminklas. Čia įspausta daug reikšmingų ženklų, brangintinų pėdsakų. Čia ir dabar galima pajauti istorinės praeities dvelksmą, o, sužadinus vaizduotę, susikurti ne vieną viziją su autentiškų XX a. pradžios asmenybių siluetais. Bet šio dvaro likimas skaudus – tai mūsų tautos ir kultūros tragedijos dalis. Dvarininkų Putvinskių-Pūtvių giminė, ir anksčiau istorijos smūgių daužyta, sovietmečiu nukentėjo ypač smarkiai (vienį žuvo Sibire, kiti pasitraukė į Vakarus). Neliko pavyzdinio ūkio, pastatai sudegė ar sunyko, šeimininko nebeturinti žemelė daug syk buvo niokota ir apleista.

Nebėra. Bet vis dėlto yra. Šilo Pavėžupio dvaras ir dvarininkai Putvinskiai, atlikę neeilinį vaidmenį lietuvių kultūros istorijoje, negali išnykti iš kultūrinės atminties. Šilo Pavėžupyje buvo sukurta ne tik ekonominė gerovė, bet ir ypatingas visuomeninės veiklos, mąstymo, kultūros globos, jautraus bendravimo su aplinka būdas. Iš čia sklido daug gerumo ir šviesos. Dvaro šeimininkų gebėjimas gyventi prasmingai ir turiningai, jų pasiaukojimas lietuvybei ir lietuviškai kultūrai traukte traukė žmones, tad Šilo Pavėžupis daugybe gijų buvo susijęs su žymiais amžiaus pradžios kultūros ir visuomenės veikėjais, su svarbiais krašto įvykiais. Nuošaliame dvare virė dvasinis gyvenimas, buvo atsakingai sprendžiami Lietuvos likimo, jos ateities

reikalai. Ir, sakykime tiesiai, kažin kokia būtų mūsų kultūra, jei ji nebūtų gavusi dvaro įnašo – subtilios gelmės, inteligentiškumo, aristokratiškos dvasios.

O, kad ši žemelė prabiltų!.. Gražią vasaros dieną vaikštome su Rimantu Pūtviu, Vlado Putvinskio vaikaitiu, po dabartinį Šilo Pavėžupį – jo tėvų, protėvių valdytą žemę. Svaigina žaluma, miškų ūksmė ir neapbrėpiama dangaus mėlynė. Karščiu aluoja vidudienio ramybė, tarsi žadindama šlovingos praeities prisiminimus. Aiškiai jaučiame vietovės energetiką, jos kultūrinę aurą. Apžiūrime senųjų laikų liekanas. Antai stovi vienintelis iš visų dvaro pastatų išlikęs senas svirnas. Atstatytas šulinys. Buvusio sodo plote keletas senolių: jau sulaukėjusi, obuoliais apkibusi obelis, dar keli šimtamečiai medžiai – jie užsilikę iš anų, mus dominančių, laikų. Netoliese, ant kalnelio, mažos kapinaitės su protėvių kapais. Įdomu patyrinėti ir buvusių dvaro tvenkinių – kadaise puikiai tvarkytų žuvų nerštamviečių – žymes. Žinoma, akį traukia ir svarbiausi vietovės akcentai – dvaro pastato vietą ženklinantys paminklinis akmuo ir memorialinė lenta.

Rimanto Pūtvio širdžiai šioje istorinėje žemėje, matyt, mieliausias yra vešlus, didingas ąžuolas – jo bendraamžis, pasodintas jam gimus (1928) ir jam paskirtas. Brangu ir visa tai, ką jis, garsios giminės palikuonis, atgavęs tėviškės žemę, jau spėjo padaryti savo rankomis: čia jo užveistas ūkis, jo pasta-

Šilo Pavėžupio dvaro rūmai 1937 m. Nuotrauka S. Vaitkaus iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus

tytas gyvenamasis namas. Ir kenotafas kapinaitėse – šešių iš Sibiro tremties negrįžusių Putvinskių liūdnam atminimui. Rimantas su žmona – taip pat sibiriečiai, bet laimingai sugrįžę.

Aišku, nelengva Kaune gyvenančiam R. Pūtviui grįžti prie žemės, remtis į ją, ieškoti čia pagrindų pagrindo savo gyvenimui. Bet šios giminės žmonėms drąsos, ryžto ir atkaklumo niekada netrūko. Be to, visiems Vlodo Putvinskio ainiams buvo „senučio įskiepyta ir per jo vaikus perduota meilė Lietuvai ir troškimas dorai gyventi“¹. Žemdirbių dvasia jų kraujyje. Ir štai stiebiasi Rimanto pasodinti ąžuoliukai, dūzgia, nešdamos medų, jo bitelės, žydi ponios Irenos gėlių darželis. Į buvusią tuščią, nykią Šilo Pavėžupio dvarvietę sugrįžta gėris, jaukumas, žmogaus triūso ir širdies šiluma...

Tas ne visiems suprantamas pasiryžimas prikelti naujam gyvenimui Šilo Pavėžupį, atgaivinti jo dvasią – iš tikrųjų tai dar vienas dvaro palikimo ypatumas, graži tautos genofondo galios raiška. Genofondo, ugdyto ir tobulinto kilmingoje šeimoje per kartų kartas, kad vaikų ir vaikaičių širdys spindėtų taurumu – humaniškumu, įgimta vidaus kultūra, meile žemei, įsipareigojimu savo kraštui ir valstybei. Tai vertybės, toli gražu ne visų mūsų tautiečių įsisąmonintos ir ugdytos, užtat lengvai ir

prarastos. Šiandien tik aikčiojame, kad aplinkui maža garbingumo, o gausu žmogaus menkystės faktų. Skursta sielos be idealų.

* * *

Skambus, garbingas Šilo Pavėžupio vardas.

Šilo Pavėžupis – čia pat, Kurtuvėnų pašonėje, Kelmės rajone.

Dvaras nuo seno priklausė kelmiškių dvarininkų Putvinskių giminei, nors tikroji jų tėvonija yra dabartiniame Tauragės rajone, kur buvo ir Pūtvės pilis. Į Šilo Pavėžupį vienas Žemaitijos bajorų Pūtvių atvyko užkuriomis ir įsikūrė ilgam (sulenkę iš Pūtvių pasidarė Putvinskiais, vėliau vėl susigražino lietuviškąją pavardę).

Dvaro šlovė atsklendžia iš XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios epochos, t. y. spaudos draudimo, tautos atgimimo, vėliau – nepriklausomos Lietuvos laikų, kai dvaras buvo Vlodo Putvinskio-Pūtvio, o vėliau jo sūnaus Stasio nuosavybė.

Apie Vladą Putvinskį (1873–1929), įžymų mūsų tautietį, plataus masto visuomenininką, kultūrininką, Šaulių sąjungos vadovą, ir jo valdytus Šilo Pavėžupio bei Graužikų dvarus jau nemažai rašyta (yra išsamai V. Putvinskio biografija jo Raštų I tome, išleisti žmonos Emilijos Putvinskienės atsiminimai, paskelbta įvairaus pobūdžio publikacijų, iš naujesnių darbų paminėtini Vidmanto Lopetos straipsniai ir kt.). Be viso šito, pavyko rasti šiek tiek neskelbtos

¹ Pūtvis Rimantas, Žiupsnelis prisiminimų ir žvilgsnis į ateitį, *Trimitas*, 1992, Nr. 5, p. 3.

archyvinės medžiagos ir mažiau žinomų autentiškų atsiliepimų. Tai padės aptarti Šilo Pavėžupio dvarą kaip išskirtinį kultūros reiškinį, pasvarstyti lig šiol mažiau nagrinėtus momentus (apie dvarą straipsnio autorė šiek tiek rašė ir anksčiau²).

V. Putvinskis Šilo Pavėžupyje ir Grauzikuose pradėjo ūkininkauti visai jaunas – vos dvidešimt trejų metų, tėvui sunkiai susirgus, turėjo nutraukti agronomijos studijas Halės (Vokietija) universitete.

Mediniai dvaro rūmai buvo statyti labai seniai: rąstai kirviu tašyti, o ne pjauti, metalinės vinys dar kalvio padirbtos, o ne fabrikinės. Jaunasis šeimininkas pristatė antrą aukštą – antroją ir balkonus³. Pastatas nebuvo prašmatnus, bet erdvus. Sodas su šimtametėmis liepomis – natūralus, be užsieniečių parko specialistų suprojektuotų grožybių, be retų, importinių augalų. Plačių miškų ir pelkių apsuptas dvaras buvo tylus, ramus, kiek paslaptingas, tad jaunamartei Emilijai Gruzdytei-Putvinskienei jis rodėsi kaip kokia užburta karalija.

Veikli V. Putvinskio asmenybė troško kilnaus tikslo, didelio darbo, siekė savo gyvenimą įprasminti kuo nors tikrai reikšmingu. Jo giminėje buvo reikšminga kovotojų už laisvę tradicija (tėvas – 1863 m. sukilimo dalyvis, beveik dešimtmetį atkentėjęs Sibire, o motina – garsaus sukilėlių vado Tado Kosciuškos giminaitė). „Jau pirmuose mūsų gyvenimo žingsniuose, – prisimena V. Putvinskio žmona, – jis stengėsi įskiepyti man supratimą, jog asmens gyvenimas ir laimė turi sietis su savo tautos, visų žmonių gerove.“⁴ V. Putvinskio netenkino tariamo elito – sulenkėjusios dvarininkijos – banalus gyvenimas, pasipūtimas, užsisklendimas siaurame savo luomo rate, degradavimo požymiai. Jis orientavosi į ateitį, ieškojo perspektyvių idėjų ir naujo tipo žmonių. Abu su žmona „užsikrėtė“ lietuvybe, nusikratė lenkiškumo ir poniškumo, patys mokėsi lietuvių kalbos ir vaikus mokė tik lietuviškai, atlaikydami stiprų dvarininkijos ir net tarnų pasipriešinimą – pašaipas, skundus, kad esą bajorų garbės išdavikai, pagaliau net izoliaciją. Luomo atstovus ypač piktino V. Putvinskio socialinės reformos. Vėliau viename iš ankstyvųjų

savo kūrinių jis satyriškai pavaizduos menkystas storapilvius „kudlius“, sutūpusius gimtoje baloje ir besityčiojančius iš savo brolio kitoniškumo, jo pasiryžimo sugauti baltą svajonių deivę („Kudlių šeimyna“)⁵. Abu su žmona jautėsi Vinco Kudirkos „Varpo“ pašaukti ir tapo varpininkais idealistais, t. y. patriotais, švietėjais, demokratais. Džiaugėsi radę plačią visuomeninio reiškimosi dirvą. Bet į tautinio atgimimo sąjūdį būrėsi daugiausia iš sodžiaus gryčių kilusi ir prasilavinusi jaunuomenė, o V. Putvinskis ėjo iš dvaro, iš visai kito pasaulio, tad ir čia jis buvo savotiška „balta varna“: stambus dvarininkas ir „litvomanas“, „cicilikas“... Tokių tautiškai susipratusių, liberaliai nusiteikusių bajorų anuomet buvo tik vienas kitas. Bet būtent jie, geriausi „mėlynojo kraujo“ atstovai, praturtino tautinio atgimimo sąjūdį (vėliau ir nepriklausomos Lietuvos dvasinį gyvenimą) stipresniu savimonės, savigarbos ir nesavanaudiškumo jausmu, mokė plačiau mąstyti ir tarsi suteikė pačiam judėjimui aukštesnį – garbės ir kilnumo – matmenį.

Kai carizmo galia didžiulė, o lietuviškos dvasios žadintojų („idėjos brolių“) tik saujelė, reikėjo kantriai ir konkrečiai dirbti. Labai svarbi buvo praktinė slapta veikla lietuviybės dirvonuose – vienu metu buvo sprendžiamas visas kompleksas tautinių, kultūrinių, socialinių, pedagoginių problemų, o visa tai lydėjo aukojimasis bendram reikalui (konspiracija, rizika, finansinis šelpimas).

Putvinskių Šilo Pavėžupio dvaras – gražus, ramus, nuošalus Žemaitijos kampelis – tapo judėjimo centru, bendraminčių susibūrimų vieta, panašiai kaip Gabrielės Petkevičaitės-Bitės buveinė Joniškėlyje ar Puziniškyje, kaip Petro Kriaučiūno namai Užnemunėje.

V. Putvinskis plačiai organizavo draudžiamosios lietuviškos literatūros kontrabandą ir knygnešystės tinklą Žemaitijoje. Savo paties sumaniai įrengtose slaptavietėse jis slėpė iš Prūsijos atgabentas knygas, jas skirstė, perduodavo knygnešiams į Šiaulius ir kitas vietas. Ir nė karto neįkliuvo žandarams. „Rodosi, gudriausias to meto slėpikas buvo V. Putvinskis“, – yra konstatavusi G. Petkevičaitė-Bitė⁶. V. Putvinskio pavardė tarp labiausiai nusipelnusių knygnešių buvo įrašyta Knygnešių sienelėje,

² Striogaitė D., Dvaras, kurio nebėra, *Tretieji P. Višinskio skaitymai*, Šiauliai, 1994, p. 8–11.

³ Stunguryš A., Atsiminimai apie buvusį Šilo Pavėžupio dvarą, užrašė J. Šlekys 1980-08-30, *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius* (toliau – LLTI RS), F1–5847.

⁴ Putvinskiene E., *Atsiminimai*, Šiauliai, 1995, p. 22.

⁵ Putvinskis-Putvyš V., *Jo gyvenimas ir parinktieji raštai*, t. 3: *Grožiniai ir filosofiniai raštai*, Kaunas, 1934, p. 17–21.

⁶ Petkevičaitė-Bitė G., *Raštai*, t. 1 [Krislaj], 1966, p. 719.

Povilas Višinskis XIX a. pabaigoje.
Nuotrauka iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus

Vladas Putvinskis spaudos draudimo laikais Šiauliuose.
Nuotrauka iš G. Gučienės šeimos archyvo

1940 m. pastatytoje Kaune, Karo muziejaus sodelyje (ji sovietmečiu nugriauta, o atstatyta tik 1997 m.).

Kitas rūpestis ir rizika – nelegalių mokyklų steigimas, vaikų ir suaugusiųjų švietimo organizavimas, mokytojų ieškojimas (suaugusiuosius mokė pats V. Putvinskis). Anuometinei carizmo laikų pedagoginei veiklai atminti Šilo Pavėžupio mokyklai 1989 m. grąžintas Vlado Putvinskio vardas. Deja, šios mokyklos nebėra.

Svarbi buvo ir finansinė parama jaunai, nelen-gvai besiformuojančiai lietuvių kultūrai –demokra-tinei spaudai ir kitiems tautinio judėjimo reikalams, taip pat ir konkrečioms asmenims. Putvinskiai nebijojo palaikyti ryšių su žandarų sekama lietuvių šviesuomene – neturtingais, dažnai džiovininkais, studentais, jaunais inteligentais. Prisimindamas tuos laikus, Antanas Smetona vėliau rašė: „Jam [V. Putvinskiui] patiko kiekvienas studentas, kurs buvo judrus ir darbštus, socialistas ar tautininkas. Jo nuomonė buvo, kad tik dirbtų, kad tik daugiau judėtų lietuviai inteligentai.“⁷

Labai reikšminga ir daug ką lėmusi buvo pažintis su Povilu Višinskiu, aktyviai veikusiu ir išradingai organizavusiu lietuviškąjį judėjimą Šiaulių krašte, ypač kai šis mokė Kurtuvėnų grafo Platerio-Zyberko vaikus ir gana dažnai buvodavo Šilo Pavėžupyje.

P. Višinskis suteikė Putvinskių darbams aiškų kryptingumą, buvo dvasios vadas, įkvėpėjas ir, dukros Sofijos Pūtvytės prisiminimu, artimiausias jos tėvo draugas, patarėjas: „Tokio draugo jis savo gyvenime daugiau nebeturėjo.“⁸ Antai ir Jonas Biliūnas apie tą jų bičiulystę kiek pasišaipydamas rašė Augustinui Janulaičiui: „Tikiu tam, kad nuo Rudžio [V. Putvinskio] negavai atsakymo ant savo laiško, nes jis visai yra įsimylėjęs į savo Grapiuką [P. Višinskį] – ne blogiaus kaip į pačią.“⁹

P. Višinskis bičiulio dvare saugiai įkurdino „lie-tuviškąjį štabą ir agentūrą“, t. y. čia buvo redaguo-jami „Varpas“, „Ūkininkas“ ir kiti leidiniai, vykdavo redakcijos posėdžiai. Čia slėpė ir „Varpo“ archyvą (mat po V. Kudirkos mirties „Varpo“ medžiagos tvarkymo ir redagavimo rūpesčius buvo perėmęs P. Višinskis).

Dvare vykdavo ir Povilo suburtų rašytojų susi-rinkimai, jų kūrybos skaitymas ir svarstymai – ta unikalią P. Višinskio literatūros mokyklą. O vėliau prasidėjo slapti pasitarimai dėl Lietuvių demokra-tų partijos įsteigimo (buvo pati lietuvių politinių partijų kūrimosi pradžia): „Povilas ir Vladas buvo tikri tautininkai demokratai ir negalėjo tilpti Socialdemokratų partijoje, kurioje tautybei nėra

⁷ Smetona A., *Rinktiniai raštai*, Kaunas, 1990, p. 408.

⁸ Pūtvytė-Mantautienė S., Vaikystės prisiminimai, *Varpas*, 1975, Nr. 13, p. 86.

⁹ Biliūnas J., *Raštai*, t. 3, 1981, p. 61.

vietos, – savo atsiminimuose rašė E. Putvinskienė, – <...> su socialdemokratais susitarti nepavyko, su krikščionimis demokratais taipogi nesusitarta, ir paaiškėjo, jog reikia kurti Demokratų partiją, kuriai rūpėtų tautos reikalai.“¹⁰

Išlikę keletas V. Putvinskio laiškų Povilui, rašytų amžiaus pradžioje, liudija jų interesų bendrumą, glaudų bendradarbiavimą, bičiulystę. Daugiausia kalbama apie per Kazimierą (patikimą Putvinskių vežėją K. Račkauską) siunčiamą spaudą ir daiktus; pasirašo „Tavo Vladas“. Kai ką iš tų laiškų pacituosiu (čia ir kitur citatų kalba netaisyta):

„1902-11-11 <...> Siunčiu taipogi 100 rublių tuo tarpu. „Kaip kas išmano, taip save gano“, man matos, nusiunčiau jau tau. Bet dabar siunčiu „Išmoko, kaip akys išsoko“. [Kalbama apie Bitės ir Žemaitės anksčiau parašytas komedijas, kurios turbūt buvo rengiamos spaudai. Pirmoji Dviejų Moterų slapyvardžiu išspausdinta 1904 m., antrajai P. Višinskis pakeitė pavadinimą – „Tamošius Rūkas“.]

„<...> Kada man liktarną sugrąžintų, aš negaliu ant ilgo laiko, nes mane spiria rodyti: žmonės mat nori.“ [Kalbama apie padidinamąją lempą, kurią V. Putvinskis buvo įsigijęs ir rodydavo paveikslus iš Lietuvos istorijos, geografijos ir pan. Matyt, P. Višinskio prašymu ji buvusi kam paskolinta.]

„[Be datos] Šiandien neišpuolė mums važiuoti į Šiaulius nė jokių būdu... dovanok.

Geidžiamų rankraščių ir knygų ieškojau ir neradau <...>. Siunčiu tuo tarpu šį tą su prisakymu palikt gromatą, bet atvežti atgal ryšį [ryšulį], jei tavęs neras. <...> Eisiu dar ieškoti tau reikalingų daiktų ir atvešiu arba atsiųsiu panedėlyj arba nedėlioje į Šiaulius.“

„[Be datos, matyt, 1904 m.] Apie spaudos leidimą jau vakar mergaitės atvežė žinią iš Kelmės <...> Namie dabar pas mus entuziazmas <...> Iki sub.[atos] negalėsiu turbūt į Kurt.[uvėnus] atvykti, nes laukia mane Grauzikuose išdirbtas programos darbų ir žmonės, <...> negaliu galvoti visai, galėčiau tave tik suerzinti. Bet jei matai, kad galėčiau kame nors būti reikalingas, pranešk formoje instrukcijos, ką turiu

daryti, – ten, kur nereik galvoti, aš dar šį tą pakrapštau.“¹¹

Ne tik P. Višinskio gyvenimas ir veikla susiję su Šilo Pavėžupiu. Kas tik nesilankė XX a. pradžioje Putvinskių namuose! Pasitarti dėl „Varpo“ reikalų čia buvo atvykę jo redaktoriai ir leidėjai iš Mažosios Lietuvos – Juozas Bagdonas, Jurgis Šaulys, Morta Zauniūtė. Lankėsi visuomenės ir politikos veikėjai Steponas Kairys, Vincas Mickevičius-Kapsukas, įtakingasis Petras Vileišis.

Žmones suburdavo ne vien svarbūs dalykiški pasitarimai. Šilo Pavėžupyje daugelis demokratinės krypties lietuvių inteligentų rasdavo prieglobstį, šilumą, supratimą. Čia visada būdavo daug jaunimo: E. Putvinskienės seserys Gruzdytės, V. Putvinskio sesuo Marija. Lietuvių kalbos Putvinskių šeimą mokė Jurgis Šlapelis, vėliau – Jadvyga Juškytė. Dažni svečiai kultūrininkų sueigose buvo Augustinas Janulaitis, Jonas Biliūnas, Konstantinas Jasiukaitis, Žemaitė, Bitė, Jovaras, Antanas Žmuidzinavičius, Peliksas Bugailiškis, vėliau – Juozas Nemeikša, Marija Nemeikšaitė. „Kai kurie tų veikėjų ištisus mėnesius pas Putvinskius gyvendavo“¹², – teigė A. Žmuidzinavičius. Svečių gausybė, matyt, būdavo nuolatinė. „<...> sunku buvo nakvydinti visus, namai pilni kaip silkių bačka“¹³, – viename laiške rašė V. Putvinskis, bet, atrodo, labiau džiaugdamasis, nei jausdamas diskomfortą.

Iš pasinaudojusių Putvinskių svetingumu ir dosnumu būrio paminėtini Žemaitė, Jovaras, Jonas Jablonskis. P. Višinskio rūpestingai globotai Julijai Žymantienei-Žemaitėi buvo pasiūlyta dirbti ekonomė Grauzikų dvare (ten gyveno ir jos duktė Juzė) ir šitaip sudarytos geros gyvenimo bei kūrybos sąlygos: „Gyvenu kaip prie p. Dievo užpečkyj, truputį išmokau jau būti ponija. Kaip neišmokti? Kiekvienas tik žiūri, ko man trūksta, ir ko greičiau pildo mažiausius mano užmanymus, – taip yra prisakyta nuo pono visiems ir sragiai.“¹⁴ Tas 1900–1906 m. tarpsnis, praleistas pas Putvinskius, buvo Žemaitėi tikrai kūrybingas: parašė apsakymus „Karinys“, „Prie dvaro“, „Nelaimingi vaikai“, „Ku-

¹⁰ Putvinskienė E., *Atsiminimai*, p. 34.

¹¹ V. Putvinskio laiškas P. Višinskiui 1902 m. ir be datos, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), F1–E18.

¹² *Literatūra ir kalba*, t. 12 [Žemaitė], 1972, p. 255.

¹³ V. Putvinskio laiškas žmonai (be datos), *Šiaulių „Aušros“ muziejus* (toliau – ŠAM), I–R 5348.

¹⁴ Žemaitė, *Raštai*, t. 6, p. 137.

Jablonskių šeimos portretas. Šiauliai, apie 1904 m. Nuotrauka iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus

nigo naudą velniai gauda“ ir kt., aktyviai bendradarbiavo periodinėje spaudoje („Varpe“, „Ūkininke“, „Naujienose“, „Darbininkų balse“). Svarbiausia, kad ji turėjo pašonėje savo kūrybos klausytojus, kritikus, literatūrinius padėjėjus, nekart buvo padrasinta, pagirta. Tą rodo ir V. Putvinskio laiškas P. Višinskiui (be datos): „Siūncia mūsų brangiausia ponytė „Kunigo naudą...“ Jai skaitant mes visi kone sprogome juokais. Perskaityk. O paskui panelė [J. Juškytė] taisyti apsiima.“¹⁵ Patyrusi Putvinskių širdies šilumą, Žemaitė savo kūriniuose yra vaizdavusi nepaprastą, didžiai kultūringą dvaro poną (prototipas – V. Putvinskis), pas kurį geri darbininkai išbūna po keliolika metų. Praslinkus gerokai laiko, kai rašytoja jau seniai nebedirbo pas Putvinskius, sunkiai susirgusi ji dar kartą patyrė ištiestą pagalbos ranką: „Kad ne p. Putvinskis ir dr. Gruzdis [V. Putvinskio svainis, jo žmonos brolis], būč jau po žemės, marino mane keletą dienų...“¹⁶

Kultūrinėse sueigose pas Putvinskius lankydavosi dar vienas P. Višinskio „sakalėlis“ – kuklus kaimo knygnešys ir savamokslis poetas Jonas Krikščionas-Jovaras. „Jovaras buvo tikras Putvinskių numylėtinis“¹⁷, – teigė A. Žmuidzinavičius. Netenka tuo abejoti, skaitant vėlesnio laikotarpio V. Put-

vinskio laišką, rašytą su didele pagarba senam idėjos draugui: „Gavęs Tamstos laišką su prašymu parašyti liudymą, skubu patenkinti. Liūdna, kad seni idėjos kovotojai vargą vargsta, bet ką padarysi.

Turiu vilties, kad Tamstai duos pašalpą, tai būtų tikrai teisinga. Gaila, kad taip mažai rašai apie save ir nieko apie savo šeimyną.“¹⁸

1900 m. vasarą kalbininkas J. Jablonskis, viešėdamas pas Putvinskį su visa šeima ir studentais Petru Avižoniu ir Antanu Smetona, parašė „Lietuviškos kalbos gramatiką“, kitąmet išspausdintą Tilžėje P. Kriaušaičio slapyvardžiu. Ši gramatika, specialistų laikoma epochiniu lietuvių bendrinės kalbos veikalu, atsirado ne be V. Putvinskio paramos. Būti naudingas savo tautai V. Putvinskis mokėjo tikrai nedažnai pasitaikančiu altruistiniu būdu – per kitus asmenis. Globodamas, šelpdamas, padėdamas veikliems ir gabiems, suteikdamas jiems geras sąlygas gyventi ir kurti, džiaugdamasis talentingais darbais.

Putvinskių namai skleidė daug jaukumo. Gyventi ir dirbti čia buvo gera: harmoninga aplinka, daug inteligentiškų, bendros idėjos siejamų žmonių, turiningi pokalbiai, svajonės apie Lietuvos ateitį... Savotiškas literatūrinis kultūrinis salonas... Ypač namai atgydavo vasarą. Dailininkas A. Žmuidzi-

¹⁵ V. Putvinskio laiškas P. Višinskiui, VUB RS, F1–E18.

¹⁶ Žemaitė, *Raštai*, t. 6, p. 204.

¹⁷ *Literatūra ir kalba*, t. 12 [Žemaitė], p. 255.

¹⁸ *Literatūra ir kalba*, t. 20 [Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose], 1987, p. 244.

navičius pasakoja: „Aš fleitistas. <...> Bet ypač buvau raginamas groti ir mielai klausomas mano išpildomų kaimo melodijų (o jų aš žinojau apie porą šimtų) Pavėžupyje pas Putvinskius, pas kuriuos vasaromis apsilankydavau ir kur paprastai rasdavau jų nuolatinis svečius – Jablonskį, Višinskį, Janulaitį, Žemaitę ir kitus. Šiltais vakarais sueidavo visi į sodą, o aš, atsisėdęs kur nors atokiau, grodavau savo dainas.“¹⁹ Tai buvo pati jaunystė – draugysčių, meilės metas. V. Putvinskis gražiai puoselėjo Šilo Pavėžupį kaip meilės lizdą – dievino savo žmoną, augino pavydėtinai darnią šeimą. Tvirti giminystės ryšiai mezgėsi ir tarp jo svečių: A. Žmuidzinavičius vedė V. Putvinskio seserį Mariją, P. Višinskis tapo Vytuko Putvinskiuko krikšto tėvu, o E. Putvinskiėnės seserys Gruzdytės viena paskui kitą ištekojo už P. Avižonio, P. Bugailišio, B. Kodačio...

Šilo Pavėžupis yra visiems – tokia buvo V. Putvinskio nuostata. Pats labai jautė gamtos grožį, mokėjo džiaugtis gyvenimu ir tuo užkrėsti kitus, be to, buvo linkęs į gilesnius filosofinius apmąstymus, tad originaliai laiške J. Nemeikšai samprotavo apie savo (ir kartu ne savo) nuosavybę: „<...> visai teisingai jauti, kad Pavėžupis yra Tavo, nes kas į jį tiek gero ir šviesaus įnešė ir jį pamėgo, to jis ir yra. Nors teisingiau būtų pasakius, ne kad Pavėžupis mūsų yra, bet mes jo esame. Jis tos Lietuvos tas pasaulio gabalėlis yra daug didesnis už mus! Kiek tūkstančių metų jis žmonių kartas auklėjo, leisdamas kantriai jiems knisties kaip motina savo vaikams. Kiek kaulų jis glaudžia savyje. O kiek da užgims.“²⁰

V. Putvinskis buvo naujo, demokratinio tipo dvarininkas: „Vladas sugebėjo įskiepyti man, jog tas žemės sklypas, kurį mes valdome, nėra vien mūsų nuosavybė – mes tik laikini administratoriai esame. Mūsų prižiūrima žemė turi būti pavyzdingai ir tiksliai tvarkoma. Aišku, jei esame susipratę ir dori savo tėvynės vaikai.“²¹ Formavosi kapitalistiniai santykiai, keitėsi žemės ūkio tvarkymo pagrindai. Diegti naujoves V. Putvinskiui buvo įdomus darbas, jis čia matė daug gilią prasmę: rūpintis žemės ūkio kultūra – tai vienas itin garbingų tautinių darbų, padėsiančių pakelti bendrą krašto kultūrą. Juk buvo agronomas, darbštus ir energingas, tad

ūkininkavo moderniai ir su polėkiu: vienas pirmųjų apylinkėje ėmė auginti lubiną, taikyti sėjomainą, įsteigė pavyzdinį žuvininkystės ūkį (buvo vienas iš žuvininkystės pradininkų Lietuvoje, jį net kviesdavo skaityti paskaitų Dotnuvos žemės ūkio akademijos studentams). Visad stengėsi dalytis žiniomis su aplinkiniais valstiečiais, palaikyti gražią kaimynystę. Rūpinosi savo darbininkų buities sąlygomis, sveikata, blaivyste, rengė jiems pramogas ir šventes. Atmesdamas išnaudojimu grindžiamus santykius, į sunkius darbus stodavo pats su visa šeima, o kad sumažintų socialinės nelygybės distanciją, įvedė valgymą prie bendro stalo su samdiniais (tai buvo didelė nuostabą sukėlusiu naujovė!).

1905 m. revoliucinis pakilimas V. Putvinskį tiesiog uždegė: jis dalyvavo mitinguose, sakė maištingas kalbas prieš caro valdžią, gabeno iš Prūsijos jau nebe literatūrą kaip anksčiau, bet ginklus, organizuodavo dvaro darbininkų mokymo šaudyti pratybas. Šilo Pavėžupis tapo prieglobsčio vieta caro tarnybų persekiojamiems ar pabėgusiems iš kalėjimo revoliucinių įvykių dalyviams. „Tokių nežinomų „dėdžių“ pas mus atvykdavo labai dažnai, – prisimena V. Putvinskio dukra Sofija. – Kai kurie nepastebimai už poros dienų išnykdavo. Kai kurie gyvendavo ištisais mėnesiais. <...> Vieni jų slapstėsi Lietuvoje, kiti jų būdavo pergabenami slapta į Prūsus. Iš tenai dauguma vykdavo Amerikon. Buvo ir kitų tautybių žmonių.“²²

Rašytojas socialdemokratas Konstantinas Jasiukaitis pasakoja, kaip 1905 m. agitavęs mitinguose po Šiaulių kraštą (tam reikalui V. Putvinskis buvo davęs pakinkytą arklį), susirgęs ir besislapstydamas nuo jį persekiojusiųjų atvyko į Grauzikus, kur buvo rašytojos Žemaitės slaugomas, bet užtraukė daug nemalonumų, nes kazokai nusiaubė dvarą, darė krata²³. Caro žandarų stropiai sektas greit nukentėjo ir pats V. Putvinskis: buvo uždarytas kalėjimas, po to kurį laiką jam neleista gyventi Lietuvoje. Bet tas jo nepakeitė. Antai 1914 m. pradžioje jau slėpė pabėgusį iš Sibiro tremties V. Mickevičių-Kapsuką, davė jam arklius nusigauti iki sienos, kad pasiektų Tilžę²⁴. Užtat prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, V. Putvinskis kaip

¹⁹ Žmuidzinavičius A., *Paletė ir gyvenimas*, 1961, p. 229.

²⁰ V. Putvinskio laiškas J. Nemeikšai 1912-12-03, *ŠAM*, I–R 5334.

²¹ Putvinskiėnė E., *Atsiminimai*, p. 112.

²² *Varpas*, 1975, Nr. 13, p. 77.

²³ Jasiukaitis K., Šiauliuose (Atsiminimai), *Lietuvos aidas*, 1928-05-19.

²⁴ Kapsukas V., *Raštai*, t. 4, 1962, p. 376.

Seserys Gruzdytės: Stefanija Gaurogkienė (kairėje) ir Emilija Putvinskienė. Nuotrauka iš R. Pūtvio šeimos archyvo

Dailininkas Antanas Žmuidzinavičius su Marija Putvinskaite-Žmuidzinavičiene. Nuotrauka iš R. Pūtvio šeimos archyvo

nepatikimas asmuo dar kartą buvo ištremtas į Rusiją. Kalėjimo ir tremties kančių jam nemažai teko iškęsti. Bet dvasia palūžo: negalėdamas aktyviai kaip anksčiau dirbti ekonomikos, pedagogikos, kultūros baruose, jis daug mąstė, analizavo, rašė.

Aktyvų, visuomenišką V. Putvinskį traukė ne vien praktiška veikla – jis buvo išlavinto intelekto žmogus, skaitė knygas keliomis kalbomis, rimtai studijavo filosofų veikalus, buvo sukaupęs didelę biblioteką. Jau anksčiau minėtame jaunystės laikų kūrinėlyje „Kudlių šeimyna“ alegorine forma tarp storapilvių „kudlių“ vaizdavo save, tokį vieną Liesutį, kuris „daug dūmojo“. Paskatintas P. Višinskio, Šilo Pavėžupio šeimnininkas pradėjo rašyti spaudai – „Varpui“, „Darbininkų balsui“ (Tamstos Tarno slapyvardžiu), vėliau daug spausdino „Vilniaus žiniose“, „Trimito“ žurnale ir kt. Mėgo kurti originalios formos metaforiškus esė („Laiškai“, „Patarimai“), filosofavimu grindžiamą publicistiką, gyvenimo išminties kupinus aforizmus.

Kūryboje atsiskleidė kaip mąstytojas, gyvenimo prasmės ir vertybių ieškotojas. Kartu reiškėsi ir jo meninė natūra: poetiška siela, gilūs jausmai, romantinis praeities išgyvenimas. Dažniausias V. Putvinskio meninių apmąstymų objektas – ŽEMĖ. Tai intymus sąlytis su gimtojo krašto žeme, praamžino žemės balso girdėjimas, žemės apoteozė: lietuviai žemelė yra šventa... didžiausia vertybė... žmogaus

ir tautos savarankiškumo bei stiprybės šaltinis... tvirčiausia ateities bazė... Kūrėją V. Putvinskį ypač jaudino gamtos ir žmogaus darnos, žemės traukos, išipareigojimo ginti savo žemę, gamtą ir tautą idėjos. Tai jo grožinių kūrinių „Girių karalius (Nežudyk)“ ir „Giedrė“ prasminės ašys.

Nesuklysimė pasakę: pamiltasis Šilo Pavėžupis buvo tapęs V. Putvinskiui kūrybos įkvėpimo šaltiniu. Legendoje „Giedrė“ daug pasakiškumo ir mįslingumo, mitologinių pajautų, romantinio praeities aukštinimo:

Iš girios, vandens ir balų plaukia balsai...

Palauk... Klausyk... Neplak taip, širdie!..

Tartum kas didu, nematoma tykoja čia netoli...²⁵

Savo siužetu, simbolika ir idėjomis ši legenda labai pavėžupiška: čia ypatingas Žemaitijos peizažas ir žemaitiška dvasia, praeities laikų heroika, kai lietuviai piliakalniuose kaudavosi su priešais, o jų neįveikę – susidegindavo²⁶. Čia ir fatališkos vienintelės meilės siužetinė linija, ir moters – laumės-deivės – magiškosios galios išaukštinimas (kūrinys

²⁵ Putvinskis-Putvys V., *Jo gyvenimas ir parinktieji raštai. T. 3: Grožiniai ir filosofiniai raštai*, p. 24.

²⁶ Yra įdomus V. Putvinskio pasisakymas: „Piliakalnių apsigynimo sistema mane sudomino lenkų mokslininkas Kšivickis (Ludwik Krzywicki, 1859–1941). Betyrinėdamas Lietuvos piliakalnius, jis lankėsi pas mane ir mano paties žemėje, Šilo Pavėžupyje, aptiko tokį apsigynimo kalnelį, apylinkės žmonių vadinamą „Piliuku“.“ (Cit. iš Čikagoje išleistų V. Putvinskio-Pūtvio raštų, t. 1, 1973, p. 170.)

skirtas mylimai žmonai). Kartu ir V. Putvinskio itin brangintos, ne kartą su bendraminčiais aptarinėtos patriotizmo, tautos vienybės idėjos. Pagaliau „Giedrėje“ yra svarbi jos kūrėjo užčiuopta, iš proistorės laikų, iš tautos pasąmonės išsilukštenanti ginkluoto apsigynimo, kaip tautos išsilaikymo garanto, idėja. Laisvės troškimas ir ap(si)gynimas skaitytojui diegiami kaip tautos garbės, žmogaus garbingumo idealas, besiremiantis į senąsias tradicijas (turime prisiminti, „iš kur esame kilę“).

Tas intensyvus mąstymas „Giedrėje“ apie tautos gyvastį, jos praeities ir ateities žmones, apie tautos garbę, jos dvasios stiprybę („Blogiausia – kai dvasia miršta“) yra tarsi būsimos Šaulių sąjungos ištakos. Ilgainiui, jau atkūrus nepriklausomą Lietuvą ir dar tebekovojant dėl jos išlikimo, kaip nuoseklus visų V. Putvinskio darbų ir apmąstymų dėl tautos likimo tęsinys išsikristalizuos Šaulių sąjungos sumanymas (jį įkurta 1919 m.) ir šauliškumas kaip tam tikra dvasios ugdymo sistema: būtina auklėti tautiečius kaip taurius tėvynės gynėjus, formuoti naujo tipo asmenybes, apskritai ugdyti tautos dvasią, intelektą, kultūrą, pilietiškumą. Ši visuomeninė organizacija greit išplito, o V. Putvinskis – Šaulių sąjungos pirmininkas, vėliau garbės pirmininkas – troško, kad tai būtų naujo žmogaus mokykla, kad ji išmokytų gyventi sąmoningai, oriai, pilietiškai, kad ji suvienytų visą Lietuvą.

Negailėdamas savęs, V. Putvinskis dirbo tautos ateičiai. Aplinkiniams žmonėms dažnai atrodė keistokas, kaip ir jo jaunystės laikais, – „balta varna“. Tik vėliau, netekę savo vado, puikaus organizatoriaus, idėjų generatoriaus ir įvertinę jo kilnią, romantišką sielą bei didžius nuopelnus tautai, jo bendražygiai pasakys gražius žodžius: „Putvinskis buvo erelis.“

V. Putvinskio gyvenimas nebuvo iš lengvųjų: anksti netekęs tėvų, paveldėjęs gerokai nugyventą ūkį, galėjo pasikliauti tik savo gabumais ir atkaklumu. Už lietuviškąją veiklą caro tarnų buvo persekiotas, kalintas, tremtas. Tremtyje sunkiu fiziniu darbu pelnėsi duoną. Humanizmą ir kitas žmogiškąsias vertybes jam ne kartą teko permąstyti, patyrus asmeninę skriaudą, skausmą, kančią. Bet tai nesugniuždė, greičiau atvirkščiai – dar labiau sustiprino meilę ir pagarbą žmogui, principinę altruistinę nuostatą. Šios savybės, kaip ir kančios nugludintas optimizmas, prasiveržia šviesiuose laiškuose, rašytuose įvairiu laiku iš kalėjimo:

„<...> rasit tas yra gerai, nes moka matyti kiekviename žmoguje žmogų. Jau pradėdus susigyventi su mano naujais draugais, ir simpatijos ryšiai pradeda atsirasti. <...> Neišsakoma mokykla! <...> Jei tikėčiau sprendžiantį likimą – sakyčiau kartais, kad suprantu, kam mane čionai įkišo.“²⁷

Pasveikinimas iš Šaulių kalėjimo 1914-08-10 broliučiams ir seselėms:

„Linksminkitės ir džiaukitės, kad jūsų laimė mano vargus atsvertų. Jei žinosiu, kad jums gerai, ir man bus linksmiau.“²⁸

Taikyk savo laimę su kitų žmonių laime, mokėk džiaugtis, kas benutiktų, – toks buvo V. Putvinskio *credo*. Ir kokia patraukli ta bajoro vidaus kultūra – gerbti kiekvieną žmogų, o ypatingesnę bičiuliškumą vis pabrėžti lipšniu kreipiniu „mylimuk“. „Begaliniai daug meilės jausmo turėjo viskam, kas jį supo, – prisimena marti Darija Pūtviene. – Tuo labiau mylėjo vargstantį žmogų, darbininką ir labiau už viską – vaikus. <...> Grauzikų ir Pavėžupio apylinkėse visi vaikai buvo lyg jo žinioje, visuomet turėdavo ką nors kišenėje, kad pradžiugintų tuos kaimo vaikelius.“²⁹

Nusiramino nuo gyvenimo negandų ir nemalonumų ieškodavo ir rasdavo gamtoje:

„Oras ir gamta pilni grožybių. Vargai tai yra, po teisybės, glupstwa.“³⁰

„Vai, kaip daug gamta sako <...>. Ak, kad Tamsta žinotum, kokia ji yra ištverminga savo pasiryžime, kokia kieta, kaip nenusimena, varo savo dargi ten, kur nėra vilties laimėti, ir gana. Šit buvęs galingas pušynas, dabar galutinai suniokotas, nuganytas, sutriptas, visgi nenusimena. Likusios aplaužytos pušaitės visgi ruošiasi ir šįmet augti...“³¹

Be abejo, mums šiandien artimesnis būtų žmogiškasis (o ne herojinis, monumentalusis) V. Putvinskis. Jaudina jo tvirta, stoviška laikysena anuometinėse kasdieniškose visuomeninėse situacijose:

²⁷ V. Putvinskio laiškas O.Gruzdėytei 1905 (ar 1906) m. – laiško kopija, gauta iš R. Pūtvio.

²⁸ Putvinskis-Putvys V., *Jo gyvenimas ir parinktieji raštai*, t. 3, 1934, p. 66.

²⁹ Pūtviene D., Šiek tiek atsiminimų apie Vladą Putvinskį, *ŠAM*, I–R 6009.

³⁰ V. Putvinskio laiškas žmonai 1914-05-30, *ŠAM*, I–R 4995.

³¹ V. Putvinskio laiškas A. Daugvardienei 1923-03-20 – laiško kopija, gauta iš R. Pūtvio.

Rimantas Pūtvis savo žemėje. Nuotrauka iš R. Pūtvio šeimos archyvo

„Aš, kaip Tamsta spėji, irgi turiu dikčiai vargų, bet jų nelabai paisau ir nebijau. Pikčiau mirties nebus, o tos aš irgi nebijau. Liūdna, kad daug kas bloga mūsų visuomeniniame gyvenime, ir trūksta jėgų kovoti, na, bet ką čia... Vis nenustoju vilties, kad dar gims nauja aušra.“³²

Šypsena kelia kai kurie jo veržlaus charakterio idealistiniai „perlenkimai“. Antai kad ir epizodas, kaip 1923 m. V. Putvinskis išvarė oficialius žemės reformos pareigūnus – valsčiaus viršaitį su policija, reikalavusius pateikti jiems dvarų ir miškų planus, o paskui apsigalvojo prisiminęs, kaip tame pačiame kabinete Šilo Pavėžupyje prieš 20 metų, kartu su P. Višinskiu kurdami Demokratų partijos projektą, troško itin radikalių reformų, tarp jų miškų ir žemės suvisuomeninimo; taigi rytojaus dieną pats visus planus nuvežė valsčiun, nebepurkštaudamas dėl visuotinai vykdomo žemės padalijimo³³.

Peržvelgus V. Putvinskio gyvenimą, stebina jo platūs interesai, įvairialypė veikla, aukojimasis tėvynei, nerimavimas dėl bendrųjų tautos reikalų, o kartu – kilni tvirtos, inteligentiškos asmenybės laikysena, aukšta moralė, reiklumas sau pačiam. Jo gyvenimą visada lydėjo aukšti siekiai, meilė, gyvenimo atnaujinimo aistra. V. Putvinskis buvo

kūrėjas plačiausia prasme. Mokėjo kurti dvasiškai intensyvų gyvenimą ir gyventi poetiškai: dvaran atvykstantys idėjos broliai buvo jam „sakalai“, „P. Višinskio sakalėliai“, „sakalų mokykla“ („Tokie paukščiai Pavėžupyje yra mylimi ir godojami“), per visą gyvenimą nepailsdamas puoselėjo romantišką meilę žmonai, sukūrė puikų šeimos mikroklimatą (visi penki vaikai jo bendraminčiai, bendražygiai). Bet gyvenimas, kaip rašo marti Darija, nebuvo ramus ir lengvas. Antai Pirmojo pasaulinio karo metais dvare šeimininkavo viena E. Putvinskienė (vyras tremtyje), išgyvendama karo baisumus, jausdama didelę atsakomybę už ūkį ir vaikus. Nepaisant visų išbandymų, V. Putvinskio ir jo žmonos santykiuose buvo kažkas stebėtinai šilta ir idiliška – nepraeinanti meilė, kurią jautriai yra užfiksavęs dailininkas A. Žmuidzinavičius savo paveiksle „Paskutinis spindulys“.

Žinoma, viešasis V. Putvinskio, kaip ir kiekvieno visuomeniškai besireiškiančio žmogaus, vertinimas gana prieštaringas. Kraštutinis yra V. Kapsuko, savo laiku mokėjusio pasinaudoti V. Putvinskio parama, požiūris iš klasinių pozicijų: „ištižęs liberalas“, „ištikimai tarnaujantis fašistams“³⁴, „anais laikais buvo didelis demokratas, kuo ne socialistas. Tai, žinoma, nekludė jam bjauriai išnaudoti

³² V. Putvinskio laiškas Jovarui 1927-10-28, *Literatūra ir kalba*, t. 20, p. 245.

³³ Būtėnas J., *Istoriografo užrašai*, 1974, p. 44.

³⁴ Kapsukas V., *Raštai*, t. 4, 1962, p. 376.

savo darbininkus³⁵. O Vaižgantas V. Putvinskį pripažino Povilo Višinskio darbo ir idėjos tęsėju: „Moraliskai, idėjiškai Višinskis ir Putvinskis buvo stambūs žmonės.“³⁶ Dvasios magnatu jį yra pavadinęs Kazys Binkis, tautos didvyriu – Antanas Vienuolis-Žukauskas.

Sovietiniais laikais V. Putvinskis ir Šaulių sąjunga buvo vieni iš labiausiai nepakenčiamų ir užkliūvančių dalykų. V. Putvinskio vardas minėtas itin šykščiai ir dažniausiai remiantis V. Kapsuko kritišku vertinimu ar atsitiktine Žemaitės pastaba iš jos laiško. Daug kartų įvairiomis progomis cituotas nepalankus Žemaitės, grįžusios iš Amerikos, atsiliepimas apie Putvinskį („<...> nebe tas žmogus. Su savo šauliais baisiai sužvėrėjęs“³⁷), sąmoningai užmirštant ankstesnius, net labai teigiamus, rašytojos pasisakymus.

Tik Atgimimo metais atsivėrė tikroji šio tautai daug nusipelnusio žmogaus gyvenimo ir veiklos prasmė, jo nuopelnai. Atsirado galimybė išsamiai pastudijavus apžvelgti ir įvertinti jo darbus.

* * *

Žavus Žemaitijos kampelis – Šilo Pavėžupis – tapo tarsi antruoju – šalia V. Putvinskio – mūsų rašinio personažu. Jie labai susiję. Šilo Pavėžupis V. Putvinskiui ir jo svečiams buvo grožio, dvasinės atramos, gyvenimo pilnatvės pajautos šaltinis. „Puiku, neišsakomai puiku. Gelsvu žalumu apsiliejo žydintieji klevai ir žalumas net blizga saulės spinduliuose ant mėlyno dangaus fono. Ramiam ore stovi vienu tonu ilga ilga bičių gaida ...“³⁸, – tai emocinis proveržis iš vieno V. Putvinskio laiško. Nuo 1925 m. Šilo Pavėžupis atiteko naujam šeiminkui – buvo perduotas V. Putvinskio sūnui Stasiui. Stasys Putvinskis-Pūtvis (1898–1942) buvo baigęs Karo mokyklą ir agronomijos mokslus tame pačiame Halės universitete, kur studijavo, bet dėl nepalankių aplinkybių studijų nebaigė jo tėvas. Vedė kaimynę grafaite Dariją Zubovaitę (tad valdė ir Bubių dvarą), augino šeimą. 1935–1938 m. buvo Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministras, Šaulių sąjungos centro valdybos narys.

Ir valdant naujam šeiminkui Šilo Pavėžupis klestėjo. Buvo gražiai prižiūrima dvaro aplinka, priiminėjami mieli svečiai. Kaip ir tėvas, Stasys Pūtvis samdiniams mokėdavo geras algas³⁹, o, tęsdamas dvaro tradicijas, švietė ir prusino apylinkės ūkininkus ir darbininkus, rengdavo įspūdingas rudens pabaigtuvių šventes, buvo suorganizavęs saviveiklinį dūdų orkestrą, kuriame ir pats griežė. Gyvenimas ramia vaga tekėjo tik iki 1940-ųjų, kurie Šilo Pavėžupiui, kaip ir visai Lietuvai, atnešė pragaištį...

Kadaise garsėjusiam Šilo Pavėžupiui dar vieną kitą kartą buvo lemta tapti ypatingo susidomėjimo objektu: kai 1983 m. gana apleistas dvaro pastatas supleskėjo lig pačių pamatų, kai 1989 m. vasarą Sąjūdžio ir Atgimimo pažadinti Kelmės rajono žmonės prikėlė iš užmaršties garbingojo tėviškėno V. Putvinskio atminimą, susirinkę buvusioje dvarvietėje, deja, jau tik prie paminklinio akmens.

Buvusi dvaro šlovė išliko, bet jau kaip prislopęs aidas.

Ir vis dėlto labai svarbu, kad XX a. pradžioje šiame mūsų krašto kampelyje susikoncentravo, net konkrečiai įsitvirtino tokie, rodos, neapčiuopiami dalykai – pagarba ir meilė žemei, gimtajai kalbai, praeities tradicijoms, kultūrai, žmogui, Tėvynės nepriklausomybei ir laisvei. Čia pynėsi daugelio asmenybių žingsniai, sklandė jų originalios mintys, troškimai ir planai. Šilo Pavėžupio žemė yra mūsų tautos turtas. Ir kartu tvirtas pagrindas PAKILTI ir EITI toliau. Kol kas tą geriausiai suvokęs, be abejo, yra Rimantas Pūtvis, nuo kurio ir pradėjome pasakojimą.

Net nuostabu, kaip pranašiskai prieš 100 metų tą dvasios stiprybę reiškiantį judesį – ėjimą – aprašė V. Putvinskis savo legendoje „Giedrė“. Išgyvenusi tautos su(si)naikinimą ir, regis, visišką prarastį, jo trapioji Giedrytė dar turi po savo kojomis žemę ir kažkur tolumoje nujaučiamus žmones. Ji, tas „baltas vaiduolys“, eina ten link... į gyvenimą, į ateitį...

³⁵ Kapsukas V., *Raštai*, t. 11, 1975, p. 459.

³⁶ Vaižgantas, Tradicija. Du draugu, *Trimitas*, 1929, Nr. 13, p. 204.

³⁷ Žemaitė, *Raštai*, t. 6, p. 463.

³⁸ V. Putvinskio laiškas žmonai (be datos), *ŠAM*, I–R 5347.

³⁹ Pūtvis Rimantas, *Trimitas*, 1992, Nr. 5, p. 3.

Birutė SALATKIENĖ, Agnė BUCHAITĖ

Tytuvėnų praeities žinovo, girininko, kraštotyrininko Petro Jagmino archyvas

Nuotraukos iš Tytuvėnų regioninio parko archyvo

Petras Jagminas visą gyvenimą pragyveno netoli savo gimtosios Dubysos. Ilgą laiką dirbo ir gyveno Tytuvėnuose, pamažu čia įsitraukė į šio krašto tyrimus ir ne vieną dešimtmetį buvo pats didžiausias šio krašto praeities žinovas ir autoritetas. Dabar jį pavadintume paveldosaugininku, nemažai nuveikusių ieškant naujų ir dokumentuojant jau žinomus praeities paminklus. Daug laiko ir pastangų jis įdėjo rinkdamas duomenis ir rašydamas Tytuvėnų istoriją, tačiau jo didžioji meilė buvo archeologijos paveldas. Kaip pats rašo autobiografijoje, aprašyti ir matuoti piliakalnių, pilkapių ir kitas archeologines vietas buvo jo mėgstamiausias darbas¹. P. Jagminas ne tik ieškojo, aprašė, globojo senovės paminklus, bet ir nemažai rašė apie juos. Jo darbai ir asmenybė buvo pastebėti – apie jį rašė Lietuvos gamtos ir atminties šviesulys Česlovas Kudaba², jo tyrimais domėjosi rašytojas Vytautas Petkevičius, kai dirbo „Tiesos“ korespondentu Radviliškyje³. Lietuvos istorijos instituto archeologai rinkdami medžiagą leidiniui „Lietuvos TSR archeologijos atlasas“ apvažiavo ne tik muziejus ir muziejėlius, bet ir kitas institucijas, sukaupusias didesnius ar

mažesnius archeologijos rinkinius. P. Jagmino veikla jiems buvo žinoma – dar 1935 m. jis gavo Lietuvos valstybinės archeologijos komisijos įgaliojimą rinkti duomenis apie archeologines vietas ir rinkti tada taip vadinamąsias senienas, kurių nemažai pristatė Kauno Vytauto Didžiojo muziejui. Po Antrojo pasaulinio karo savo rastuosius archeologijos radinius jis kaupė asmeninėje kolekcijoje, jos dalį vėliau davė eksponuoti Tytuvėnų girininkijai. P. Jagmino pavardė ir suteikta informacija minima archeologijos atlaso šaltinių sąrašė⁴. Didžiulė laimė, kad šie radiniai buvo išsaugoti – jie atveria visai naują puslapį pačios seniausios Dubysos aukštupio praeities tyrimuose. Neprapuolė ir P. Jagmino raštai – jo sukauptas dokumentų, rašytų laiškų, fotografijų archyvas šiuo metu patikimai saugomas Tytuvėnų regioniniame parke.

Kraštotyrininko P. Jagmino, Anapilin iškeliavusio 1971 m., surinktos žinios bei kolekcija ir po jo mirties domino istorijos mylėtojus. Kaip pasakoja kraštotyrininko sūnus Vytautas Jagminas, laikui bėgant, nemažai jos dalių iškeliavo įvairiomis kryptimis: į muziejus, atiteko kitiems kraštotyrininkams, kai ką paėmė ir privatūs kolekcininkai. Dalis dokumentų ir archeologinių radinių liko Tytuvėnuose: V. Jagmino namuose, Miško muziejuje,

¹ Jagminas P., *Autobiografija*, Tytuvėnų regioninio parko archyvas.

² Kudaba Č., Padubysių kraštotyrininkas, *Kraštotyra*, 1975, p. 292–296.

³ V. Petkevičiaus laišakai P. Jagminui, 1959-11-29 ir 1959-12-22, Tytuvėnų regioninio parko archyvas.

⁴ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I*, Akmenis ir žalvario amžiaus paminklai, Vilnius: „Minties“ leidykla, 1974, p. 227.

Tytuvėnų regioninio parko ekspozicijoje. Siekiant, kad likusios žinomos kolekcijos dalys nedingtų, viskas buvo surinkta į vieną vietą, aprašyta ir 2017 m. oficialiai perduota saugoti Tytuvėnų regioninio parko direkcijai. 34 punktų eksponatų sąrašė įvardyti dovanojamų daiktų pavadinimai, kiekiai. Kiek vėliau V. Jagminas perdavė dar vieną dėžutę su titnagų nuoskalomis bei dirbiniais ir keletą pavienių eksponatų.

Atmintis apie šį žymų praeities tyrinėtoją turi būti atgaivinta, jaunoji tytuvėniškių karta apie jį mažai ką yra girdėjusi. Lietuvos atgimimo sąjūdžio pradžioje minint P. Jagmino šimtmečio jubiliejų buvo surengta nauja ekspozicija Tytuvėnų regioniniame parke ir suorganizuotas minėjimas⁵, tačiau nuo to laiko praėjo jau beveik trys dešimtmečiai. Nauja pradžia buvo padaryta šiame žurnale pristatant naujausius archeologinius akmens amžiaus gyvenvietės tyrimus ant Apušio ežero kranto⁶, o kiek vėliau ir Tytuvėnų regioninio parko kultūrologė Agnė Buchaitė priminė skaitytojams apie P. Jagmino darbus⁷.

Tikro žinovo darbai į vieną ar du straipsnius netelpa. Vertingos informacijos apie Lietuvos paveldosaugos raidą gali suteikti P. Jagmino archyvo tyrimai, o jo archeologinio rinkinio apžvalga turėtų būti įdomi kraštiečiams ir naudinga Lietuvos archeologijos mokslui. Šis straipsnis skirtas archyvui, o tyrinėti archeologijos rinkinį artimiausiu laiku imsis akmens amžiaus specialistai.

P. Jagmino palikimą, saugomą Tytuvėnų regioniniame parke, galima skirstyti pagal formą ir pagal turinį. Pagal formą tai yra archeologiniai radiniai, rašiniai, dokumentai ir fotografijos, o pagal turinį – archeologija, paveldosauga, kraštotyra ir keletas autentiškų dokumentų, kuriuos pavadinome šaltiniais. Beje, paveldosaugą nuo archeologijos, o archeologiją nuo kraštotyros griežtai atskirti nebūtų lengva. P. Jagminas buvo Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos narys, jam nereikėjo apsispręsti, kur dirbuotis, – abi veiklas jis priėmė kaip savo pašaukimą, todėl aptardamos jo archyvą ir mes griežtai į atskirus stalčiukus nedėstysime sukaupotos medžiagos. Iš pradžių pri-

Petras Jagminas

statysime P. Jagmino palikimo struktūrą, statistiką, vaizdą, o toliau bandysime panagrinėti atskiras jo reikšmines dalis.

Šaltiniai

P. Jagmino archyve išliko ir autentiškų dokumentų, kuriuos būtina išskirti iš kitų raštų. Tai istorijos šaltiniai. Pirmiausia tai jo asmens ir kiti oficialūs dokumentai, po to kiti originalūs raštai.

Archyve išlikęs pažymėjimas Nr. 4, išduotas 1951 m. vasario 9 d., po to keletą kartų pratęstas, liudija, kad P. Jagminas dirbo miškų želdymo inžinieriumi. Kitas asmens dokumentas yra Kadru įskaitos asmens lapo nuorašas, užpildytas 1946 m. balandžio 11 d. Tai labai detali apklausa apie asmens kilmę, mokslo cenzą, partiškumą, tarnybos eigą, politinę karjerą (jei tokios būta), kalbų mokėjimą (P. Jagminas gerai mokėjo lietuvių ir lenkų kalbas, o rusų – silpnai). Iš kadru įskaitos lapo sužinome, kad jis netarnavo nei Lietuvos kariuomenėje, nei Raudonojoje armijoje, nedalyvavo partizanų (sovietinių) veikloje, o okupaciją praleido Tytuvėnuose ir Luknėnuose netoli Plungės, dirbdamas girininku, kad 1933 m. buvo sužeista kairoji jo koja. Šis dokumentas turėjo būti patvirtintas partijos komiteto biuro sekretoriaus parašu, nors P. Jagminas parašė, kad jis nepartinis. Šis kadru įskaitos lapas labai iškalbingai atspindi tuometinę epochą, jos ideologinį

⁵ Matiukienė R., Jubiliejaus proga – nauja ekspozicija, *Bičiulis*, 1999

⁶ Slach G., Tytuvėnėlių akmens amžiaus gyvenvietės pėdsakai, *Padubysio kronikos*, 2016, Nr. 1 (6), p. 10–16.

⁷ Buchaitė A., Padubysių kraštotyrininkas Petras Jagminas, *Padubysio kronikos*, 2017, Nr. 1 (8), p. 46–52.

Petro Jagmino tarnybinis pažymėjimas

foną, sovietinės valdžios požiūrį į žmogų, jo teises, jo vertimo ribas.

Informacine prasme svarbi 1964 m. P. Jagmino ranka rašyta autobiografija. Ten jis išdėsto ne tik savo gyvenimo ir veiklos faktus, eigą, bet ir vertybines nuostatas. Jo tėvas buvo daraktorius, mokė sūnų rašto, parodė ir pirmuosius senovės paminklus Dubysos šlaituose. Nuo mažumės tėvas jam į ranką „įdėjo“ knygą: „Knyga išmokė mane kultūros ir gamtos paminklus pažinti, juos pamilti, gerbti ir saugoti.“ Iškalbingas paskutinis autobiografijos sakiny: „Kultūros paminklų apmatavimo bei aprašymo darbus vykdau ir vykdysiu, iki leis mano sveikatos būklė. Nes tai mano mėgstamiausias darbas.“

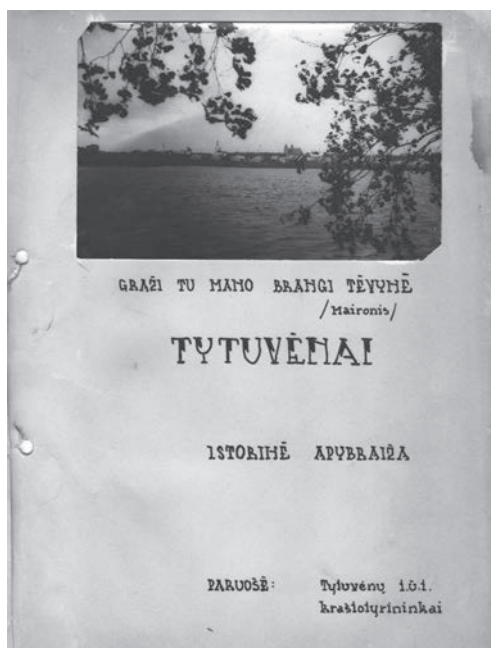
P. Jagmino veiklai suvokti ir vertinti svarbi charakteristika, parašyta 1969 m. gruodžio 19 d. LTSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kelmės skyriaus tarybos pirmininko J. Klimašausko. Iš jos sužinome, kad P. Jagminas aktyviai prisidėjo prie Kelmės kraštotyros muziejaus veiklos, rinko jam eksponatus ir medžiagą apie apylinkių kultūros paminklus, kad parašė Tytuvėnų miškų ūkio istoriją, prisidėjo prie Tytuvėnų mokyklos istorijos rašymo. P. Jagminas apibūdinamas kaip didis gamtos mylėtojas, plačiai žinomas kraštotyrininkas.

Archyve randame ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1965 m. pažymėjimą, patvirtinantį, jog P. Jagminui įteiktas Tarybų Lie-

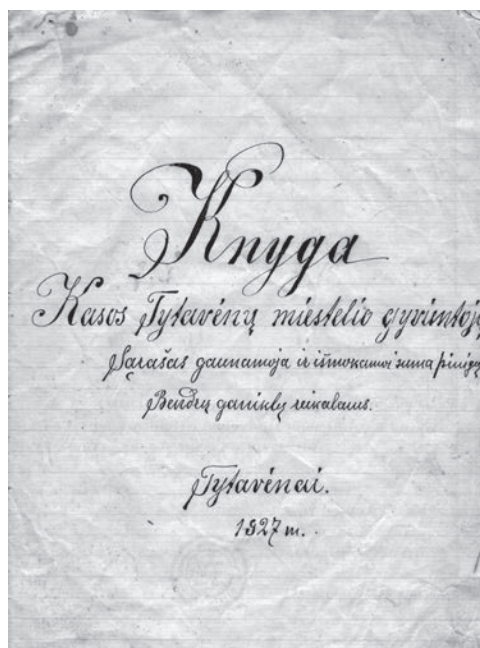
tuvos 25-ųjų metinių atminimo ženklas „Už gerą darbą ir aktyvią visuomeninę veiklą“. Paties ženklo (medalio) neišliko. Šis įvertinimas padeda suvokti, kaip dviprasmiškai buvo vertinamas P. Jagminas, mat žinome, jog jo veikla vietiniams partiniams veikėjams kartais kėlė abejonių: propaguoti senąją istoriją buvo nelabai pageidaujama, o pats kraštotyrininkas dar buvo ir religingas žmogus, turėjo sūnų kunigą. Buvo įvykių, kuomet jo straipsnių neleido spausdinti laikraštyje, pavyzdžiui, kuomet jau buvo ruošiamasi spausdinti jo atneštą tiksliai nubraižytą vieno piliakalnio planą, tuometė cenzūros organizacija Glavlitas uždraudė tai daryti, motyvuodama tuo, jog „priešas“, jei prasidėtų karas, žinos tikslus kalnelio išmatavimus ir galės ten įsirengti įtvirtinimus ar įtaisyti kokį nors ginklą⁸. Taigi, matome, jog valdžia neišvengiamai turėjo pripažinti kraštotyrininko darbus, tačiau jį budriai stebėjo.

Dar vieną įdomų dokumentą P. Jagminas išsaugojo iš prieškarinio Lietuvos laikų. Tai Tytuvėnų miestelio gyventojų kasos knyga – iš kažkur P. Jagmino gautas plonas liniuotas A4 dydžio sąsiuvinis be viršelių. Pirmajame puslapyje parašyta: „Knyga / Kasos Tytuvėnų miestelio gyventojų / Sąrašas gautų / Išmokamų suma pinigų / Bendrų ganyklų reikalams / Tytuvėnai / 1927 m.“ Knyga pradėta pil-

⁸ Pateikėjas Bronislavas Klimašauskas, g. 1941 m., Tytuvėnų regioninio parko garso įrašų archyvas, įrašyta 2017 m.

Kraštotyros darbas „Tytuvėnai. Istorinė apybraiža“. Dokumentas iš Petro Jagmino archyvo

Tytuvėnų miestelio gyventojų kasos knyga. Dokumentas iš Petro Jagmino archyvo

dyti 1927 m. spalio 24 d. Viduje, ranka juodu rašalu nubraižytose lentelėse, kaligrafiškai surašoma, kada, kiek ir kam (ar iš ko) išmokėta ar gauta pinigų, įvardijamas tikslas. Pavyzdžiui, 1928 m. gegužio 30 d. sumokėta 30 litų, įrašant, jog „išduota P. Broniui Sarpui važevimui i Kauno ant Komisijos“. Paskutinio įrašo knygoje data – 1928 m. birželio 4 d.

Nei oficialių, nei asmeninių laiškų P. Jagmino archyve neišliko, išskyrus du, gana netikėtus. Viena iš segtuvų įdėtas vokas, kuriame – 2 laiškai, gauti iš rašytojo, tuo metu žinomo visuomenės veikėjo Vytauto Petkevičiaus. Pastarasis domėjosi kraštotyrininko tyrinėjimais, siūlė bendrauti, mat jam, kaip istorikui (sakosi, kaip tik bebaigiantis studijas Maskvos Lomonosovo universiteto Istorijos fakultete), tai įdomu. Laiškai vėlgi byloja apie P. Jagmino kruopštumą – atsakymai yra vizuojami, kampe įrašant „Atsakiau“ ir datą.

Ši archyvo dalis – tik nedidelis pluoštelis įvairaus pobūdžio raštų, tačiau jie iškalbingai pasakoja apie archyvo savininką, jo gyvenimą ir aplinką, vertybes ir pasaulėjautą.

Kraštotyra

Be paveldosaugos bei archeologijos, kolekcijoje nemažai ir kraštotyros madžiagos, kurią sudaro 3 nuotraukų albumai, 4 segtuvai su įvairia rašytine informacija ir nuotraukomis, 25 vokai su įvairių

kultūros paveldo objektų nuotraukomis, keturios pavienės nuotraukos, didelė (A4 formato) Medžio-tojų eglės nuotrauka, 1918 m. vokiškas žemėlapis su jame pažymėtais taškais.

Kraštotyros medžiaga laikytini P. Jagmino istorinio pobūdžio tekstai, sukaupiti dokumentų ir straipsnių nuorašai, kita įvairi informacija. Iš dalies kraštotyra galėtume laikyti ir jo fotografijas, tačiau jas toliau aptarsime ir kitu požiūriu.

P. Jagmino fotografijų archyvą sudaro trys tipiškai tarybinio laikotarpio albumai, kurių vidinius melsvo ar pilko kartono lapus vieną nuo kito skiria plono apsauginio popieriaus intarpai, užpildyti nuotraukomis. Mažiausias, maždaug A5 formato, yra skirtas Tytuvėnų miesteliui. Pirmajame lape – įžanga: „Tytuvėnai – vienas gražiausių mūsų rajono kampelių, apsuptas miškais, kalvomis, ežerais. Į šiaurę nuo miesto esantis Tytuvėnų šilas – vienas rečiausių senovės girių paminklų. Apylinkės puošia Briedvaišio, Tytuvos, Gilio ir Epušės ežerai. Žiląją senovę mena prie Briedvaišio esantis pušimis apaugęs piliakalnis. Ant kalnelio, kur dabar yra senkapiai, stabmeldžių laikais buvo aukuras, kur vaidilutės kūreno šventąją ugnį Perkūno garbei.“ Viduje – svarbiausių to meto Tytuvėnų vietų, objektų nuotraukos, kasdienybės akimirkos (pvz., žvejyba Giliaus ežere ar inkilų kėlimas), iš viso – 23 nuotraukos ir iškarpos. Pats albumas greičiausiai

*Burbaičių kapinaitės Grimzių apylinkėse.
Nuotrauka iš Petro Jagmino albumų*

*1863 metų sukilėlių kapai netoli Tytuvėnų.
Nuotrauka iš Petro Jagmino albumų*

buvo skirtas P. Jagmino darbovietai kaip tam tikras metraštis, beveik pusę jo sudaro su šia įstaiga susijusios nuotraukos. Albume jo sudarymo datos nėra.

Kiti du albumai – gerokai didesni, skirti išskirtinai kultūros paveldo objektams (pilkapiams, senkapiams, piliakalniams ir kt.). Maždaug A4 formato albumą rudais dirbtinės odos viršeliais, 1961 m. sudarytą P. Jagmino sūnaus ir marčios (pasirašyta: Janė ir Vytas), jam padovanojo Naujųjų metų proga. Vidinėje viršelio pusėje – dedikacija bei dviejų poetų – Maironio ir S. Nėries – eilėraščių stulpeliai. Toliau – 30 lapų, kuriuose suklajuota po 1–4 nuotraukas (kai kurių albume nebėra). Iš viso albume dabar yra 116 nuotraukų. Nuotraukose užfiksuoti senkapiai, pilkapiai, akmenys, medžiai... Kai kuriose jų išvystame ir žmones: patį P. Jagminą greta Aukuro akmens (parašyta: Kelmės apylinkė), neįvardytą žmogų prie Lapučių senkapių „Švedkapių“, šviežiai apsodintų medeliais (parašyta: Tytuvėnų apylinkė), nežinomus tėvą ir sūnų (tikėtina), drauge pozuojančius šalia Pakarčemio ažuolo (parašyta: Kelmės apylinkė). Nuotraukose matome nemažai senų, daugiausia medinių, įvairios būklės kryžių, kurių daugumos jau seniai nebėra. Visos nuotraukos turi pavadinimus (įvardytas objektas, kurioje apylinkėje jis yra), vietomis įterpta eilėraščių posmų. Šiame albume sūnus taip pat laikė straipsnių apie tėvą iškarpas iš 4 skirtingų laikraščių ir knygų.

Didžiausias, maždaug A3 formato, albumas, puoštas neįvardyto miesto vaizdu, išpaustu odoje, pasirašytas visų šeimos narių, yra dedikuojamas kunigui Leonardui (P. Jagmino sūnui). Jis datuojamas 1965 m. lapkričio 5–6 d. Jo pirmajame lape vėl matome tokia pat maniera, kaip ir akstesniame albume, užrašytus tuos pačius Maironio bei S. Nėries eilių stulpelius. Šiame albume randame Raseinių ir Kelmės rajonų archeologinių paminklų nuotraukas. Jis nėra užpildytas iki galo, iš 24 lapų 9 yra visiškai tušti. Užpildytuose puslapiuose yra po 1–4 nuotraukas, iš viso albume dabar jų yra 78, o trūksta tik 2. Šiame albume taip pat pateikiama ne tik faktinių duomenų (objekto pavadinimas, apylinkė, rajonas), bet ir komentarų (apie radinius, pasakojamas legendas), taip pat vietomis įterpiami Maironio ir S. Nėries eilėraščių posmeliai. Nuotraukose žmonių nesimato, į jas kartais patenka pavienės sodybos ar jų fragmentai, koplytėlės, seni kryžiai; išvystame dar nesuskaldytą Rinkšelių akmenį, o vienoje nuotraukoje, kurioje užfiksuotas Galinių piliakalnis (Vaiguovos apyl.), jo papėdėje matome į pėdus surištus linus, suremtus krūvelėmis.

25 vokuose sudėtos nedidelės, maždaug 12 × 9 cm dydžio, nuotraukos. Vienas vokas paprastai skiriamas vienam objektui, juose galima rasti nuo vienos iki kelių tokių pat nuotraukų, o kai kurie objektai nufotografuoti iš kelių pusių. Visi vokai turi

Briedvaišio piliakalnis Tytuvėnuose su lauko tualetu

pavadinimus, kai kurie – ir numerius. Žinant didelį P. Jagmino stropumą, greičiausiai tai yra didesnio nuotraukų archyvo dalis (ant skirtingų vokų esantys numeriai, pavyzdžiui, 638, 2947, 2949 ir kiti, leidžia daryti prielaidą, jog tai yra eilės numeriai), kuriame buvo saugoma po keletą to paties objekto nuotraukų egzempliorių. Čia randame įvairiausių Kelmės rajono objektų, tarp kurių galima būtų išskirti voką, pavadintą „Briedvaišio piliakalnis su klozetu“, kuriame medinė „būdelė“ nufotografuota iš dviejų pusių. Reikia manyti, kad toks radinys piliakalnio viršuje kraštotyrininkui turėjo sukelti pasipiktinimą. Kituose trijuose vokuose – „Birutės piliakalnis“, kuriame užfiksuotas vaizdas nuo Kubilių piliakalnio (vad. Birutkalniu, Birutės kalnu; Kelmės r.), „Birutės akmuo“ ir „Lietuvos žemėlapis akmuo“ – aptinkame dabar jau dingusių akmenų, kurie buvo minėto piliakalnio viršuje ir su kuriais yra susijusi piliakalnio legenda, nuotraukas.

Didesnėje, A4 formato, nuotraukoje, kurioje užfiksuota Medžiotojų eglė (buvusi Plauginių, Vyčių miške prie kelių sankryžos, dabar jos jau nebėra), matome ne tik tvorele aptvertą medį, bet ir patį P. Jagminą, trims žmonėms pasakojantį apie medį. Ši nuotrauka vertinga ne tik įamžintu medžio vaizdu, bet ir tuo, jog atskleidžia dar vieną P. Jagmino veiklą – nuolatinį pasakojimą žmonėms apie mus supančias vertybes, mokymą, kaip su jomis elgtis,

kaip jas išsaugoti. Jis tikėjo, jog tik apsišvietęs žmogus gali vertinti šiuos dalykus, kad noras išsaugoti visuomet kyla tik tada, kuomet žinai istoriją, glūdinčią už medžio, akmens, kalnelio. Nuotrauka yra susukta į ritinėlį, keliose vietose įplyšusi, ją vertėtų restauruoti.

Keturiuose segtuvuose sudėta daug įvairios informacijos, susijusios su Tytuvėnų miesteliu. Čia galima rasti net keletą mašinėlė spausdintos ar ranka rašytos Tytuvėnų miesto istorijos egzempliorių (kai kurie jų – su vėlesniais pataisymais, priedais), ištraukų iš istorinių knygų lenkų kalba nuorašų, miestelio nuotraukų. Matome, kaip kruopščiai buvo rinktos žinios, rašyta, tikrinta ir vėl perrašyta papildant ir pataisant. Vėl randame Maironio eilių. Tytuvėnų miestelio istorija apžvelgiama nuo pačių seniausių laikų, ledynmečio laikotarpio, suformavusio kraštovaizdį, miškuose slypinčias akmenų rūžas, iki naujųjų – durpių įmonės įsikūrimo, įvairių naujai iškilusių pastatų (technikumo, durpyno gyvenvietės ir kt.), tuometės žmonių veiklos. Į pasakojimą išmoningai įpinamos legendos, jos tekste atrodo natūraliai, pasakotojas tarsi prieina prie jų, užkabina ir toliau vėl dėsto faktus gražia literatūriniu maniera. Kaip pavyzdį galime pateikti pastraipą apie Giliaus ežerą: „Iš rytų pusės yra Giliaus ežeras, kuris pasižymi žalia, skirtinga nuo kitų ežerų, vandens spalva ir gilumu

Tolučių senkapis Šaukėnų apylinkėse

(sako turįs apie 40 sieksnių gilumo). Jo dugne yra nugrimzdęs ištisas pušų eglių miškas. Žuvininkai tuo įsitikino traukdami tinklus, kurie ant medžių viršūnių tuojau susidrasko.“

Visa informacija pateikiama labai kruopščiai, skiriant daug dėmesio detalėms, reiškiant meilę kraštui, kas pasakotojui padeda istoriją išdėstyti ne kaip sausą faktų rinkinį, bet kaip grožinės literatūros kūrinį, kuriame vis šmėsteli legendų ir gilios praeities personažai.

Paveldosauga ir archeologija

Du didžiausi P. Jagmino nuopelnai archeologijai yra jo išskirtinės vertės akmens amžiaus archeologijos radinių kolekcija ir archeologijos paminklų paieška, kartografavimas bei dokumentavimas – matavimai, aprašai ir fotografijos. Jis pirmasis aptiko akmens amžiaus stovyklavietes prie Apušio ežero ir Gryžuvos upės pakrantėse, išaiškino nemažai laidojimo vietų ir mitologinių akmenų. Šiame straipsnyje apsiribosime jo archyve išlikusiais jo didelio darbo atšvaitais. Profesorius Č. Kudaba yra rašęs, kad 1960–1969 m. jis inventorizavo 246 kultūros paminklus Kelmės (197), Raseinių (44) ir Radviliškio (5) rajonuose. Inventorizavo – vadinasi, sudarė sąrašus ir kiekvienam objektui užpildė pasus. Tokiame pase buvo nubraižytas situacijos ir paties paminklo planas, aprašas, matmenys ir

fotografijos. Jo sudaryta paminklų inventorizacija buvo saugoma Kultūros ministerijos Mokslo metodinės tarybos archyve (dabar – Kultūros paveldo departamento archyvas), rajonų kultūros skyriuose, kiekvienoje apylinkėje ir ūkyje. Č. Kudaba matė jo archyve apie 15 variantų ir kopijų įvairių kultūros paminklų sąrašų. Dabar čia jų tiek jau nebėra, greičiausiai pats bus perdavęs įvairioms žinyboms. Įsidėmėtina, kad tai ranka pildyti dokumentai, ir kiekvieną jų egzempliorių reikėjo parašyti atskirai. P. Jagmino turėta nepaprastai daug atidos, kruopštumo ir atsidavimo mėgstamam darbui⁹.

Iš tų 246 paminklų archeologinių yra tik dalis. P. Jagminas iš prigimties buvo kraštotyrininkas, savo gimtinės paveldu susidomėjęs dar 1931 m., o už savo veiklą Valstybinėje archeologijos komisijoje 1938 m. gavęs Gedimino III laipsnio medalį. Jis paveldo objektų griežtai neskirstė į gamtos ir istorijos, archeologijos ar architektūros, suprato ir vertino juos kaip atminties visumą. Dabar toks požiūris galėtų būti pavadintas holistiniu¹⁰.

⁹ Kudaba Č., Padubysių kraštotyrininkas, *Kraštotyra*, 1975, p. 293–294.

¹⁰ Holizmas (iš graikų kalbos žodžio *holos*, reiškiančio visas) – tai idėja, kad visos sistemos savybės (biologinės, cheminės, socialinės, mentalinės, lingvistinės ir kt.) negali būti apibrėžtos ir paaiškintos vien kaip jos sudedamųjų dalių suma. Sisteminių mąstymo kontekste paprasta holizmo interpretacija reiškia, kad neužtenka žinoti elementus, būtina žinoti ir santykius (ryšius) tarp elementų.

Savo archyve jis nepasilikio užbaigtų švarraščių – juos perdavė tuometinės paveldosaugos institucijoms su visais minėtais duomenimis. Vienas iš archyve likusių sąrašų P. Jagmino pavadintas „Kelmės rajone esančių archeologinių, kultūros ir gamtos paminklų sąrašas Nr. 4“. Jo išlikę tik 3 lapai, tačiau mums rūpi ne tiek statistika, kuri jau skelbta anksčiau, o metodas. Sąraše 13 grafų, jose detalai pateikta žinių apie kiekvieną objektą: eilės numeris, apylinkė, kaimas ir artimiausias gyventojas, kieno teritorijoje paminklas yra, paminklo pavadinimas, dydis (ilgis, plotis, aukštis, plotas, tūris), istoriniai duomenys ir padavimai, kitos svarbesnės žinios. Dėmesį reikėtų atkreipti į grafą, kur nurodomas kaimas ir, svarbiausia, artimiausias gyventojas. XX a. septintajame dešimtmetyje nebuvo prieinamų technologijų objekto koordinatėms nustatyti, o sovietinė tvarka nebūtų leidusi viešai jų skelbti, skirtingai nei mūsų laikais, todėl tokia nuoroda buvo tikrai vertingas orientyras archeologams ir lankytojams. Suprantama, žmonės ir jų adresai keičiasi, dabar daugumos tų orientyrų jau nerastume, tačiau užfiksuotos ir istorijai paliktos pavardės žmonių, perteikusių P. Jagminui tas žinias, kurių mūsų dienomis jau nesurinktume. Štai 131 numeriu pažymėtas paminklas aprašomas taip: Kolainių apylinkė, Labunavėlės kaimas, artimiausias gyventojas Cezaris Durša. Paminklas yra Kolainių tarybinio ūkio teritorijoje, jis vadinamas Labunavėlės plokštiniu kapinynu „Mažeikos kapukais“. Tai apvalus, medžiais apaugęs kalnelis, kurio ilgis – 75 m, plotis – 60 m, aukštis – 3 m, plotas – 0,4 ha. Kada buvo laidoti mirusieji žmonės – jau niekas neatmena. Kitos svarbesnės žinios – kalnelyje yra daug lapių olų. Nors P. Jagmino objektas pavadintas plokštiniu kapinynu, tai greičiausia būta kaimo kapinaičių. Nors paminklo amžius nesiekia priešistorės epochos, tačiau P. Jagmino požiūris į kaimo kapinaites kaip į saugotiną istorijos, kultūros, atminties vietą yra labai iškalbingas, rodo tikro praeities tyrėjo ir paveldosaugininko nuostatas. Jo užfiksuota informacija buvo panaudota sudarant 1973 m. išleistą Lietuvos kultūros paminklų sąrašą¹¹, jau minėtą Lietuvos archeologijos 4 tomų atlasą ir prie jo pridėtus žemėlapius.

¹¹ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973.

Dubenuotasis akmuo Svirnių kaime, Maironių apylinkėse

Kitas jo sudarytas sąrašas yra „Kelmės rajone esančių svarbesnių bei įdomesnių archeologinių, istorinių ir gamtos paminklų sąrašas“. P. Jagminas tokių rado 24, tarp jų dominuoja piliakalniai, sąraše jų net 12, įrašytos 2 laidojimo vietos, 2 pilkapynai, 1863 m. sukilėlio Z. Citavičiaus žūties vieta, senovinis įtvirtinimas, ikikrikščioniško kulto vietos, vienas gamtos paminklas ir vienas medis. Objektų aprašai detalūs, pridedami vietinių žmonių pasakojimai ir padavimai. Šis sąrašas galėtų būti pavadintas turizmo maršrutų sąvadu. Yra žinių, kad P. Jagminas mokėjo ir mėgo aprodėti juos savo krašto svečiui ir keliautojui, taigi, savo sukauptas žinias jis galėjo skleisti ne tik raštu, kaip dokumentus palikti archyvams, bet ir gyvu žodžiu. Piliakalnių gausa svarbiausių atmintinų vietų sąraše vaizdžiai rodo, ką jis laikė brangiausiu senovės paveldu.

Trečiasis išlikęs Kelmės rajono žymesnių lankytinų vietų sąrašas pats didžiausias – jį sudaro 126 paminklai. Jis sudarytas tokiu pačiu principu, įtraukti visi kituose sąrašuose buvę objektai, pridėta nemažai gamtos objektų, medžių – Panūdžio ąžuolas, Martyno pušis Plikšilio miške, Martyno akmuo Skaistgirio miške, Medžiotojų eglė Vyčių miške ir kt. Pastarajame sąraše ypač detalai aprašoma paminklų būklė, minima, kad senkapių ir kapinynų (Akmeniai, Kuršiai, Tolučiai) vietose randama žmonių kaulų ir metalinių dirbinių.

Birutės akmuo Kubilių kaime, Tytuvėnų apylinkėse

Akmuo „Lietuvos žemėlapis“

Labai rūpestingai fiksavęs vietos žmonių pasakojimus – tikrus faktus ir legendas – apie kiekvieną atmintiną vietą P. Jagminas paliko mums XX a. vid. žmonių nuostatas apie senovę, vietos praeitį ir jos vaizdinius. Be abejo, tai kur kas senesnės atminties atšvaitai, pasakotojai nebetikėjo prasmegusiomis bažnyčiomis ar velnių išmonėmis, tačiau išlaikė tuos pasakojimus atmintyje kaip lokalinės tapybės elementus, siejančius juos su išskirtinėmis vietomis ir vietos savastimi.

Dėmesį patraukia dar vienas P. Jagmino sudarytas paminklų sąrašas, pavadintas Kelmės rajone sunaikintų ir nesurastų archeologinių paminklų sąrašas, sudarytas 1971 m. sausio 11 d. Jis rado 16 tokių paminklų: 2 piliakalnius, 13 plokštinių kapinynų ir 1 pilkapyną. Sąraše nurodytas šio sąrašo ir jo vadinamojo valstybinio sąrašo numeriai, trumpas paminklo aprašymas, kaimas, apylinkė ir pastabos. Aprašant paminklą detalios nurodoma geografinė vieta bei pateikiamos tokios pastabos: „Tokio kapinyno nėra, kapinyno nerasta, kapinynas, pilkapiai visiškai sunaikinti.“ Iš sąrašo aišku, kad P. Jagminas minimų paminklų nelokalizavo arba konstatavo, jog jie jau sunaikinti ir saugoti nebėra ko. Įdomiausia, kad šių objektų paveldosaugos ir mokslo „biografijos“ susiklostė skirtingai. Iš viso sąrašo tik Burbiškės piliakalnis netoli Kražių ir Akmenės plokštinis kapinynas Kiaunorių apylin-

kėse niekur nebeminimi, nežinia, ar išnyko, ar net nebuvo paminklais, o kitos vietovės neišnyko iš akiračio. Štai apie Kelmės plokštinį kapinyną P. Jagminas rašo, kad tokio nėra, tačiau yra tikrų žinių, kad jo būta. 1936 m. Kelmėje buvo įsteigtas Vlado Putvinskio kraštotyros muziejus¹², kuriame buvo kaupiama ir eksponuojama medžiaga apie Kelmės kraštą, Šaulių sąjungos įkūrėją V. Putvinskį bei jo asmeninės kolekcijos, tarp kurių buvo ir archeologinių radinių. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą naujų Kelmės kapinių vietoje nuolat buvo randama geležinių ginklų ir žalvario papuošalų, tačiau vietos valdžia kapinių vietos nepakeitė ir Kelmės viduramžių (XIV–XVI a.) senkapis buvo visai sunaikintas, laimė, kad radiniai buvo sunešti į vietinį muziejų, kitaip apie jo buvimą nieko nežinotume. Deja, prieš 1956 m. muziejus sudegė, o jo eksponatų likučiai buvo perduoti Šiaulių „Aušros“ muziejui, kur ir dabar saugomi. Senkapis datuotas tik pagal muziejuje saugotų radinių tipus. Taigi, P. Jagminas buvo teisus – jo laikais Kelmės senkapio nebuvo. Užvenčio plokštinis kapinynas minimas archeologijos atlase kaip vieta, iš kurios Kauno miesto muziejui keletą radinių dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą perdavė

¹² Kelmė steigė muziejų, *Lietuvos aidas*, 1936-01-21, Nr. 21, p. 5; Kelmė. Muziejų aplankius, *Lietuvos aidas*, 1937-08-18, Nr. 327, p. 6.

Viduklės piliakalnis Raseinių rajone

žymus lenkų archeologas L. Kšivickis¹³, tačiau radimo, tikėtina, kad kapinyno, vieta nežinoma¹⁴. Kiti objektai, pilkapynas ir plokštiniai kapinynai (Lašinskių pilkapiai, Paklibakių, Paprūdžių, Sotkalnio, Šilo–Pavėžupio, Beržėnų, Dauskurdžių, Eimančių, Galminaičių, Minupių (pavadinto Maudžiorais) ir Pastulgių) kaip saugotini buvo įtraukti į 1973 m. sąrašą¹⁵. Keletas paminklų pakliuvo į archeologijos atlasą (Paklibakių, Paprūdžių, Eimančių, Minupių (pavadinto Maudžiorais) kapinynai ir Lašinskių pilkapynas) ir taip buvo įtraukti į Lietuvos archeologijos mokslo apyvartą¹⁶. Vienas iš P. Jagmino „palaidotų“ kapinynų netgi padarė „moksline karjerą“: nors buvo nuolat ardomas, visgi 1967 ir 1974 m. buvo lankomas žvalgomųjų ekspedicijų archeologų. 2000–2009 m. šį kapinyną tyrinėjo Vilniaus universiteto Archeologijos katedros ekspedicijos dalyviai, vadovaujami prof. habil. dr. Mykolo Michelberto. Tyrinėjimo rezultatas – graži ir vertinga monografija¹⁷. Tenka pripažinti, kad paveldosaugi-

ninko nuojauta P. Jagmino neapgavo – nei vienas iš jo sąraše esančių objektų nėra įtrauktas į dabartinį Kultūros vertybių registrą. Senovės paminklai, palikę ženklus žmonių atmintyje, suteikę vertingų žinių, buvo visiškai sunaikinti žmonių – nei vieno nesunaikino gamtinė katastrofa.

Iš 246 kultūros paminklų pasų P. Jagmino archyve liko tik keletas antrųjų ar trečiųjų egzempliorių – Ožnugario, arba Visgailių, Pagryžuvio ir Gudelių piliakalnių, Tolučių II ir III bei Kaimalės dubenuotųjų akmenų. Ožnugario piliakalnis dabar neminimas saugomų paminklų sąrašuose, greičiausiai jo kaip paminklo statusas nebuvo patvirtintas. Pagryžuvio ir Gudelių piliakalniai buvo įtraukti į 1973 m. paminklų sąrašą, pristatomi ir šiuolaikiniame portale „Lietuvos piliakalniai“, pateko į Kultūros vertybių registrą¹⁸. Visi minėti dubenuo-

¹³ Salatkienė B., Dubysos aukštupio archeologiniai tyrimai ir tyrimai, *Padubysio kronikos*, 2015, Nr. 2 (5), p. 10–11.

¹⁴ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, III, I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai, Vilnius, 1977, p. 117.

¹⁵ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973, p. 126, 128, 237–242.

¹⁶ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, III, I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai, Vilnius, 1977, p. 36, 61, 67, 83.

¹⁷ Michelbertas M., *Paprūdžiai. Žemaičių karinio elito kapinynas*, Vilnius, 2014

¹⁸ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973, p. 128; *Pagryžuvio, Lietuvos piliakalniai*. Prieiga per internetą: http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=201; Pagryžuvio piliakalnis su gyvenvietė Kelmės rajono sav., Tytuvėnų apylinkių sen., Pagryžuvio k. Prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>; *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973, p. 127; *Gudelių, Lietuvos piliakalniai*. Prieiga per internetą: http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=197; Gudelių piliakalnis, vad. Pilike, Kelmės rajono sav., Pakražančio sen., Gudelių k.

Roglaičių senkapis Šiluvos apylinkėse

tieji akmenys 1973 m. taip pat pateko į paminklų sąrašą¹⁹, tačiau dabartiniame registre jų nebėra.

Paminklų pasus P. Jagminas pildė pagal tuometinius reikalavimus, užfiksuodamas būtinas žinias, tačiau įdomiausios tos grafos, kur pildytojas siūlo apsaugos priemonės. Štai apie Tolučių II dubenuotąjį akmenį jis užrašo tokią istoriją: „Šis akmuo seniau buvo Tolučių km. pil. Simušienės Antaninos sodyboje, padėtas prie buvusios klėties slenksčio. 1932 m. šią klėtį nugriovus akmuo liko apverstas dubeniu į apačią ir užpiltas žeme. 1966 m. suvelkant traktoriumi iš laukų ir sodybų akmenis ir tas akmuo buvo kartu su kitais akmenimis išvežtas į palaukę, ir dabar yra tarp kitų suvilkų į krūvą akmenų.“ Jis siūlo akmenį „perkelti į saugesnę vietą – Tytuvėnų Ž. Ū. techniko Mokomojo ūkio centrą Kuršių kaime arba į artimiausią sodybą ir pastatyti lentelę su įrašais, draudžiančiais paminklą žaloti bei panaudoti statybai“²⁰. Matyt, kad P. Jagmino pastangos apsaugoti akmenį buvo vaisingos, nes 1973 m. sąraše minima, kad jis yra V. Sinušo sodyboje²¹.

P. Jagmino archyve liko storokas segtuvas, pavadintas „Surašytų padavimų apie Kelmės ra-

jono kultūros paminklus 1967 m. Byla Nr. 1“. Tai 50 lapų ranka rašytų, rašymo mašinėlė spausdintų, per kalkę kopijuotų tekstų apie piliakalnius (19), senkapius (1), pilkapius (3), kapinynus (2), senovės kulto vietas (3), akmenis (4), medžius (2). Visi jie su datomis ir autoriaus parašu. Jis pats šiuos tekstus vadina padavimais, tačiau kai kuriuose esama ir istorinių žinių: kas, kada, kurią vietą bandė kasti, ieškodami tai lobių, tai nugrimzdusių bažnyčių, tai kapų. Svarbi informacija apie paminklų būklę, t. y. kas ir ką su jais darė – arė, ardė pilkapių akmenis, vilko į sodybas ir iš jų dubenuotuosius akmenis. Labai rūpestingai užfiksuotos pasakotojų pavardės, vardai, o dažnai pavardės ir tų žmonių, iš kurių pasakotojas padavimus girdėjo. Į anksčiau paminėtus paminklų sąrašus P. Jagminas perkėlė patį pagrindinį padavimų turinį, o čia randama dažnai beletrizuotą pasakojimą apie paminklų kilmę, jų radinius, nutikimus – kad vaidenasi, neįmanoma jų kasti, kitą dieną randami vėl užkasti, girdisi, kaip į „skylę“ piliakalnyje įmestas akmenukas dunksteli į skrynios viršų ar prasmegusios bažnyčios stogą. Didžiausia šių padavimų vertė – ne jų turinys, nes pasakojimai apie velnio nešamus akmenis, nugrimzdusias bažnyčias, vaiduoklius paplitę po visą Europą, Lietuva niekuo neišsiskiria. Tikroji vertė yra tam tikrų vietų, kaip ryšio su krašto istorija ženklų, išskyrimas iš aplinkos, jų sakralizavimas,

¹⁹ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973, p. 128.

²⁰ Tolučių km. dubenuotasis akmuo II. Tytuvėnų regioninio parko archyvas.

²¹ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973, p. 128.

Dubenuotasis akmuo Pašakarnio kaime

įtraukimas į kolektyvinę atmintį. Ši pajauta ir gebėjimas išlaikyti vietinę ypatingų vietų tradiciją padėjo išaiškinti, kartografuoti ir išsaugoti daug archeologijos ir gamtos paminklų. Kitokių nei padavimų pavidalu senovės paminklų samprata ir negalėjo būti tokia tvari bei perduodama vienos kartos kitai šimtmetis po šimtmečio.

P. Jagmino archyve randama keletą „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos anketos“ tekstų variantų, parašytų 1963 m. Tai informacija apie Tytuvėnus: miesto apibūdinimas, istorija, ūkio, kultūros, švietimo, paslaugų įstaigos. Švarraščiai nukeliavo į enciklopedijos redakciją, tačiau likę variantai parodo mums, kokio tai būta vietos žinovo. Tekstas detalus, tikslus, konkretus, parašytas tikrai atsakingai. P. Jagminas mokėjo ne tik rinkti žinias, pasakoti besidomintiems savo krašto praeities vinčiais, bet ir raštu skleisti rimtą informaciją.

Dubysos krašto šviesuolis P. Jagminas paliko didelį nespaltotų fotografijų archyvą, nors nėra žinių apie negatyvų likimą. Jos visos yra autorinės, jo fotografuotos ir padarytos nuosava technika. Tarp jų esama tikrai gerų – kompozicijos, pasirinkto rakurso, objekto vertės, gerai techniškai padarytų, esama ir prastesnės kokybės, pageltusių, išblukusių. Kaip tikrai geras fotografas P. Jagminas saugojo ne po vieną, o po keletą to paties objekto fotografijų kopijų. Be abejo, pirmieji fotografijų egzemplioriai

buvo sudėti į jau ne kartą minėtus kultūros paminklų pasus, tačiau labai didelę dalį autorius pasiliko kitos reikmės. Svarbiausia šio fotoarchyvo vertė ta, kad visi fotografijų egzemplioriai, antri ir treči, yra anotuoti, dažnai datuoti, parašyti, dažnai taisyti ir tikslinti adresai, prisitaikant prie kintančio administracinio suskirstymo. P. Jagminas nufotografavo 35 piliakalnius (72 fotografijos), 10 pilkapynų (16 fotografijų), 29 senkapius (34 fotografijos), 36 senkapius (51 Fotografija), 40 įvairių vietovių, dubenuotųjų ir išskirtinių akmenų, medžių, ežerų, kapų ir kulto vietų.

Dalis fotografijų liko neįklijuotos, tai antrieji, tretieji ir tolesni egzemplioriai, tačiau ir jie visi anotuoti ir rūpestingai sudėti į atskirus vokus, nepalikti nesutvarkyti. Šis P. Jagmino bruožas – viską padaryti iki galo ir nepriekaištingai – išskiria jį iš daugelio ankstesnių mėgėjų ir net tyrėjų, kuriems pakako, kad jie patys žino, ką sukaupė ir saugo savo archyvuose, ir visai nesirūpino, kiek iš jo galės sužinoti kiti.

P. Jagminas daugelyje savo tekstų yra rašęs apie būtinybę sudaryti visų kultūros paminklų žemėlapi, kad juo galėtų naudotis turistai ir krašto praeities mylėtojai, ir jis galėtų būti paminklų apsaugos inspektorių darbinis dokumentas. Nors to darbo atlikti nespėjo, bet paliko tarsi žemėlapi juodraščių. Tai vokiškas 1918 m. žemėlapis, aprėpiantis kraštą

Šiaulelių piliakalnis netoli Šiluvos

nuo Kelmės (V) iki Šedbarų (R), nuo Pašiaušės (Š) iki Lyduvėnų (P). Jame skirtingų spalvų pieštukais ir rausvu flomasteriu greičiausiai sužymėtos įvairių kultūros paveldo vertybių vietos (pavyzdžiui, pažymėtos Tolučių dubenuotojo akmenys, kapinaičių, Tytuvėnų dvaro ir kitos vietos). Verta patikrinti šį žemėlapij pasitelkiant dabartinį nekilnojamojo kultūros paveldo žemėlapij, sutikrinant juose esančias vietas. Pamatytume, kurie iš P. Jagmino užfiksuotų objektų atlaikė griežtą paveldosaugos specialistų atranką ir dabar yra saugomi valstybės, o kurių atmintis, jau blėstanti iš vietos gyventojų pajautų, liks tik jo raštuose kaip vertingas praeities tyrimo šaltinis archeologams, etnologams, lingvistams, mitologams, religijotyrininkams.

Nepaprastai įdomus P. Jagmino archyve išlikęs jo kalbos, pasakytos Lietuvos TSR kraštotyros ir paminklų apsaugos draugijos III suvažiavime 1969 m. sausio 7 d., tekstas. Jis jį pavadino taip: „Lietuvos archeologiniai paminklai.“ Tai ne pranešimo tezės, o rišlus ir išsamus tekstas. Autorius rašo: „Lietuvos archeologiniais paminklais susidomėjau ir juos pamilau 1914 m., kai mano tėvelis Ignas parodė žavinčiai gražiame Dubysos slėnyje esančius Lyduvėnų pilkapius, vadinamus „Milžinkapiais“, ir įdomų, 26 m aukščio Lyduvėnų piliakalnį.“²² P. Jagminas

labai susirūpinęs, kad paminklų apsauga Lietuvoje yra nepakankama, nors jau ir priimtas įstatymas²³. Apie savo veiklą jis pasakoja taip: „1960 m. buvusi Kelmės kraštotyros muziejaus direktorė drg. Ašmytė Marcelė man pavedė surašyti visų rajone esančių archeologinių paminklų pasus. Surašiau Kelmės rajono kultūros paminklų 185 pasus, Raseinių rajono 44 ir Radviliškio 5, iš viso 234 pasus... Šiais metais sudarysime rajone esančių kultūros paminklų žemėlapij.“ Jis kritikuoja Istorijos instituto archeologų nuostatas tyrinėti gerai išlikusius paminklus, užuot pirma gelbėjus naikinamus ar jau beveik sunaikintus. Ši P. Jagmino mintis pralenkė savo epochą penkiasdešimčia metų, tik XXI a. pradžioje susiformavo nauja archeologinių tyrimų strategija, vadinama gelbėjamaisiais tyrimais. Jaunam Lietuvos archeologijos mokslui reikėjo kuo daugiau žinių apie gerai išlikusius paminklus, kad būtų galima rekonstruoti mūsų priešistorės gyvenimą ir jos raidą, tik po to susirūpinta archeologinio paveldo visumos tyrimo ir saugojimo metodika. P. Jagminas iš prigimties buvo paveldosaugininkas, o ne archeologas mėgėjas, todėl jam kur kas labiau rūpėjo paminklus išsaugoti nei tyrinėti. Savo kalbą

²² Surašytų padavimų apie Kelmės rajono kultūros paminklus byla Nr. 1, 1967 m. Tytuvėnų regioninio arko archyvas.

²³ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas, priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1977 m. gruodžio 22 d., Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1977, Nr. 36-470.

Rinkšelių „Didysis akmuo“ Žaiginio apylinkėse

jis baigia 4 konkrečiais pasiūlymais, ką reikėtų nedelsiant nuveikti paveldo labui:

„1. Visus kultūros paminklus apmatuoti, apkapčiuoti, surašyti jų pasus ir archeologinio paminklo saugotojo įsipareigojimus.

2. Prie visų kultūros paminklų pastatyti paminklines lentas.

3. Plokštinius kapinynus bei senkapius aplinkui apšodinti dekoratyviniais medžiais bei krūmais.

4. Visose apylinkėse paskirti visuomeninius kultūros paminklų apsaugos inspektorius, vadovaujant rajono Kultūros skyriaus vedėjams, ir instruktuoti juos kultūros paminklų apsaugos klausimais.“

Trys iš jo pasiūlymų buvo įgyvendinti paskutiniaisiais sovietiniais ir pirmaisiais atkurtos nepriklausomos Lietuvos metais ir dabar yra Lietuvos paveldosaugos metodų pagrindas: paminklų apskaita, ženklavimas, paveldosaugos institucijų kūrimas – tai ne tik tiems laikams, bet ir mūsų dienoms tinkami ir pozityvūs metodai. Mūsų dienomis P. Jagmino noras laidojimo paminklus apšodinti medžiais nebeatitinka modernių paveldosaugos nuostatų – tiksliai nenustačius paminklų ribų, želdiniai gali žaloti kultūrinį sluoksnį ar palaidojimus. Vieną kartą taip jau yra buvę, kai „Lietuvai

pagražinti draugija“ užsimojo apšodinti medžiais visus, beveik tūkstantį, Lietuvos piliakalnių. Tada irgi norėta juos apsaugoti ir „pagražinti“, o dabar, tvarkant piliakalnius ir jų aplinką, pirmiausia tenka šalinti tuos geranorių pasodintus medžius. Tačiau P. Jagmino norėta, kad žmonėms ir įstaigoms nekiltų noro imtis kokios nors veiklos paminklų teritorijose.

Baigdamas norime pasidžiaugti, kad iškilaus miškininko, paveldosaugininko, kraštotyrininko, Tytuvėnų krašto praeities žinovo Petro Jagmino darbai nenuėjo į užmarštį, neprarado prasmės ir vertės. Jo paveldosaugininko nuojauta ir nuostatos, rūpestingas darbas matuojant, aprašant, fotografuojant ir dokumentuojant kultūros paveldo objektus buvo svarbūs besiformuojančiai Lietuvos paveldosaugai, jos teisiniams pagrindams, strategijoms ir institucijų steigėjams, jo kruopščiai sutvarkyti paminklų dokumentai gražiai sugulė į šiuolaikinius saugomų paminklų sąrašus, o sukaupti archeologijos radiniai, laukiantys profesionalių archeologų tyrimo ir interpretacijos, gerokai papildė žinias apie patį ankstyviausią Tytuvėnų krašto ir apskritai Šiaurės Lietuvos apgyvendinimą.

Herbas Žemaitijos bajoro gyvenime XVI–XVIII a.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kilmingųjų herbams ir heraldikos tradicijoms susiformuoti didžiausią įtaką turėjo senieji vietinės kilmės ženklai ir lenkų herbai. XIV–XV a. sandūroje LDK buvo pradėjusi formotis senoji lietuvių heraldika, kurioje kilmingųjų antspaudų simboliai buvo sudaryti iš įvairių vietinės kilmės linijų, strėlių, rėminti į skydus, spalvinti ir netgi pradėti perduoti iš kartos į kartą. Šių herbų iki XVII a. pradžios žinoma keli tūkstančiai¹. Vėliau jų skaičius gerokai mažėjo. Nemaža dalis vietinės kilmės antspaudų simbolių buvo polonizuoti. Nereti atvejai, kuomet kilmingieji tiesiog atsisakydavo senųjų simbolių ir dalį jų pakeisdavo lenkų herbais. Išskirtina, kad 1413 m. sudarius Horodlės sutartį² 47 LDK kilmingieji priėmė lenkų herbus. Tokiu būdu buvo žengtas pirmasis lenkų heraldikos plėtros LDK žingsnis. Beje, LDK žinomi ir iš kitų Europos kraštų perimti herbai.

Nemažai laiko, tyrinėjant LDK kilmingųjų heraldiką, mokslininkų dėmesys kryo į politiniam, valdžios arba ekonominiam elitui priklausiusių giminių heraldiką. O nuoseklių smulkesnių bajori-

jos atstovų, ypač Žemaitijos giminių, herbų tyrimų nebuvo atlikta. Ilgą laiką netyrinėtoje Žemaitijos bajorų heraldikos plotmėje liko daug neatsakytų klausimų ir neišplėtotų temų. Pirmieji nuoseklūs Žemaitijos kilmingųjų heraldikos tyrimai šio straipsnio autorės buvo pradėti prieš keletą metų. Šiuo straipsniu nutarta į Žemaitijos bajorų heraldiką pažiūrėti giliau ir, kiek leidžia šaltiniai, pabandyti bent trumpai aptarti, kokią reikšmę herbas turėjo Žemaitijos bajoro gyvenime XVI–VIII a.

Pabrėžtina, kad tiek LDK, tiek Žemaitijoje bene dažniausiai herbai buvo naudojami herbinuose antspauduose. Šio tipo antspauduose vaizduotas herbas, tik herbo figūra, herbas be šalmo arba tik šalmas su jo atributika³. Skirtingai nuo LDK, Žemaitijoje beveik neturime tokio aukšto lygio pasiturinčių kilmingųjų, kurie būtų galėję sau leisti funduoti bažnyčių, vienuolynų statybas, dovanoti prabangius dirbinius, liturginius rūbus, organizuoti ištaigingas laidotuvių iškilmes ir pan. Taigi Žemaitijos bajoro herbas buvo rečiau naudojamas viešai reprezentacijai. Esant tokiai situacijai neretai herbiniai antspaudai tampa vieninteliais heraldikos šaltiniais, tyrinėjant Žemaitijos bajorų, ypač smulkiųjų ir vidutiniųjų, heraldiką. Būtent dokumento antspaudavimas Žemaitijos bajorams tapo ne tik

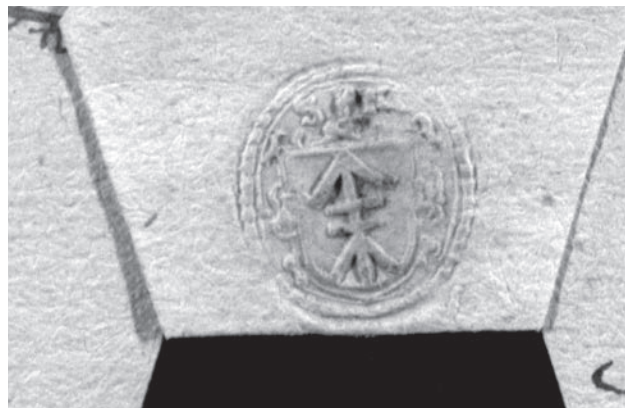
¹ Rimša E., *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 116–120.

² Kiaupienė J., Korczak L., *1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty Horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, Vilnius / Kraków: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 25–27.

³ Rimša E., *Keletas sfragistikos terminų, Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius, 1983, p. 97.

galimybe patvirtinti rašto teisėtumą, tačiau kartu ir demonstruoti savo herbą. Atliekant analizę pastebėta, kad bajorų antspauduose vaizduoti tiek vietinės kilmės, tiek svetimųjų arba iš kitų Europos kraštų perimti, tiek individualizuoti arba vietoje iš dalies keisti svetimųjų herbai. Ieškant herbinių antspaudais patvirtintų Žemaitijos bajorų dokumentų, pastebėta, jog dažniausiai randami antspauduoti tokie dokumentai: išrašai iš teismo knygų, laiškai, testamentai, įvairaus pobūdžio raštai. Tarp Žemaitijos bajorų buvo paplitusios trys antspaudų formos: ovalo⁴, aštuonbriaunio⁵ ir apskritimo⁶ (žr. 1 pav.). Dažniausiai antspaudais dokumentą patvirtindavo nuo vieno iki penkių Žemaitijos bajorų.

Atkreiptinas dėmesys, kad Žemaitijos bajorams pagal tradiciją buvo būdingi du antspaudavimo būdai. Pirmasis – per popierinę apsaugą išpausti spaudu vašką arba kitą medžiagą. Antrasis – išpausti spaudu tiesiai į laką. Pastarasis antspaudavimo būdas buvo labiau būdingas XVIII a. (žr. 2 pav.). Herbiniis antspaudas Žemaitijos bajorui buvo reikalingas ne tik dokumento teisėtumui patvirtinti, tačiau kartu tapo ir savotiška reprezentacijos priemone. XVI–XVII a. Žemaitijos bajorų antspauduose herbai dažniausiai vaizduoti be papildomų puošybos elementų. Tokiuose antspauduose virš herbo skydo apsiribota pavaizduoti šalmą, karūną ir šalmo papuošalą, savininko inicialus. Iš šonų herbą supdavo akanto lapų skraistė. XVII a. pabaigoje – XVIII a. Žemaitijos bajorų antspauduose vaizduojamų herbų puošyba darėsi turtingesnė. Aplink skydą pradėta vaizduoti įvairių rūšių vėliavos, kalavijai, kardai, būgnai, ordinais, patrankos su sviediniais ir pan. Pavyzdžiui, tokius karinius atributus matome 1747 m. Aleksandro Jurgio Bilevičiaus, 1751 m. Mykolo Vainos herbiniuose antspauduose⁷ (žr. 2 pav.). Paminėtina, kad Šv. Stanislovo ordinas puošė ir Kurtuvėnų Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios statybas

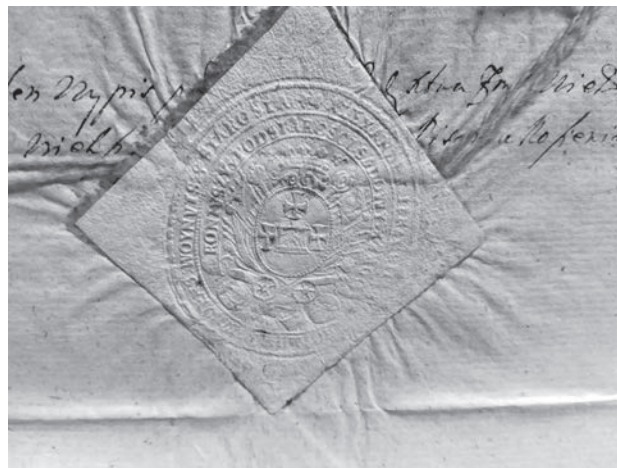
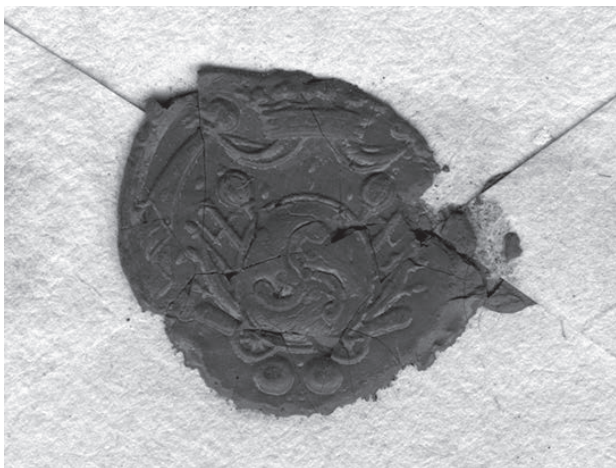
1 pav. Žemaitijos bajorų herbinių antspaudų formos: ovalo – Stanislovo Pukštos Klausgailavičiaus (I), aštuoniabriaunio – Martyno Baltramiejaičio (II), apskritimo – Jeronimo Aleksandraičio Chodkevičiaus (III)

⁴ 1591 m. Stanislovo Pukštos Klausgailavičiaus herbiniis antspaudas, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 12, b. 407, l. 1^r.

⁵ 1604 m. Martyno Baltramiejaičio herbiniis antspaudas, *Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 8, b. 1124, l. 13^r (2 herbiniis antspaudas).

⁶ 1548 m. Jeronimo Aleksandraičio Chodkevičiaus herbiniis antspaudas, LMAVB RS, f. 21, b. 1562, l. 21^r.

⁷ 1747 m. Aleksandro Jurgio Bilevičiaus herbiniis antspaudas, *Šiaulių „Aušros“ muziejus* (toliau – ŠAM), I–R 12555; 1751 m. Mykolo Vainos herbiniis antspaudas, ŠAM, I–R 7540.

2 pav. Žemaitijos bajorų antspaudų pritvirtinimo būdai: į laką išspausť 1751 m. Mykolo Vainos herbinis antspaudas (I) (ŠAM, I–R 7540) ir per popierinę apsaugą išspausť 1747 m. Aleksandro Jurgio Bilevičiaus herbinis antspaudas (II) (ŠAM, I–R 12555)

rėmusio Jokūbo Nagurskio 1780 m. herbinį antspaudą⁸ (žr. 3 pav.).

Bėgant laikui dalis herbinių antspaudų pradingo su dokumentais. Dalį antspaudų paveikė įvairūs gamtos arba fiziniai veiksniai, todėl dėl prastos būklės jie negali būti tinkami tyrimams. Tačiau išlikę herbiniai antspaudai šiandien yra pagrindiniai ir objektyviausi kilmingųjų heraldikos, jų tradicijų susiformavimo, raidos tyrinėjimo šaltiniai.

LDK literatūros kūriniai buvo dar viena niša, kur buvo galima demonstruoti savo herbus. Išskirtina, kad Žemaitijos bajorų herbai literatūroje vaizduoti dviem atvejais. Pirmuoju atveju dažniausiai proginėje literatūroje herbas kaip iliustracija simbolizavo asmenį, kuriam skirtas leidinys. Antruoju atveju herbas galėjo rodyti knygos priklausomybę konkrečiai giminei ar jos atstovui. Paminėtina, kad pastarojo atvejo pavyzdžiai itin reti Žemaitijos bajorų gretose. Vienas iš tokių pavyzdžių – Batakių seniūnui Jonui Šemetai priklausiusi knyga, kurios viršelyje išspausť Šemetos herbas⁹, pastarojo skyde vaizduojama į heraldinę kairę pusę žiūrinti gulbė. Virš herbo skydo savininko inicialai „I. S“ – *Jan Szemet*. 1587 m. rašytos Stanislovo Sarnickio

knygos viršelį puošė Žemaitijos bajoro Jeronimo Valavičiaus herbas¹⁰, kuriame vaizduojama dviejų galų strėlė, kurią ties viduriu kerta kryžma. Virš herbo skydo savininko inicialai „I. W“ – *Jeronim Wollowicz*. Žinoma, kad Valavičių giminė turėjo herbą, kuriame vaizduojamos dvi strėlės, kurių vienos galas nukreiptas į viršų, o kitos – į apačią. Minėtame knygos viršelyje herbas pavaizduotas klaidingai – dviejų galų strėlę ties viduriu kerta kryžma. Dėl kokių priežasčių atsirado ši klaida, galima diskutuoti. Tačiau vis dėlto galima drąsiai teigti, kad šiuo metu neturime žinių, jog Jeronimas Valavičius būtų naudojęs kitą herbą arba individualizavęs giminės herbą. Galbūt herbą atspaudęs meistras supainiojo jį, o norėdamas ištaisyti savo klaidą ir strėles atskirti per vidurį pavaizdavo kryžmą.

Bajorų herbai itin dažnai vaizduoti proginėje literatūroje. Eugenija Ulčinaitė proginę literatūrą apibūdina kaip tekstus, parašytus kokia nors ypatinga proga, kuri siejasi su svarbiais žmogaus gyvenimo etapais: gyvenimu, politiniais, religiniais ar visuomeniniais įvykiais¹¹. Taigi, kilmingųjų herbai galėjo būti vaizduojami proginėje literatūroje, skirtoje tiek jų gimimui, tiek mirčiai, tiek santuokai,

⁸ 1780 m. Jokūbo Ignato Nagurskio herbinis antspaudas, ŠAM, I–R 10244.

⁹ Jono Šemetos herbas 1586 m. leidinyje *SACROSANCTI ET OECVMENICI CONCILII TRIDENTINI, PAVLO III. IVLIO III. ET PIO III. PONTIF. MAXIMIS CELEBRATI, CANONES ET DECRETA...*, Vilniaus universiteto biblioteka Retų spaudinių skyrius (toliau – VUB RSS), III P 326.

¹⁰ Jeronimo Valavičiaus herbas 1587 m. leidinyje Sarnicki Stanisław Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum, libri octi..., VUB RSS, II 2369.

¹¹ Ulčinaitė E., *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius, 2001, p. 142.

3 pav. Jukūbo Igno Nagurskio herbinis antspaudas, 1780, ŠAM, I–R 10244

4 pav. 1614 m. Jono Karolio Chodkevičiaus herbas leidinyje *Kazanie NA POGRZEBIE Sławney Pamięci Młodzieniaszka Je[g]o Mści Páná Hieronymá Chryzostomá Chodkiewiczá*, VUB RSS, III 17370

tiesk naujoms pareigybėms. Pavyzdžiui, žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio herbą galima pamatyti XVI a. pabaigoje išleistoje Mikalojaus Daukšos „Postilėje“. E. Ulčinaitė išskyrė Daukšos ir žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio ryšį. Turbūt vyskupo įtaka ir veikla, stiprinant lietuvių Žemaitijoje, greičiausiai ne tik paspartino, bet ir paskatino išleisti Daukšos „Postilę“¹². Būtent kaip padėką savo globėjui Mikalojus Daukša leidinio antraštinio lapo antroje pusėje įkomponavo Giedraičio herbą. XVI a. kartuose pavaizduota penkiakampė rožė. Virš kartušo pavaizduoti vyskupo atributai – mitra ir heraldinėje kairėje esantis pastoralas¹³. 1614 m. Leono Mamoničiaus išspausdintame Jeronimo Chrizostomo Chodkevičiaus laidotuvių pamokslo antraštinio lapo antroje pusėje pavaizduotas jungtinis jo tėvo Jono Karolio Chodkevičiaus herbas su grifu ant stulpo. Herbas įrėmintas į kvadrato formos iš augalinių ornamentų sudarytą bordiūrą¹⁴ (žr. 4 pav.). Kaip spėjama, to paties spaudo

identiški¹⁵ herbai pavaizduoti 1619 m.¹⁶ ir 1621 m.¹⁷ leidiniuose, dedikuotuose Jono Karolio Chodkevičiaus pasiekimams.

1636 m. Žemaitijos vyskupui Jurgiui Tiškevičiui dedikuoto leidinio¹⁸ antraštiniame lape, altorių vaizduojančioje iliustracijoje, įkomponuotas leidinio pavadinimas ir jo išleidimo metai. Viršuje, ovalo formos skyde, pavaizduotas Tiškevičių herbas Leliva (lenk. *Leliwa*) – pusmėnulis ir šešiakampė žvaigždė. Virš herbo skydo pavaizduota vyskupo mitra, šalia kurios heraldinėje dešinėje – pastoralas. Tradicija literatūroje vaizduoti kilmingųjų herbus tęsėsi ir XVIII a. Pavyzdžiui, 1741 m. Žemaitijos vyskupui Antanui Dominykui Tiškevičiui skirtose panegirikoje vaizduojamas jo giminės herbas¹⁹ Leliva (lenk. *Leliwa*). Virš herbo skydo yra grotelinis šalmas, virš jo – karūna ir vyskupo kepurė. Iš abiejų

¹² Ulčinaitė E., Mikalojaus Daukšos Postilė: trijų kalbų ir kultūrų sąveika, *Literatūra ir menas*, 2000, Nr. 38 (1), p. 17–22.

¹³ 1599 m. Merkelio Giedraičio herbas leidinyje *Postilla CATHOLICKA: Tai est: Iszguldymas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szvetes per wissus metus...*, VUB RSS, BAV 11.2.14

¹⁴ 1614 m. Jono Karolio Chodkevičiaus herbas leidinyje *Kazanie NA POGRZEBIE Sławney Pamięci Młodzieniaszka Je[g]o Mści Páná Hieronymá Chryzostomá Chodkiewiczá*, *Hrabie ze Szklówá, Myszy, ná Bychowie, etc. etc...*, VUB RSS, III 17370.

¹⁵ Tos pačios minties laikėsi ir Jolita Liškevičienė. Liškevičienė J., *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: Herbai senosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius, 1998, p. 93.

¹⁶ 1619 m. Jono Karolio Chodkevičiaus herbas Sarbiewski Maciej Kazimierz leidinyje *Obsequium gratitudinis illustrissimo domino d. Ioanni Carolo Chodkiewicz, palatino Vilnensi...*, LMAVB RSS, L-17/35.

¹⁷ 1621 m. Jono Karolio Chodkevičiaus herbas Sarbiewski Maciej Kazimierz leidinyje *Sacra lithothesis in prima templi magnae Virgini Matri dedicati erectione a patribus collegii Crosensis Societatis Iesu...*, LMAVB RSS, L-17/98.

¹⁸ 1636 m. Jurgio Tiškevičiaus herbas leidinyje *Synodus dioeclesana cleri Duc[atus] Samogitiae per...*, LMAVB RSS, L-17/69.

¹⁹ 1741 m. Antano Dominyko Tiškevičiaus herbas Vilniaus pijorų mokyklos leidinyje *Jubileum Samogitiensis Ecclesiae Post evolutum faeculum rufus á Týszkieviciana Cynthia...*, ŠAM, I–R 1394.

viršutiniame kairiajame kampe, vaizduojamas giminės herbas, padalytas į penkių laukų skydą. Virš herbo skydo yra karūna, o iš šonų herbą supa mantija. Prancūzijos grafo, markizo Klodo de Šuazelio portrete²⁵ vaizduojamas vienalaikis giminės herbas, virš kurio yra grafo karūna. Šiame muziejuje taip pat eksponuojamas Žemaitijos raštininko, LDK pulkininko, Gandingos tijūno, Kolainių Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios ir karmelitų vienuolyno rėmėjo Jono Adamkavičiaus²⁶ portretas, puoštas giminės herbu. Paminėtina, kad Adamkavičių giminė turėjo herbą Vadvičas (lenk. *Wadwicz*), kuriame vaizduojamos dvi vertikaliai gulinčios žuvys. O nagrinėjamame portrete žuvys pavaizduotos horizontaliai. Šiauliuose įsikūrusiame muziejuje taip pat saugomas Žemaitijos kašteliono Mykolo Gorskio antrosios žmonos Marijonos Reginos Vainaitės-Gorskienės portretas²⁷ su jungtiniu herbu, kurio penktajame skyde vaizduojamas Gorskių giminės herbas Galvaraištis (lenk. *Nalecz*).

Vakarų Europoje herbai buvo neatsiejama ir pomirtinio kilmingųjų gyvenimo dalis. Kuo aukštesnį statusą turėjo žmogus, tuo jis turėjo įspūdingiau palikti gyvųjų pasaulį. Vokiečių heraldikos specialistas Otfriedas Neubeckeras teigė, kad laidotuvių metu puošniais drabužiais arba šarvais aprengto mirusiojo karstas buvo dekoruojamas jo tėvų, senelių ir kitų kartų herbais, taip parodant kilmingas mirusiojo giminės šaknis. Iškilmingos laidotuvių procesijos metu paskui karstą buvo nešamos velionio ir jo giminių herbinės vėliavos²⁸. Jeigu LDK vienas žinomiausių ir geriausiai išlikusių karstų su kilmingųjų herbais kompleksas priklauso Kėdainiuose palaidotiems Radvilų giminės atstovams, tai panašūs pavyzdžiai Žemaitijoje sietini su politinio ir valdžios elito atstovais – Chodkevičiais. Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčioje, Chodkevičių kriptoje, saugomi Jono Karolio ir Sofijos Chodkevičių sūnų Jono Kazimiero ir Jeronimo Chrizostomo sarkofagai, puošti herbais. Jono Kazimiero Chodkevičiaus, gimusio 1605 m. ir mirusio po kelių dienų, sarkofagas pats

kukliausias. Šio alavinio sarkofago kojūgalyje, ovalo formos skyde, pavaizduotas Chodkevičių giminės herbas Koscieša (lenk. *Kościęsza*) – apačioje įskelta strėlė, kurią ties viduriu kerta kryžma²⁹. Ant 1613 m. mirusio Jono Chrizostomo alavinio karsto dangčio išgraviruotas jungtinis Chodkevičių herbas, kurio pirmajame lauke – giminės herbas Koscieša (lenk. *Kościęsza*)³⁰. Be minėtų Chodkevičių, šioje kriptoje saugomas ir 1618 m. mirusios Sofijos Mieleckaitės-Chodkevičienės alavinis karstas. Ant šio sarkofago, kairėje pusėje, išgraviruotas Jono Karolio Chodkevičiaus jungtinis herbas su giminės herbu pirmajame lauke, o dešinėje pusėje – Chodkevičienės jungtinis herbas su Meleckių giminės Grifo (lenk. *Gryf*) herbu pirmajame lauke³¹. Minėtoje kriptoje saugomas ir Chodkevičių giminaitės Kristinos Chodkevičiūtės-Farensbach, mirusios apie 1619 m., sarkofagas, puoštas herbu.

Atkreiptinas dėmesys, kad Žemaitijos bajorų herbai vaizduoti ir architektūros pastatų išorėje bei viduje. Vienas puošniausių pavyzdžių – XVII a. pradžios medžio raižinys su Jono Karolio ir Sofijos Chodkevičių jungtiniais herbais ant Kretingos katalikų bažnyčios durų³². 1617–1626 m. Šiaulių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus katedroje, virš įėjimo į pietinę zakristiją, išlikęs bažnyčios statybas rėmusio Žemaitijos seniūno Jeronimo Valavičiaus jungtinis herbas. Herbo pirmajame lauke yra Valavičių herbas Bogorija (lenk. *Bogoria*), kuriame vaizduojami du strėlių antgaliai. Virš herbo skydo yra grotelinis šalmas, virš kurio yra karūnėlė. Jungtinį herbą iš šonų supa inicialai: „H.W.C.S“ – *Heronim Wolowicz Capitaneus Samogitia* (Žemaitijos seniūnas Jeronimas Valavičius)³³.

²⁵ XVII a. antrosios pusės Klodo de Šuazelio herbas jo portrete, autorius – Fransua de Troji (?), *ŠAM*, D–T 505.

²⁶ 1750 m. Jono Adamkavičiaus herbas jo portrete, nežinomas autorius, *ŠAM*, D–T 1789.

²⁷ 1777 m. Marijonos Reginos Vainaitės-Gorskienės herbas jos portrete, nežinomas dailininkas, *ŠAM*, D–T 535.

²⁸ Neubecker O., *A guide to heraldry*, 2007, p. 252–253.

²⁹ 1605 m. Chodkevičių herbas ant Jono Kazimiero Chodkevičiaus sarkofago, saugomo Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje, Chodkevičių kriptoje. Unikalus objekto kodas Kultūros vertybių registre – 26012.

³⁰ 1613 m. Jeronimo Chrizostomo Chodkevičiaus jungtinis herbas ant jo sarkofago, saugomo Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje, Chodkevičių kriptoje. Unikalus objekto kodas Kultūros vertybių registre – 26013.

³¹ 1618 m. Sofijos Mieleckaitės-Chodkevičienės jungtinis herbas ant jos sarkofago, saugomo Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje, Chodkevičių kriptoje. Unikalus objekto kodas Kultūros vertybių registre – 26014.

³² XVII a. pr. Jono Karolio Chodkevičiaus jungtinis herbas ant Kretingos katalikų bažnyčios durų, nežinomas autorius. XVII a. pr. Sofijos Mieleckaitės-Chodkevičienės jungtinis herbas ant Kretingos katalikų bažnyčios durų, nežinomas autorius.

³³ XVII a. pr. Žemaitijos seniūno Jeronimo Valavičiaus jungtinis herbas Šiaulių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus katedroje.

Kelmės evangelikų reformatų bažnyčioje, virš presbiteriją atskiriančios arkos, įmūrytas XVII a. jungtinis herbas. Pirmajame herbo skyde matomas statybas rėmusio bajoro Jurgio Gruževskio Liubičo (lenk. *Lubicz*) herbas, kuriame vaizduojama galais į apačią apversta pasaga, virš jos ir po ja yra po kryžių. Iš šonų herbą supa savininko inicialai: „I.G. C.O“ – *Jerzy Grużewski Ciwun Okmian?* (Akmenės tijąnas Jurgis Gruževskis?)³⁴. Paminėtina, kad šios giminės herbas vaizduojamas ir virš įėjimo į XVIII a. pabaigoje statytus Gruževskiams priklausiusius Kelmės dvaro rūmus. Kitos su mūsų kraštu itin glaudžiai susijusios bajorų Nagurskių giminės herbus galime rasti Tytuvėnuose ir Kurtuvėnuose. Lauryno Nagurskio XVIII a. herbą galima pamatyti dešiniajame Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos bažnyčios altoriuje. Virš Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos bažnyčios vargonų yra jungtinis herbo skydas, sudarytas iš dviejų asmenų herbų. Pirmajame lauke vaizduojama Nagurskių herbo figūra, aplink ją įrašyti inicialai ir einamų pareigų pirmosios raidės: „INP XZ“ – *Iakub Nagurski Podkomorzy Xięstwa Żmudzkiego* (pakamaris Jokūbas Nagurskis, Žemaitijos kunigaikštystė). Jungtinį herbą puošia gausi karinė atributika, viršuje – grotelinis šalmas su karūna. Šis herbas priklausė Lauryno broliui Jokūbui Nagurskiui. Žinoma, kad XVIII a. antrojoje pusėje J. Nagurskis rėmė Kurtuvėnų Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios statybą. Virš bažnyčios durų buvo iškaltas iki šių dienų išlikęs Nagurskių giminės herbas.

Pažymėtina, kad bajorų herbai galėjo būti vaizduojami ir ant įvairių rūbų, daiktų ir pan. Pavyzdžiui, XVIII a. pradžioje sudarytame Medininkų bažnyčios inventoriuje aprašomi bažnyčioje saugoti liturginiai indai: patenos, kielikai, taurės, pacifikalai ir t. t. Inventoriuje išlikęs įrašas, kad bažnyčioje saugomas kielikas su išraižytu Žemaitijos kanauninko Joachimo Skirmonto herbu, kuriame tarp dviejų strėlių pavaizduotos dvi širdys. Aplink herbą yra keturios raidės „I.S.C.S“ – *Ioachim Skirmont Canonicus Samogitia* (Žemaitijos kanauninkas Joachimas Skirmontas). Kitame įrašė fiksuojama liturginė taurė (lenk. *puszka*) su išgraviruotu Že-

maitijos vyskupo Aleksandro Kazimiero Sapiegos Lapino (lenk. *Lis*) herbu³⁵.

Atkreiptinas dėmesys, kad XVI–XVIII a. herbas Žemaitijos bajoro gyvenime atliko svarbų vaidmenį. Jis tapo savotiška reprezentacijos, išskirtinumo ir kilmės parodymo priemone. Dažniausiai Žemaitijos bajorų herbus galime pamatyti herbų antspauduose, kurie buvo naudojami dokumento teisėtumui patvirtinti (pavyzdžiui, Mykolo Vainos antspaudas). Priklausomai nuo bajoro finansinių galimybių, politinės ir visuomeninės padėties, jo herbas galėjo būti vaizduojamas ant įvairiausių daiktų, rūbų, portretų ir pan. Herbai puošė bajorų funduotų architektūros pastatų interjerus ir eksterjerus. Vertingi heraldikos šaltiniai išliko bajorų Gruževskių, Nagurskių funduotų pastatų išorėje ir viduje. Proginėje literatūroje greta bajorui skiriamos panegirikos buvo vaizduojamas ir jo herbas. Dėl šios priežasties Tiškevičių herbas Leliva (lenk. *Łeliwa*) vaizduotas 1743 m. panegirikoje, skirtoje Žemaitijos seniūnui Juozapui Skuminui Tiškevičiui. Žinoma, kad Chodkevičių giminę herbas lydėjo ne tik visą gyvenimą, bet ir po mirties. Kretingoje esančioje Chodkevičių kriptoje saugomi įspūdingi giminės atstovų sarkofagai, puošti jų herbais. Taigi, palyginti gausiai išlikę Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniai suteikia galimybių analizuoti ne tik vieno asmens, tačiau ištisų šeimos kartų heraldikos tradicijas.

³⁴ XVII a. Jurgio Gruževskio herbas jungtiniame herbe Kelmės evangelikų reformatų bažnyčioje.

³⁵ XVIII a. pr. Medininkų bažnyčios inventorių, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1671, ap. 4, b. 488, t. 1, l. 133–134.

Daiva VALANČIENĖ

Nesibaigiantys supratimai. Romualdas Ozolas ir Rimantas Dichavičius

Nuotraukos iš Daivos Valančienės archyvo

2017 m. rugsėjo mėnesį Bazilionų mokykloje buvo surengta Nepriklausomybės Akto atkūrimo signataro, filosofo Romualdo Ozolo fotografijų paroda „1957-ieji“. Parodos iniciatorius – Bazilionų mokyklos direktorius Rimantas Gorys – iš didelės šūsnes negatyvų atrinko būdingiausius Mekų ir Bazilionų apylinkių gyventojus menančius kadrus. Antram gyvenimui juos prikėlė vilnietis fotomenininkas Rimgaudas Šlekys. Beje, Rimgaudo Šlekio mamos Reginos Šlekienės (Vaičiulytės) tėviškė Maskvytė yra netoli Mekų kaimo, kuriame ankstyvos jaunystės metus praleido Romualdas Ozolas.

Romualdo Ozolo nuotraukos...

...tai lyg trumpi pokalbiai su amžininkais, prieš nusiteikiant įsižiūrėti į prieš keliasdešimt metų įamžintų žmonių veidus, gamtos vaizdus, kasdienio gyvenimo akimirkas. Kiekviena nuotrauka – išbaigtas filosofinės minties fragmentas – atliepia paties autoriaus jausmus ir įžvalgas, atveria žmogaus būties ir buities prasmes. Nuotraukos dėl to įtaigios, suprantamos, gyvenimiškos ir labiau suvokiamos tiems, kurių atmintis dar siekia užfiksuoto gyvenimo akimirkas.

Žvelgiant į Romualdo Ozolo fotografijas ateina suvokimas apie jose susipinančias etiką ir estetiką. Etninis aspektas akivaizdus per kaimo žmonių gyve-

nimo grožį, nors ir nelengvą, bet taip suprantamą ir artimą mūsų pasaulėjautai. Žmogaus gyvenimo drama nevertinama, ar gražu / negražu, įdomu / neįdomu. Romualdas Ozolas tiksliai tai pastebėjo ir suliejo į visumą estetinį grožį ir gėrį. Nes tėvų namai, Mekų ir Bazilionų apylinkės, čia gyvenę ir dirbę žmonės – tarsi visuotinis gėris, paklūstantis savo prigimčiai ir aplinkybėms. Romualdas Ozolas užfiksavo gyvenimą, kurio nuotraukų herojai nesirinko. Jie tiesiog prisitaikė prie jo, prie laiko iššūkių. Bet kartu visa persmelkta neapsakomos išminties, vienovės, įtvirtinant duotąjį gyvenimą iš jaunuolio, kuriam tebuvo aštuoniolika, supratimo. Taigi, 1957-ieji.

Namai, kurie prasideda nuo šulinio...

„...pas šulinį dubuo ir kibiras pasemti vandeniui / kad kasdienybės sunkį nusipraustum / nusimazgotum kojas dulkėtam vieškely ar daržo vagoje supurvintas / parneštum gryčion ir ant suolo pastatytum kibirą jo / šnekančio skaidria kalba gyvybės... (aut.)“

Taip gausiai nuotraukose įamžintas graudžiai mielas Mekų kaimo peizažas, nutolstantis nuo trobos kalvelėmis, krūmokšniais, arimais, vilnijančių javų lauku, po kurių braidu Tėvas ir Motina, lyg suktų amžinąjį gyvybės ratą. Nuotraukose Tėvas – labai svarbi figūra – su arkliu, prie paskerstos kiaulės,

dviračiu išvažiuojantis iš namų į darbą. Ir prisėdęs po sodo kriaušę trumpo atokvėpio, nuolatinio rūpesčio paženklintu veidu.

Romualdo Ozolo nuotraukos – kasdienybės metraštis – šeima, kaimynai, draugai. Akivaizdus pagrindinis to laikotarpio žmogaus gyvenimo atspindys – darbas, kaip vertybė, kaip esminis žmogaus gyvenimo pamatas. Visa ateina per darbą. Nuotraukose užfiksuoti neatsiejami kaimo žmogaus palydovai – šuo prie būdos patvartėje ar besivoliojantis nešienautoje pievoje. Žąsys, apspitusios kieman išėjusią Motiną, už kluono ramiai atrajojanti karvė. Ir nuolat pasikartojantis šulinio motyvas – vanduo, gyvybė, švara. Romualdo Ozolo dienoraščiuose gausu pasakymų: „nusiprausiau pas šulinį...“ Vienoje iš nuotraukų – ant virvės išdžiaustyti skalbiniai, iki sniego baltumo ištrinkti tuo pačiu šulinio vandeniu.

Prie trobos – malūnėlis – vėjarodė...

...sukasi, maldamas kasdienybės miltus. Berniukai, kurie dabar šauda į jiemis vieniems tematomą „priešą“ arba stovi nuogutėliai, linksmi šypso damiesi tam nematomam fotoobjektyvui, tikėdamiesi išlėksiant iš jo paukščiuką. Ir skruzdėlyną tyrinėjantis mažasis smalsuolis, ir po visų dienos nuotykių lovoje miegantis brolis. Pagaliau, langas su vazonėliais – itin tapybiška, jautri, simboliška nuotrauka. Langas – trobos akis – išlydinti, pasitinkanti, laukianti. Nuotraukoje – netikėtai valiūkiškas Romualdas Ozolas, ne tik raštu, bet ir vaizdu fiksuojantis gyvenimą, stebinantis daugiasklaidos matymu ir aplinkos vertinimu. Gyvenimo kronikų Meistras, kuriam tik aštuoniolika.

O jeigu dar prisimintume...

...kad nuotraukas reikėjo išryškinti, nutraukti nuo sekundžių virvės ir palikti ilgą blukti stačiakampėje popieriaus skiautėje. Tenyškčių drabužiai seniai išėjo iš mados, tačiau jie iš nuotraukų jau niekur neišeis. Nuotraukos – prieglobstis iki gyvos galvos. Objektyvo paukščiukas yra laikrodžio gegutės pusbrolis. Tik gegutė liudija laiką einant, o paukščiukas – laiką stojant. Nuotraukos nespaltos. Iš tikrųjų jose daugybė pustonių. Gyvenimas tose nuotraukose yra šešėliškai spalvingas, ir jos turi vieną esminę savybę – tyli. Jų žmonės žvelgia į mus visu kūnu. Nuotraukos saugo jų gyvenimą. Aš-

Kieme prie šulinio. Romualdo Ozolo nuotrauka

tuoniolikmečio nuotraukose – išsaugotas praėjusio amžiaus šeštojo dešimtmečio gyvenimas.

Parodos atidaryme dalyvavo...

...vienas iškiliausių Lietuvos fotomenininkų, dailininkas, žurnalistas Rimantas Dichavičius. Menininką į Bazilionus atvedė viena nuotrauka, kurioje jis, dar jaunas vaikinąs, įamžintas drauge su Romualdu Ozolu. Ši nuotrauka, daryta 1956-aisiais metais, turi savo istoriją. Romualdas Ozolas romane „Pradžią knygą“ pasakoja tokią pažinties su Rimantu istoriją:

„Trečią dieną po to, kai motina Žibutę palydėjo iki autobuso stotelės po senais svyrnuokliais beržais, keliuku į sodybą ėjo nepažįstamas jaunas žmogus ir pasiteiravo Žibutės. Buvo lėtas, nedrąsus, bet labai atidus ir mąslus. Motina jį sutiko nedraugiškai, tėvo, kaip paprastai, nebuvo namie, prieš valandą jis buvo išvažiavęs į tolimą kaimą... Kai Tomas iššlubavo į kiemą, nepažįstamasis didžiulių fotoaparatu fotografavo skalbinius džiaustančią motiną.

Pasisveikino jis lyg teisindamasis, kad yra čia va taip – nei kvietas, nei prašytas, bet Tomas ir per tą jo sumišimą pajuto, kad nepažįstamasis neturi pasirinkimo, o už to beiseitiškumo – kažkas labai svarbaus, kas neleidžia elgtis kitaip. Pirmą kartą matė žmogų, savo valia einantį į gryną nežinią. Pajuto jam lyg užuojautą, lyg supratimą.

Romualdas Ozolas ir Rimantas Dichavičius Mekiuose 1956 m.

Jo vardas buvo Simas. Ūgiu ir plaukų kritimu buvo panašus į klasės draugelį. Elgesiu – priešingybė: švelnus, atidus, lėtas. Ieškojo Žibutės... Sužinojęs vakar ją išvažiavus, valandėlę pamąstė, žiūrėdamas į horizontą, pasakė norįs pafotografuoti nuostabias apylinkes. Negrižo iki vakaro. Jau ir tėvas parvažiavo, motina visai sunerimo – kad nebūtų kas atsitikę, o Tomas spėjo dviračiu suvažinėti į miestelį paštan. Taisėsi vakarieniauti, kai pro langus praslinko gungtelėjusi Simo figūra...

Taigi, to nepažįstamojo Simo prototipu...

...tapo ne kas kitas, kaip tik Rimantas Dichavičius. O štai kaip pažinties su Romualdu Ozolu istoriją prisimena pats menininkas, beveik identiška charakterizuodamas tada, 1956-aisiais metais, pirmą kartą sutiktą Romą: „Kai tik su juo susitikau, iš karto pajutau, kad jis už mane daug pranašesnis, daug aukštesnis, nuovokesnis. Pajutau iš jo sklindant tokią šilumą, paprastumą. Su manimi jis elgėsi kaip tikras šeimininkas.“ Paklaustas, kokie keliai jį tuomet atvedė į Bazilionus ir Mekius, menininkas leidžiasi į ankstyvos jaunystės prisiminimus, kurie susiję su skaudžiais tremties išgyvenimais: „Grižau labai silpnos sveikatos iš Sibiro, sirgau mažakraujyste. Vaikščiojau sienų šikibdamas, kur eidavau, ten griūdavau. Gyvenau Šiauliuose ir lankiau

rusų mokyklą. Nuo mažens buvau linkęs į meną. Buvau klasės dailininkas. Labai domėjausi menu, žinojau gal šimtą dailininkų, žavėjausi Vasnecovo, Serovo, Aivazovskio kūryba. Galvojau, kiek daug šie žmonės nuveikė. „Matuodavausi“ jų darbus, galvodavau, ką aš galiu gyvenime nuveikti ir sukurti. Kas apie mane žinos? Ar būsiu kam nors reikalingas – toks silpnas, nupiepęs, iš Sibiro tetos parvežtas paauglys?“ Rimantas Dichavičius įstojo į Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės technikumą ir ten įsimylėjo vieną bendramokslę (aut. past.): „Nueinu į šokius, visi šoka, o aš nemokėjau šokti. Kam Sibiro taigoje rūpėjo šokiai. Ir aš išsižiūrėjau vieną mergaitę, Virginiją, – geltona kasa, žvitri, graži, greita – ir sportininkė, ir eiles deklamuoja, ir vaidina. Jos visur pilna, knygų daugybę perskaičiusi. Galvoju, kaip ji man tiktų, gal ištiesintų mane, širdgėla sibirietiška atlėgtų – juk netekau pačių artimiausių žmonių. O aš jai nerūpėjau nei kiek. Į kitus žiūrėjo, o į mane niekaip. Visas kursas šaipėsi iš mano nelaimingos meilės. Galvojau, kad esu visai pasmerktas, praradau viltį, kad numirsiu nepabučiavęs ir nemylimas.“

Toji Virginija, pasirodo, buvo Romualdo Ozolo pusseserė. Romane „Pradžią knygą“ ji tapo Žibutės prototipu (aut. past.). Vis dėlto Virginijos nebūta visiškos beširdės. Galiausiai jai pagailo nelaimingo vaikino ir ji sukūrė „gelbėjimo planą“. Vieną dieną

Laima prie Geluvos ežero. Romualdo Ozolo nuotrauka

ji sako mūsų herojui: „Žinai, Rimai, aš tavęs vis tiek nemylėsiu, matau, kaip tu mane myli. Bet man tavęs gaila, aš tau padėsiu. Turiu pusseserę, gyvenančią Bazilionuose. Jinai yra pusbrolio Romo (Ozolo) sesutė, neblogo panelė. Tikiu, kad jai patiksi. Ir tau širdies nebeskaudės, būsi laimingas.“

Vienos nuotraukos istorija

Virginijos pasiūlymas labai suintrigavo Rimantą. Tuo metu jis buvo apsistojęs pas brolių, kuris buvo 20 metų vyresnis, jau sukūręs šeimą ir gyveno Sintautuose (Šakių r.). Nepatogu broliui sakyti, kad nori važiuoti pas kažkokią panelę. Tuo metu tokie dalykai nebuvo savaime suprantami. Rimantui šovė geniali mintis – parašyti sau pačiam laišką, neva, iš dailės mokyklos, kad reikia važiuoti į praktiką. Pasamdė laiškinką, kuris atnešė tą laišką į brolio namus. Brolis „praktikantui“ sudėjo lauknešėlį – duonos, lašinių, uogienės. Nuvyko iš Sintautų į Kauną, o iš ten kartu su Virginija į Šiaulius. Iš to džiaugsmo ir lauknešėlių stotyje ant suolo paliko. Iš Šiaulių netruko ir Bazilionus pasiekti. Prisiminimų vėjas nuskraidino menininką daugiau nei šešis dešimtmečius atgal, į Mekius kaimą šalia Bazilionų, kur gyveno Romualdo Ozolo šeima: „Tėvukas taigi šilčiau priėmė, mama taip įtartina žiūrėjo – kas ir ko čia atvažiavo. Bet aš ten neilgai užsibuvau, atrodo, tik vieną naktį pernakvojau. Žiūriu, faina

sesutė. Tačiau nei man ji į širdį neįkrito, nei aš jai. Jokia meilė mūsų neaplinkė. Bet mes susidraugavom su Romualdu. Jis mane labai globojo, daug kalbėjomės, parodė savo kūrybos sąsiuvinį, kartu fotografavomės. Romas daug kalbėjo apie ateitį, mokyklą, stojimą į universitetą. Aš taip juo susižavėjau, nepaprastas jau tada buvo.“ Tai štai kokia šios nuotraukos, fotografuotos 1956-aisiais metais, istorija. Rimantui devyniolika, Romualdui septyniolika. Į fotoobjektyvo akį, belaukdami išskrendant paukščiuko, žiūri du būsimieji dideli žmonės – būsimasis filosofas, Valstybės kūrėjas ir būsimasis fotomenininkas, įamžinsiantis tos valstybės istoriją, palikimą, gamtos ir moters grožį.

Platesniu aspektu pristatant Rimantą Dichavičių, būtina pasakyti, kad jis yra kilęs iš visai netolimo Grimzelių kaimo, esančio Kelmės rajone. Taigi, mūsų krašto žmogus. 1956-aisiais metais, atvykęs į Mekius ir susipažinęs su Romualdu Ozolu, jis aplankė ir savo tėviškę Grimzeliuose. Susitikimas su ja buvo toks paveikus, kad apie jį savo romane „Pradžią knygą“ labai vaizdžiai aprašė Romualdas Ozolas (Tomas):

– Gal ryt pavažiuojam kartu iki mano sodybos?

Tolėliau nuo plento eglės supo gražų, medinį namą su stiklo gonkom ir didžiuliais triskilčiais langais.

– Čia?

Kaimas. Rimanto Dichavičiaus nuotrauka

– Čia, – susikaupęs linktelėjo Simas.

Šermukšniais apsodintu keliuku jiedu atėjo iki sodybos. Šieno vežimo pločio mediniai vartai buvo užkabinti storu geležies kabliu. Būdoje prie tvarto snaudė šuva. Pamatęs mus, ramiai sulojo kimiu bosu. Už lango šmėstelėjo baltas siluetas ir prieangio duris atvėrė šviesiaplaukė pusamžė moteris. Žiūrėjo klausdama.

– Gal žinot, kur yra šitų namų savininkai, kur jų ieškoti?

– Savininkai? – beveik skiemenuodama perklausė moteris. – Mes čia šeimininkai. O jūs kas tokie?

– Aš žurnalistas, – atsakė Simas taikiai. – Ieškau vienos šeimos pėdsakų.

Moteris sunerimo, bet susivaldė.

Simas išfotografavo sodybą iš visų pusių. Tomas stebėjo, kaip jis ieško geriausio matymo taško, ilgai vaikšto, kol atsistoja, o paskui kažką kalkuliuoja iš galvos ir akių santykio – tai dėl tėvų, kurie liko gulėti Sibire. Nė kaulai nebepamatys savo žemės. Gal nežinai – tremtinių vaikai – su ženklų.

Paties Rimanto Dichavičiaus prisiminimuose susitikimas su tėviške po daugelio metų sukrečiančiai įsirėžęs į atmintį, nors tai nebuvo pirmas kartas po tremties: „Aš ten jau buvau buvęs, kai grįžau, bet taip atsargiai. Dar ten galėjo mane sugrąžint, nes aš grįžau ne visai legaliai. Net ir pabėgusius

vaikus grūsdavo atgal, o šaudyti leisdavo pagal Stalino įsakymą nuo dešimties metų, nes tokio amžiaus žmogus jau yra mąstantis.“

Drauge su Romualdu apsilankęs Grimzeliuose, Rimantas užėjo į savo buvusius namus, kuriuose gyveno svetimi žmonės. Sutiko nedraugiškai. Tuomet užsuko pas gretimoje sodyboje gyvenusį kaimyną Gudmoną, kuriam tuo metu jau buvo arti šimto metų. Kaimynas puikiai prisiminė Rimanto tėvus ir senelį dar „nuo japonškos vainos. Štarkus vyras buvo“. Rimantas tikėjosi aptikti kokių nors šeimos gyvenimo liudininkų. Senolis Gudmonas pasakė, kad buvusioje klėtyje, paverstoje vištide, „kažkas yra“. Užlipę su Romualdu ant klėties viršaus, vištų mėšlo krūvoje pastebėjo išlindusį lyg rėmą: „Pažiūrėjau – panašu kažkas į paveikslą. Pavaliau – tikrai rėmas, o paskui pasirodė ir drobės gabalas.“ Norint ištraukti paveikslą iš mėšlo krūvos, teko iš senuko Gudmono skolintis kirvuką ir juo nukapoti suakmenėjusį mėšlą. Tuomet pavyko paveikslą ištraukti. Stebuklas, bet jis buvo gana gerai išsilaikęs. Tik rėmas apipuvęs. Kadaisė paveikslas buvo parvežtas iš Romos. Daug vėliau menininkas šio paveikslo originalą pamatė vienoje Drezdeno galerijoje Vokietijoje. Namuose kabėjusi puiki kopija, kurią galėjęs atlikti tik talentingas dailininkas: „Jis kabėjo mūsų namuose, ir aš jo labai bijojau. Vis atrodė, kad jis mane vejasi.“

Paveikslo iš giminės fragmentas. Indrės Valančiūtės nuotrauka

Rimanto senelis buvo gydytojas, baigęs mokslus Charkovo imperatoriškajame universitete 1891 m. To paties apsilankymo tėviškėje metu Rimantas pamatė vaikus, žaidžiančius ant smėlio su knyga. Priėjęs arčiau pamatė vinjetę, o pakėlęs ją nuo žemės išvydo užrašą „1891 god. Vypusk Charkovskovo Imperatorskovo Universiteta. Mediki“. Senelio daktaro atminimas... Niekam nebuvo įdomu ir svarbu svetimas gyvenimas, daiktai. Prieš tremtį namai buvo pilni knygų, įvairių vertingų daiktų, stovėjo pianinas. Išvežant leido pasiimti tik maisto.

To skaudaus apsilankymo metu toje pat vištide paverstoje klėtyje Rimantas rado mamos rankinuką, aptręšusį, apipelijusį. Jame buvo laiškėlis, parašytas 1937 m. draugės ar giminaitės: „Sveikinu su Rimučio gimimu.“ Ir mažytė mamos gimnazistės nuotraukėlė. Taip ir parsivežė iš tėviškės „palikimą“ – paveikslą, mamos rankinuką, senelio vinjetę ir keletą jo medicinos knygų.

Tremties baisumai ir brutali sovietinė neteisybė paliko sieloje gilius randus ir išvertė gyvenimą išvirkščiąja puse. Su dideliu skausmu menininkas prisimena „kelionę“ į Sibirą – pakelyje mirusią mamą, išmestą iš vagono nežinia kurioje vietoje, aklą močiutės brolių, senuką, kuris mirė po mėnesio, iš bado valgydamas utėles. Tėvas nuo bado ir išsekimo mirė taip pat po mėnesio jau tremties vietoje.

Vežė du mėnesius užkaltauose vagonuose, pakelėse išmesdami mirusiuosius. Du mėnesius nesiprausę, nematę šviesos, dusdami nuo oro stygiaus. Maisas – šaltas vanduo ir pačių pasiimta „kelionė“ duona. Nelaimingaisiais maitinasi ordos parazitų. Nuo traukinio langų lentas nuplėšė tik pravažius Maskvą. Taip ilgai vežė todėl, kad po karo važiuo ešeloni grįžtančių kareivių, trofėjų, o tremtiniai buvo paskutinėje vietoje.

Šeima buvo išbuožinta, nes turėjo žemės, o dar teko perimti 1941 m. ištremtų giminaičių Gruzdzijų ūkį. Dichavičių šeima išvežta antrosios trėmimo bangos metu – 1945 m. rugsėjo 1 d. Teta Rimantą paslėpė po lova – būtų gal ir nepastebėję, tačiau mamai atrodė, kad palikti aštuonerių metų berniuką – tiesiog nesuprantamas dalykas. Visa šeima turi būti kartu. Brolis buvo vyresnis dvidešimčia metų, jau nebegyveno kartu su tėvais. Tikintis galimos tremties, jam pavyko pasikeisti vieną raidę pavardėje – ch i k – ir atsiradusi nauja pavardė Dikavičius leido broliui išvengti Sibiro. Šeima, jau be mamos, atsidūrė Permės srityje, Tukačiovo gyvenvietėje. Greitai mirus seneliui ir tėvui, Rimantas atsidūrė vaikų namuose. Tremties istorija baisi, nesuvalkiama, nes žmonės buvo vežami į nežinią – kur traukiniai sustos, kaip viskas baigsis. O žmonės mirė nuo bado, nuo šalčio, nuo karščio, nuo ligų, iš ilgesio. Nėbuvo kam jų laidoti. Žiemą *nabašninkus*

Kryždirbio sodyba. Rimanto Dichavičiaus nuotrauka

sukraudavo rietuvėmis lyg rąstus vienas ant kito ir laukdavo pavasario, kol bus galima juos sumesti į upes arba buldozeriais išrausti griovius, į kuriuos tais pačiais buldozeriais „palaidodavo“ mirusius žmones, sulygindami tuos griovius, virš kurių vėliau buvo tiesiami keliai. Traškėjo tie keliai ant žmonių kaulų. Kodėl ir už ką... Rimantas prisimena jo, vaiko, sąmonę sukrėtusį vaizdą tik atvykus į tremties vietą – vasario mėnesį, spiginant trisdešimties laipsnių šalčiui, pėsti į tremtį buvo atvaryti sovietų armijos kareiviai, kurie buvo patekę į vokiečių nelaisvę. Jiems nebuvo pasigailėjimo, nes, esą, jie išdavė tėvynę. „Tikri“ tarybiniai kariai neturėjo teisės pasiduoti. Tuos jaunos, visiškai išsekusius, gangrenuojančiomis galūnėmis vyrus ir vaikus, ištvėrusius karo baisumus, per Sibiro šaltį varė du šimtus kilometrų pėsčius.

Tai buvo laikas, kai žmonės buvo padalyti į būdelius ir aukas. Turėjai pasirinkti – arba tu, arba tavo. Trečias kelias pats sunkiausias – pasmerkti ne tik save, bet ir savo artimuosius, bet neini į kompromisą su savo sąžine ir išlieki žmogumi. Tai nepakeliamai skausmingas pasirinkimas, bet vėliau tavo vaikai ir anūkai galės drąsiai žvelgti žmonėms į akis. Davė neraštingam ar mažai raštingam žmogui ginklą į rankas ir pasiuntė su devizu: „Eik, plėšk, būk išdavikas, stribas – juk iš „buržujų“ viską galima atimti – žemę, gyvulius, laisvę, gyvybę.“

Tik duok žmogui valdžią. Rimantas Dichavičius prisimena rašytojo Vytauto Petkevičiaus, buvusio stribo, papasakotą istoriją: „Buvau penkiolikos metų, nuėjau į mokyklą laikyti egzamino. Pasi-
dėjau naganą prieš mokytoją ant stalo ir sakau: „Nu, tai kaip, mokytojau, laikysim egzaminą.“ O mokytojas į tai: „Nu, tai kaip nelaikysim. Penketą tau rašau, Vyteli, ir eik namo.“ Tai toks buvo laikas. Kaip rašė poetas Justinas Marcinkevičius, „grįžom į klasę draugą užkasę...“ Per gyvenimą reikėjo persilaužti ne vieną kartą.

Dramatiškus lietuvių tautos istorijos ženklus menininkas sudėjo į įspūdingą tritomį „Laisvės paženklinimai“. Viešnagės Bazilionuose metu autorius trečiąjį tomą padovanojo Bazilionų mokyklai: „Aš čia taip parašiau – „Laisvės paženklinimai. Dailininkai atkurta Lietuvos valstybei“. Trys albumai, skirti Lietuvos dailininkų kūrybai, paženklinusiai mūsų tautos Sąjūdžio dienas, Valstybės atkūrimą ir jos įtvirtinimą pasaulio erdvėje. Trys šimtai autorių, 1 240 puslapių, penki tūkstančiai visų žanrų dailės kūrinių. Išleista 2012–2016 metais. Sudarė ir išleido Rimantas Dichavičius.“ Neįkainojama dovana Lietuvai ir titaniškas fotomenininko darbas. Albumai itin kokybiški. Pasak autoriaus, tai buvo aštuoneri juodo darbo metai – be šeštadienių, be vasaros atostogų. Tiesiog dirbo, skambinėjo žmonėms. Paklaustas, kaip ir iš kokių lėšų išleisti šie

Rimantas Dichavičius Bazilionų mokykloje 2017 m. rugsėjo 20 d. Jūratės Formanskės nuotrauka

albumai, menininkas atsako: „Čia yra *Suvartuvos ir Grimzelių žemė*. Aš ją norėjau dovanoti Dailės akademijai. Tą žemę atsiėmiau labai sunkiai. Įvyko net dvidešimt aštuoni teismai. Atsirado giminių, draugų, ir visiems tos žemės reikėjo. Net vietinis banditas grasino susidorojimu, jei tą žemę atsiimsiu. Įvairiausių provokacijų buvo. Norėjau, kad pinigais, gautais už parduotą žemę, būtų remiami Dailės akademijos gabūs studentai, kad jiems būtų sudaromos sąlygos studijuoti Paryžiuje, Romoje, kad būtų įkurtas mano vardo fondas. Tačiau juridškai nepavyko sutvarkyti šio reikalo. Tuomet pinigai už parduotą žemę buvo panaudoti albumams kurti ir leisti.“

Fotografijos grožis

Paklaustas, kas yra fotografija, menininkas atsakė – grožis. Gamtos, žmogaus, kapinių. O svarbiausia, anot Rimanto Dichavičiaus, forma: „Yra forma – yra menas. Nėra formos – nėra meno. Forma – tai intriga. Kur yra forma, ten man visur gražu.“ Fotografija menininkui buvo savotiška protesto forma, nes fotografuoti gūdžiu sovietmečiu buvo labai rizikinga – galėjai pasirinkti ne tuos „objektus“. Piešti buvo galima, o fotografuoti reikėjo labai atsargiai, kaip ir groti saksofonu. Tuo metu tai buvo savotiška disidentizmo forma. Tačiau, paėmęs į rankas fotoaparata, Rimantas

Dichavičius jo taip ir nebepaleido: „*Tai fotografuoti taip po mažučiais ir pradėjau.*“ Pirmiausia atsirado etnografiniai kadrai – tūkstančiai jų. Važinėjo po Lietuvą ir išfotografavo ją visą. Tos kelionės buvo kupinos įvairiausių išgyvenimų ir nuotykių. Rimantas Dichavičius su tokia meile kalba apie tą, jau išėjusią, mūsų Lietuvėlę. Ypač su meile fotografuotos senos sodybos, žmonės, gyvuliai, kapinės. Ir kryžių Lietuva. „*Kryžiai tai yra ypatingi. Lyg pro rūkus – tokie minkšti ir jaukūs.*“ Gal dėl to kalta kaimietiška prigimtis – gebėjimas jausti ir matyti kitaip. Kitas žinomas fotomenininkas Antanas Sutkus yra sakęs: „*Penkiasdešimt metų praleidau mieste, bet mano šaknys kaime. Jei nebūčiau ten užaugęs, nebūčiau pajutęs, kad ir vėjo virpėjimo klevo lapuose, rugių vilnijimo, lietaus barbenimo į kluono stogą, vargu ar būčiau fotografas. Ten buvo pradžia.*“ Toji kaimietiška prigimtis labai akivaizdi ir Rimanto Dichavičiaus etnografinėse, kaip jis pats sako, pačiose brangiausiose, mylimiausiose nuotraukose.

Štai nuotrauka su deglomis kiaulėmis, bėgiojančiomis po diendaržį. Menininkui tai lietuviška grafika, ta tvorelė, tos linijos, nugražtas lovys. Arba bulviakasis ankstyvą rytmetį. Migloj stoviniuojantys arkliai. Ar toji bobulytė iš trobelės eina gal marškinių nusikabinti nuo to šniūriuko. Lyg šventoji. Tokie žmonės užaugino mus.

Rimantas Dichavičius demonstruoja etnografinę nuotrauką. Indrės Valančiūtės nuotrauka

Rimantas Dichavičius sako, jog daugelį kadrų jis pats mato pirmą kartą, nes jie tik dabar atspausdinti. Gulėjo sau, daugelį metų neliečiami, turėjo išlaukti savo laiką, nes anksčiau buvo pavojinga: „Tu fotografuoji tas lūšnas ir kompromituoji „pertekliaus ir gėrio valstybę“. Rimantas prisimena linksmą graudžią vienos nuotraukos istoriją: „Buvau komandiruotėje. Tuo metu dirbau „Moksleivio“ redakcijoje fotokorespondentu. Jau aparaciuką (fotoaparata) turėjau. Važiuoju, žiūriu, bobulytė vaistažoles renka. Sustojau, priėjau prie jos, pakalbinau, pafotografavau, paskui padėjau jai tas žoles parnešti į kiemą. O čia „viliukas“ atvažiuoja, sustoja, išlipa toks vyrukas ir sako: „Ką tu čia veiki? Ko tą senę fotografuoji? Tokia purvina prie dulkėto kelio, ir vaikas toks murzinas. Dėl ko taip darai? Gal tu į Ameriką ruošiesi? Gal tu visiems apskelbsi, kaip sunku gyventi Sovietų Sąjungoje. Važiuok iš kur atvažiavęs!“ O aš atsakiau: „Jeigu tu toks šaunus, tai padėk močiutei.“ Tas įsiuto ir nuvažiavo. Po kokio pusvalandžio atvažiuoja trise. Vienas pistoletą išsitraukė, kitas – antrankius, trečias čiumpa motociklo raktelį. Nuvežė į Šalčininkus. Ten sako: „Sugavom „šnipą“.“ Kiemas prisirinko pilnas vaikų, žmonės subėgo žiūrėti to „šnipą“. Tardė mane kelias valandas. Vaikai langus aplipę žiūrėjo. Naktį uždarė į „sklepą“, o ryte paleido, atseit, išsiaiškino bobutės fotografavimo

„kriminalą“. Šitokiam marazme mes gyvenome ir dar žmonėmis sugebėjome išlikti.“

Etnografiją menininkas įvardija kaip kvėpavimą. Jam tai visuotinis sakralus gėris. Ir siejasi su Romualdo Ozolo nuotraukomis. Tos judviejų neišpasakytos jausenos, lyg pati siela akis turėtų...

Prie Plungės netoli

„Prie Plungės netoli, keli kilometrai gal būtų. Kaimelis, vienkiemis. Važiuom su draugu motociklu. Sustojom. Pavakarys. Ir keista kažkaip – nei vieno žmogaus. Tai padariau kelis kadrus – žiūriu, saulė jau leidžiasi. Sakau, ryte atvažiuosim. Ir toks tikrumo jausmas apėmė. Išvartė juos tada, tuos kryžius. Žmonės surinko. Vienus sudegino, kitus pakavojo. Nuo kryžių dievuliukus nuėmė, ant viškaus paslėpė. Atsimenu, važiuom į Telšius. Žiūriu, koplytėlė žemaičių sodyboje. Nufotografavau. Grįžtam atgal su šviesa – nebėra jos! Žmogus kieme vaikšto. Sustojam, prieinu, sakau: „Koplytėlė čia stovėjo.“ Atsakė žemaitis: „Stovėjo, bet Paleckis pro šalį važiuos, tai liepė nuimti visiems. Bet nieko, kai pravažiuos – mes vėlėk pastatysma.“ Ne taip lengva žemaitį palaužti...“

Paslaugą žydams esu padaręs

„Paslaugą žydams esu padaręs nenorėdamas. Štai senos žydų kapinės Vilniuje, Olandų gatvėje.

Rimantas Dichavičius ir žydų kapinių nuotrauka. Indrės Valančiūtės nuotrauka

Dabar ten nei vieno akmens nėra. Pamačiau, kad buldozeris tose kapinėse kelią pradėjo daryti. Ėmiau fotografuoti. Kriminalas, nes slapta tas kapines naikino. Kokios kapinės! Padariau gal porą šimtų tų kapinių fotografijų. Dabar nelikę akmenų ant akmenų. Iššokęs iš buldozerio, traktorininkas aprėkė, sūka išvadindamas. Išskyrus mane, pasirodo, niekas tų kapinių nefotografavo. Verkė žydai pamatę: „Oj-oj-oj kokį gerą darbą tu padarei.“ Parodą surengiau, šimto nuotraukų katalogą padariau. Dirbau pusę metų, retušavau. Trobą būčiau pasistatęs. Auksu mane žadėjo apipilti, bet iki šios dienos... nei vieno cento! Paroda keliavo po visą Europą – Vienoje, Rygoje, Paryžiuje pabuvojo. Grįžo į Vilnių ant Tauro kalno. Darbus sukabinau, dirbau išsijuosęs. Balius buvo, gėrė arbatą ir ne tik, glostė mane visi: „Oi, ką tu padarei, oi, koks tu nuostabus žmogus.“ Taigi geriam arbatėlę, aš sausainuką griaužiu – negaliu nuryti, kažko veliasi. Pasižiūriu – nagai sausainiai apipeliję sudėti. Tai čia parodos atidarymo proga... O aplankė mane gal penkiolika–dvidešimt žydų delegacijų. Turtingiausių žmonių. Pats turtingiausias net nuosavu lėktuvu atskrido. Išklojau visas grindis tom kapinių nuotraukom. „Bravo – mes pagalvosim!“ Ir galvoja po šiai dienai. Na, manau, paims, išleis knygą, parodą surengs – čia gi jų istorija. Bet juk reikia kapeiką mokėti. Ir liko tik bravo...“

Romualdo Ozolo supratimai

Kalbėdamas apie Romualdo Ozolo nuotraukas ir asmenybės fenomeną, Rimantas Dichavičius prisimena, kad pastarasis labai rimtai žiūrėjo į fotografiją. Romualdas visada buvo kviečiamas į Fotografijos meno draugijos peržiūras. Jo komentarus įdėmiai klausydavosi tokie fotografijos meistrai kaip Antanas Sutkus, Romualdas Rakauskas, Algimantas Kunčius. „Jis buvo biskį prie valdžios, globojo mus visus. Aš turiu būti jam dėkingas, kad jis mane paskatino su tais „Žiedais“ (garsusis R. Dichavičiaus aktų albumas „Žiedai tarp žiedų“ – aut. past.). Romualdas Ozolas buvo toks nenuspėjamas. Jei jo nepažįsti, atrodo paprastas žmogelis, atėjo, išėjo, pasakė kažką, niekada nepozavo. Bet parašė „Filosofijos istorijos chrestomatiją“ – pasaulio filosofijos istorijos įvadą. Ministrų taryboje dirbo patarėju ir rašė kalbas pirmo rango žmonėms. Tai turėjo būti raštingas. Ozolas buvo šydas ir nematomas kancleris. Prie Ozolo reikėjo priaugti, jam galėjo gal vienas žmogus prilygti iš tūkstančio. Jo supratimas ir suvokimas ne kiekvienam įkandamas buvo, nes daug žmonių tiesiog mąsto primityviai. Žmonijos ir valstybės nelaimė, kad žmonės yra labai skirtingų „bokštų“. Prancūzijoje išleistame leidinyje „Intelektų vidurys visuomenėje“ pateikiamas toks visuomenės apibūdinimas – pirmą klasę ir aukštoji mokykla. Pjūvis

Rimantas Dichavičius rodo vaistažolių rinkėjos nuotrauką. Indrės Valančiūtės nuotrauka

per pusę, ir štai jums intelekto vidurkis – šeštos, septintos klasės mokinių supratimas. Taip tuomet ir Ozolo nesuprato, kad žemės parduoti negalima, kad savo kultūrą reikia saugoti, kad kalbą reikia ginti ir puoselėti. Bet juk visi norėjo būti gudrūs – čia Europa, mes nuo drakono bėgame. Pasirodo, į meškos glėbį. Visos vyriausybės yra nupirktos. Visos be išimties. O Ozolas buvo tas, kuris mąstė globaliai. Jis iš karto žinojo, kas yra kas. Jo klausimas „Kodėl griuvo mūsų pilys?“ turi atsakymą – dėl žioplumo, tingumo, aplaidumo, parsidavėliško. Visais punktais Romas buvo teisingas. Akivaizdi Šekspyro frazė, išsakyta Kasijo lūpomis: „Kasijo daug galvoja, jis daug žino, todėl yra pavojingas.“ Rytų išmintis sako: nekurkite sau priešų. Šimtas draugų yra mažai, o vienas priešas yra labai daug. Turėjome šviesuolį, labai brangų ir dorą žmogų. Mes jo nesugebėjome įvertinti, nes mūsų supratimai per šviesmetį nuo jo supratimų. Kažin, ar kada nors priaugsime iki Ozolo. Aš buvau liudininkas, kai jis su Algiu Patašiumi kūrė žurnalą „Kultūros barai“, nes norėjo plačiau reprezentuoti Lietuvos kultūrą. Tai jie ėjo per visokius atsakingus asmenis, rašė raštus. Būdamas dvidešimt septynerių metų amžiaus, „aukštai sėdintiems dėdėms“ įrodė, kad svarbi ne tik saviveikla, bet ir visa tautos visuma, mūsų erdvė. Jau tada jam rūpėjo tauta ir valstybė. Štai koks supratimas, kad ne tik po lysvę

reikia kapstyti – visą sodą prižiūrėti reikia. Jis man buvo toks autoritetas, kad išleidau jam skirtą kalendorių, atiduodamas visą širdį ir talentą. Tuo metu jis buvo V. Landsbergio pavaduotojas. Gavęs leidimą ir atėjęs pas Romualdą Ozolą į kabinetą, pamačiau tokį vaizdą – visas stalas ir pusė kabineto grindų nukrauta šūsėmis popierių – prašymų, skundų, pasiūlymų. O jis vaikšto tarp tų skirtingų rūpesčių, skaito, žymisi į užrašų knygutę kaimo bobutės ir miesto profesoriaus raštus. Ir vienodai turi kiekvienam iš jų atsakyti, padėti. Tai šioj vietoj yra didžiausias Romualdai Ozolui nusilenkimas. Ir visada lengviausia kaltinti ir teisti. Ypač taip elgiasi tie, kurie nieko nedaro.

Bjauriausia, kad vyko nuolatinis Romualdo Ozolo ir Vytauto Landsbergio pjūdytas. Kažkam buvo paranku, kad jie pykstasi ir stovi, neva, skirtingose barikadų pusėse. O aš mačiau tokią scenelę, dirbdamas leidykloje kartu su Romu. Tada, 1988 metais, atėjo Sąjūdis. Pas Ozolą atėjo Landsbergis. Stovi jiedu abu koridoriuje atsirėmę į sieną, šnekasi. Pasilabinau su abiem praeidamas, į pokalbį nesikišau. Paskui pagalvojau – čia tik epizodas, scenelė, du žmogeliukai koridoriuje šnekasi, o jų pokalbio tema, pasirodo, buvo tautos likimas, kažkokių veiksmų numatymas ir taškų sudėliojimas.

Aš pats visiškai nenorėjau sukti į politiką, nes bijojau ir nelabai supratau šios „pragaro mašinos“.

Rimantas Dichavičius ir albumas „Žalgiris“. Indrės Valančiūtės nuotrauka

Mačiau Sibirą, mačiau pokarį, mačiau krūvas lavonų, tankus, bombardavimus. Ateina vieni, paskui kiti – šaudo, naikina. Vokiečiai, rusai, sribai, partizanai – tokia neapykanta, mėsmaėlė sukasi, tik įkišk pirštą – tau ranką nutrauks, o gal ir visą pasiglemš. Net nesuprasi, nei kas, nei dėl ko, nei už ką. Atvirai pasakius, netikėjau, kad kas nors pasikeis. Ozolas tikėjo. Todėl ir veikė, kūrė Valstybę, todėl ir nukentėjo, ir atgulė per anksti. Jo idealizmas pasiteisino. Bet ne vieną tūkstantį žingsnių dar reikia nužingsniuoti, kad būtų toji Valstybė ir tauta nepabaigtų išsivaikščioti. Ir dar tas mūsų pavydas. Bet aš nepavydžiu, juk galiu save išreikšti kitose plotmėse, tokiose kaip dailė ir fotografija.“

Žalgirio mūšis. Rūstybės diena

Viešint menininko studijoje nepaliojamai stebina daugybė jo sumanymų, kurie iliustruoja plačius užmojus, virtusius nuostabiais darbais. Vienas iš tokių darbų – fotoalbumas „Žalgirio mūšis. Rūstybės diena“. Tai kol kas vienintelis Lietuvoje idėjos prasme darbas, skirtas vienam paveikslui. Kitaip tariant, vieno paveikslo gimimo istorija. Dailininkas Giedrius Kazimierėnas nutapė didžiulį paveikslą, skirtą Žalgirio mūšiui atminti. Šiuo metu paveikslas „reziduoja“ Medininkų pilies bokšte. Šio dviejų menininkų darbo unikalumas

tas, kad paveikslo gimimas buvo fotografuojamas nuo pat pirmųjų jo eskizų ir piešinių, vėliau – potėpių ir „auginamų“ spalvų. Išfotografuota kiekviena naujai atsirandanti detalė, kiekvienas štrichas iki galutinio rezultato – paveikslo – atsiradimo. Vėliau buvo fotografuojamas auksavimo procesas – ypatingas restauratorės darbas, nes auksas plonas, net plonesnis už orą. Įamžintas paveikslo gabenimas į pilį. Negana to, menininkas pagerbė ir paveikslo rėmintoją, atlikusį titanišką darbą ir iš ažuolo ne šiaip išdrožusį, o tiesiog išlenkusį paveikslo rėmą, atrodantį taip, lyg jis būtų mažiausiai dviejų šimtų metų senumo. Paklaustas, kodėl prie Žalgirio pridėta paantraštė „Rūstybės diena“, menininkas atsako, kad, užpuolęs ką nors, negali tikėtis negauti į dantis. Viso darbo proceso fotografavimas truko trejus metus. Rezultatas – nuostabus albumas. Čia nereikia pamiršti vieno iš svarbiausių dalykų – menininkų pilietiškumo, tautos istorijos garsinimo. Moto – ne save aš pristatau, o tautos istorijos palikimą. Žmogus, paėmęs į rankas tokį albumą, gal panorės nuvažiuoti į Medininkus ar aplankyti Rimanto Dichavičiaus parodą, pasidomėti kitais jo darbais. Galų gale, pats ką nors gero nuveikti savo tautos labui. Tą patį būtų galima pasakyti apie kitus titaniškus Maestro darbus – monografijas apie lietuvių dailininkus Šarūną Sauką ir Antaną Kmieliauską. Rimanto Dichavičiaus per gyvenimą atlikti darbai

Straipsnio autorė Daiva Valančienė Rimanto Dichavičiaus namuose. Indrės Valančiūtės nuotrauka

verčia stebėtis, žavėtis. Net sunku suvokti, kiek gali padaryti vienas žmogus. Kūrybinio kelio pradžioje užduotas klausimas sau – „Ką aš galiu nuveikti per gyvenimą?“ – išpildytas su kaupu – fotoalbumai, monografijos, kalendoriai, ekslibrisų knygos, dailės kūriniai, daugybė dienoraščių su įvairiomis vizijomis. Menininkas sako, kad visiems sumanymams įgyvendinti reikėtų dvidešimt penkių gyvenimų.

Duoklė jauniems menininkams

Vienas iš labai svarbių aspektų – rubrika „Jauni, ateinantys vardai“. Rimantui Dichavičiui labai rūpi ateinanti jaunųjų Lietuvos menininkų karta, kad jie būtų garsinami, pristatomi jų darbai. Toji ateinanti jaunoji karta jau kuria Lietuvos kultūrą. Pratęsiant nuostabos kupiną klausimą, kiek gali padaryti vienas žmogus, kūrėjas atsako: „O šitas žmogus galėjo ir negrįžti. Visi mano mirę. Aš buvau toks... Grįžau nupiepęs, eidavau su savo mažakraujyste, griūdamas patvoriais. Belaikant egzaminus, nugriuvau prie molberto. Visiems pasirodė, kad girtas esu. Sakė: „Žiūrėkit, koks gabus vaikas, kaip piešia, o jau girtuoklis.“ Man buvo dvejetai surašyti. Atėjo kitas dėstytojas ir klausia: „Tai ko tu čia girtas voliojiesi?“ Sakau: „Dėstytojau, aš nepastoviu ant kojų iš silpnumo.“ Tuomet dėstytojas sako kolegoms: „Jis negirtas, tik labai nusilpęs.“ Ir surašė man penketus.“

Menininkas sako, kad visus savo darbus darė ir daro iš didelės meilės. Visi sunkumai įveikiami, jei turi palaikymą iš pačių artimiausių žmonių. Juolab kad šalia beveik penkiasdešimt metų yra šviesiausia gyvenimo vizija – bendražygė žmona Valerija Dichavičienė, taip pat fotografė, laiminusi visus Maestro darbus, daugelį metų tvarkiusi jo archyvus, kalbinusi fotomodelius albumui „Žiedai tarp žiedų“. Rimantui Dichavičiui jos pagalba ir atsidavimas yra neįkainojami.

Epilogas

Taip dėliojasi dviejų didelių šimtmečio žmonių istorija. Romualdas Ozolas ir Rimantas Dichavičius – Kūrėjai – Valstybės, Tautos, Žmogiškumo, Pasaulio. Jų supratimai nesibaigiantys. Jų likimai skirtingi, bet kartu ir panašūs. Vieno laikotarpio, vienos epochos žmonės, kuriems pirmiausia gyvenime rūpėjo tapti asmenybėmis, kurių nekamuos sąžinės priekaištai, kurie drąsiai galės žvelgti į akis bet kuriam žmogui. Romualdo Ozolo neteko 2015-aisiais metais. Rimantas Dichavičius su jaunatvišku įkarščiu įgyvendina savo kūrybinius sumanymus ir džiugina neišsenkančia energija.

P. S. Su menininku kalbėjomės jo studijoje Vilniuje 2017 m. gruodžio 16 d. Kitame numeryje pratęsiu pasakojimą apie Rimantą Dichavičių ir jo aktų albumą „Žiedai tarp žiedų“.

Jūratė FORMANSKĖ

Įvairiaspalvės Felicijos Petrylienės gyvenimo mandalos

Nuotraukos iš autorės archyvo

Kiekvienas kraštas turi ir puoselėja savo vertybes: tradicijas, papročius, įsimintiniausius įvykius, iškiliausius žmones, žymiausius paminklus ir lankytinas vietas. O Bazilionai didžiudamiesi gali teigti, kad čia gyvena Felicija Petrylienė, kuri tikrai daug žino ir gali papasakoti apie mūsų krašto vertybes. Tai jos gyvenimo takeliai, nuspalvinti įvairiausiomis spalvomis, tai ji gali savo prisiminimuose mus pavedžioti laiko tuneliais, prakalbinti šiame krašte gyvenusius žmones, aplankyti senąsias sodybas...

Susidomėjote? Užsukime pas ją, tikrai verta! Felicijos (Butvilaitės) Petrylienės gyvenimas ir ji pati – spalvinga asmenybė, kaip ir tos mandalos¹, kurias ji spalvina.

Vieną šaltą žiemos popietę savo kelionių po Bazilionų kraštą vadovui Valentinui Formanskiui pasiūliau užsukti į daugiabutį Vytauto gatvėje. Antras aukštas. Skambutis. Duris mums praveria žvali moterėlė, ką tik pakilusi nuo savo rankdarbių. Net klausti nereikėjo, ką veikė. Jau ne pirmą kartą užtinkame Feliciją bespalvinant mandalas. Senolė taip įtraukė šie įmantrūs piešinių raštai ir spalvos, kad nei jos vaikai, drįstu teigti, nei anūkai Felicijai

spalvinimu neprilygtų. Stalas virtuvėje apskleistas anūkių dovanotais mediniais spalvinimo pieštukais, keliomis mandalų spalvinimo knygomis ir... Felicijos džiaugsmu. Ji didžiudamasi varto vieną po kitos jau užbaigtas knygas, rodo ir pasakoja, kaip parenka spalvas gėlėms, gyvūnams spalvinti, kaip sudėtinga suderinti miesto vaizdų atspalvius...

– Felicija, norime Jus pasivedžioti po Jūsų gyvenimo mandalas, po spalvingas Jūsų gyvenimo pievas, po Jūsų prisiminimus nuo pat vaikystės, – pakalbiname senąją mokytoją.

Felicija nusišypso ir pakviečia mus į svetainę, kad jos dėmesio neblaškytų įmantrūs piešinių raštai. Ir pradeda ramiu balsu pasakoti.

Ji ir gimusi, ir augusi Bazilionuose, miestelio centre, senutėlėje Felicijos senelio troboje (toje vietoje, kur dabar stovi Labinų namas). Tik su ta gimimo data dar likę neaiškumų – iš tikrųjų gimusi 1926 m. kovo 7 d., tačiau Felicijos Butvilaitės gimimo diena įrašyta gegužės 1-oji – krikšto data.

Toje senoje, aplūžusioje senelių Vincento Aleknavičiaus ir Barboros (Mikelskytės) Aleknavičienės troboje, stovėjusioje galu į gatvę, ir augo mažoji mergaitė. Felicija mena, kaip kartą atėjęs policininkas pasakė, „kad šito laužo per porą mėnesių nebūtų“. Namas buvo Felicijos mamos brolio Vincento Aleknavičiaus nuosavybė. Jis telefonu buvo informuotas, kad privalo nugriauti trobą,

¹ Mandala yra apskritimo arba kvadrato formos geometrinė kompozicija, simboliškai vaizduojanti tam tikrą dvasinę, kosminę arba psichologinę tvarką. Ji gali būti piešta ant medžiagos ar supilta iš spalvoto smėlio (*Vikipedija*).

ir pakviestas kažko imtis – juk reikėjo klausyti valdžios nurodymo. Teko šeimai iš Bekerių, užsimančių Pašiaušėje namų statybą, nupirkti naują namą, o sukriošusį senąjį – nugriauti. Tokiu būdu prie kelio buvo pastatytas didelis dviejų aukštų medinis namas.

Felicija mena, kad nuolat buvo apglėbta tėvų – Stanislovo Butvilo ir Julijos (Aleknavičiūtės) Butvilienės – ir senelių, mamos tėvų, meilės. Jų šeimos gyveno kartu. Tai, anot pašnekovės, buvo didelis privалumas dar ir dėl to, kad seneliai ir tėvai šeimoje visą laiką kalbėjo lenkiškai. Senelis, kaip mena Felicija, ir kalbėti, ir rašyti lenkiškai mokėjęs. Šeimos šaknys, anot Matildos Vaičiulienės (1928–2006), kurios vyras Bronislovas buvo Butvilų giminaitis, buvo bajoriškos. Kapo paminklinėje lentoje Felicijos senelių ir mamos pavardės parašytos lenkiškai. Felicijos mama Julija ir Bronislovo Vaičiulio tėvas buvo pusbrolis ir pusseserė. Ilgą laiką mokytoja Bazilionų mokykloje dirbusi Matilda Vaičiulienė labai norėjo paieškoti tų kilmingų giminės šaknų, tačiau taip ir nespėjo jų surasti, – pati iškeliaavo į Amžinybę.

Felicijos senelis V. Aleknavičius bendravo su miestelyje gyvenusiu popu, kuris turėjo dvi dukteris. Popo šeima buvo įsikūrusi senojoje klebonijoje (Dubysos g. 3). Felicijos mama bendraudavo su popo mergaitėmis, susikalbėdavo su jomis, nes mokykloje buvo mokiusis rusų kalbos. Tuo metu, kai ją senelis nuvedė į mokyklą, buvo galima rinktis, ar rusiškai mokytis, ar lietuviškai. Į klausimą, kuria kalba mokysime, anot Felicijos, senasis Aleknavičius atsakęs: „Lietuviškai ir kiaulė moka kriuksėti, rusiškai reikia mokytis.“ Po tokio sprendimo Felicijos mama trijų skyrių mokyklą baigė besimokydama ir kalbėdama rusiškai. Tai buvusi didelė medinė mokykla, kažkada gyvavusi miestelyje, dabartinės Bazilionų mokyklos vietoje, kuri „per karus“, anot pašnekovės, „ir sudegė“.

Felicija mena, kad ją seneliai buvo išmokę kalbėti lenkiškai, net poteries lenkiškai kalbėjusi. Ta kalba namuose buvo nuolat bendraujama, tad mergaitei, kalbančiai vien lenkiškai, eiti į mokyklą nebuvo galimybės. Nors senelis ir pyko, tačiau tėvai išleisdavo mergaitę į miestelį pažaisti drauge su vaikais, kartu pramokti lietuvių kalbos. Tik kai seneliai mirė, Butvilų šeimoje buvo pradėta kalbėti lietuviškai. Sesuo Stasė, būdama šešeriais metais

jaunesnė už Feliciją, jau kalbėjo vien lietuviškai. Štai kodėl į mokyklą Felicija pradėjo eiti tik būdama devynerių metų, geriau pramokusi lietuvių kalbos. Felicija kartu ir pasidžiaugia, kad Smetonos laikais niekas „ir neragino, kad tu eik į mokyklą septynerių metų, vieni pradėdavę mokytis aštuonerių, kiti – septynerių, o kitas ir dešimties eidavo“. Vienoje klasėje mokydavosi įvairaus amžiaus vaikai.

Pradiniai keturi skyriai buvo baigti Kazimiero ir Uršulės Žilinskų name įsikūrusioje Bazilionų pradžios mokykloje. Ši mokykla Volungių kaime, K. Žilinsko vaikiaičių teigimu, veikė nuo 1925 m., kai parapinės mokyklos buvo reorganizuotos į pradinę².

Felicija Butvilaitė pirmą skyrių pradėjo lankyti apie 1935–1936-uosius metus. Ji mokėsi jau naujame Kazimiero Žilinsko sodyboje pastatytame dviejų galų name, skirtame mokyklai. Čia mokytis, anot Felicijos, galėjo visi Bazilionų apylinkių vaikai – ir turtingesnių ūkininkų, ir mažiau pasiturinčių. Mokslas, pašnekovės teigimu, tuomet nekainavo. Felicijai ir jos pusseserei Reginai Ališauskaitei dažniausiai mokyklą laukų keliukais iš Bazilionų tekdamo pasiekti pėsčiomis. Tik žiemą mergaitės į mokyklą veždavo arkliu pakinkytais „šlajukais“ (rogėmis). Butvilai tuomet turėję tris arklius: du didelius ir vieną mažiuoką. Tačiau mergaitė aiškina buvusi – mažiuoku arkliu kinkytomis rogėmis net nevažiuodavo, „sarmata buvusi“. Drauge, kiek tilpdavo, dar kitų bazilioniškių vaikai „šlajukuose“ įsitaisydavo. Jei po pamokų būdavo šalta, vaikų pasiimti atvažiuodavo Butvilų samdytas ūkio darbininkas, švelniai Felicijos vadinamas „berniuku“.

Kiek prisimena F. Butvilaitė, tuomet Žilinskų mokykloje mokiniai buvo suskirstyti į dvi grupes: 1-ojo ir 3-ojo skyriaus vaikai mokėsi vienoje, o 2-ojo ir 4-ojo skyriaus – kitoje grupėje, po porą dešimčių mokinių kiekvienoje. Abiejų grupių mokiniai su savo mokytojais dirbo atskirose trobos pusėse. Mokėsi, galima sakyti, vien lietuviai. Nors apylinkėse gyveno daug žydų šeimų, vaikus jie veždavo mokytis į Šiaulius. Felicija prisimena tik vieną žydų tautybės mokinuką, buvusį jų mokykloje, gal ne iš tokios turtingos šeimos, kad tėvai negalėjo išleisti mokytis į miestą.

Koridoriuje, būdavo, vaikai persirengs, ir – į klases. Pagal Švietimo ministerijos patvirtintą

² Apie šią mokyklą Z. Žilinskaitė-Pintulienė ir V. Žilinskas rašė 2016 m. Nr. 2 (7) „Padubysio kronikose“.

Mokykla Žilinskų sodyboje, Volungių kaime, 1935 m.

programą tokių mokomųjų dalykų, kaip tikyba, lietuvių kalba, aritmetika, gimtinės mokslas, krašto mokslas, gamtos mokslas, geografija, istorija, dainavimas, grafika ir dailyraštis, Žilinskų mokykloje abi mokinių grupės mokė du mokytojai. Pirmasis Felicijos mokytojas buvo A. Marozas, vėliau – mokytoja Orvydienė (Gužaitytė). Felicija pabrėžė, kad gamtos mokslas buvo ne bet koks. Tie mokiniai, kurių tėvai turėjo žemės, privalėjo namie auginti daržoves ir priklausė „Jauniesiems ūkininkams“. Būdama 3-iajame ir 4-ajame skyriuose, kuomet prie mokyklos nebuvo daržo, mergaitė daržoves privalėjo auginti namuose. Kaip teigia pašnekovė, „Jauniesiems ūkininkams“ vadovavo Adolfina Jaugėlytė, kraštovaizdžio architekto Alvydo Mituzo mama. Mokytoja savo mokiniams ir sėklų parūpindavo, ir patarimų duodavo, o paskui lankydavo juos namuose, stebėdama, kaip sekasi „ūkininkauti“, ar jų darželiai išravėti. Felicija prisimena, kuomet jos auginamų „morkiukų lapai raitėsi“, mokytoja liepusi nueiti į Bazilionų miestelio vaistinę, nusipirkti „žalio muilo“ ir daržoves nupurkšti. Padėjo. Felicija sako, kad tada auginusi ir pomidorus. Su jais bėdų nebuvo. Užaugintą derlių reikėdavo ir kitiems parodyti, pademonstruoti Žilinskų mokykloje ar kaimyninėse vietovėse surengtose parodose. Prisiminimuose jai iškyla Bubiuose vykusį „Jaunųjų ūkininkų“ parodą su ant stalų išdėliotomis sodo ir

daržo gėrybėmis. Svarbiausia – Felicijai buvo skirta premija – du litai... Štai kur ir kada įgyti pirmieji daržininkystės įgūdžiai ir koks svarbus buvo jų įvertinimas.

Žilinskų mokykloje besimokantys vaikai sugebėdavo per pertraukas nubėgti ir į už plento esantį mišką, pažaisti slėpynių ar šiaip pašėlioti. Žiemą „kaip smagu būdavę jiems iš pastogės senojo Žilinsko roges pasiimti ir su jomis pasivažinėti nuo kalniukų“, – šelmiškai šypsosi pašnekovė. Ne kartą buvo pavėluota į pamokas.

Paklausta, kaip sekėsi mokslai, Felicija palinguoja galvą, sakydama, kad „sekėsi, sekėsi...“ Pažymius mokytojai rašė, tik nepamena, jog mokiniai būtų turėję pažymių knygeles. Prisipažįsta, kad aritmetikos Felicija nelabai mokėsi – uždavinių nesupratusi, tačiau pagalbininką turėjusi gerą! Pas Butvilus tarnavęs tuomet toks „berniukas“, kuris visus uždavinius Felicijai ir išsprėsdavęs. Pirmūnų lentoje tikrai nesipuikavo Butvilaitės pavardė, mokslai sekėsi vidutiniškai...

Trečiajame skyriuje net porą metų teko pasiimti mokyti. Kodėl? Kaip jau minėjome, Feliciją mokė jauna rudaplaukė mokytoja Orvydienė. Tais laikais mokytojai turėdavo patys iš Žilinskų sodybos eiti į Bazilionų miestelyje esantį paštą pasiimti jiems reikalingų laikraščių ir laiškų. Felicijos dėdė Alfonsas Butvilas, tuo metu dirbęs pašto viršininko pavaduo-

toju, mėgdavo papokštauti ir kiek „patraukdavo per dantį“, paerzindavo jauną mokytoją, besilankančią pašte. O Orvydienė, pastebėjusi mokykloje iš kitų vaikų gražesne apranga išsiskiriančią Butvilaitę, palaikė to „prašmatnaus“ Butvilo iš pašto dukra. Stebėjosi, kodėl jis nesiteiraujas apie mergaitės pasiekimus mokykloje, o tik laidąs mokytojai kandžias pastabas. Keršydama už jas, jaunoji mokytoja Feliciją ir po pamokų palikdavo, ir griežčiau klasėje su ja elgdavosi, kol galiausiai paliko mokytis trečiajame skyriuje antrus metus. Ne vieną ją, net keletą mokinių taip nubaudė. Atėjus vasarai, ieškodama buto, mokytoja Orvydienė užsuko ir pas Stanislovą bei Juliją Butvilus. Tuomet tik jaunajai mokytojai tapo aišku, kad Felicija nėra pašte dirbančio kandaus puošėivos Butvilo duktė. Mokytojai Orvydienei nieko kito nebeliko, tik atgailauti, palikus mergaitę antrus metus mokytis trečiajame skyriuje. Ir nieko, anot Felicijos, neatsitiko, tik dar geriau viską išmokusi.

Pamena, kad mokiniai tuomet mokykloje rašė ne parkeriais – jų dar nebuvo, bet ir nebe plunksnomis. Pamirkydavo plunksnakotį į rašalo buteliuką ir vedžiojo raideles ar skaitmenis. Gražiai mergaitė sekėsi rašyti, dailus buvo Felicijos raštas. Besimokydami trečiajame skyriuje, žiemos atostogų metu, mokiniai buvo gavę užduotį – visą sąsiuvinį perrašyti dailia rašyba iš knygų. Eigulio sūnus tąsyk džiaugėsi pirma vieta, o Felicija – antra. Pamena, dar ir po knygą tuomet dovanų gavę.

Dabar, anot pašnekovės, jos raštas nelabai gražus. O tam, Felicijos nuomone, įtakos daro tai, kad ji „kairė“ – pusiau dešiniarankė, pusiau kairiarankė. Nuo mažens mergaitė tik kaire ranka viską atlikdavo. Tačiau po pusseserių Aleknavičiūčių, gimnazisčių iš Radviliškio, atvažiavimų vasaroti į Bazilionus viskas pradėjo keistis. Mergaitės norėjo pamokyti Feliciją siuvinėti, megzti, o ši ir puolė kaire ranka viską daryti. Pussesserės tokiu būdu Felicijos net pamokyti nesugebėjo – visas raštas ne iš tos pusės, kaip mergaitės gimnazijoje būdavo mokomos, gaudavosi. Pussesserės dar pagąsdino, kad kairiarankės Felicijos nepriims net į mokyklą. O taip norėjosi visko išmokti! Teko Butvilaitėi įvaldyti dešinę ranką. Rašo ir dabar ji su dešine. Mandalas spalvoja taip pat. Siuvinėja bei mezga, kaip buvo išmokyta, dešine ranka. Sagą įsiūti, uogas rinkti gali ir su ta, ir su kita ranka. O jau duonos,

sakosi, niekaip iš kepalų neatpjautų dešine, tik su kaire ranka. Ir bulves skuta taip. Šeimoje viena tokia buvusi...

Felicija Butvilaitė mokykloje iš kitų išsiskyrė ir apranga – nešiojo trumpas sukneles. Kad ir kokiomis gražiomis, tačiau ilgomis suknelėmis pasipuošusios ateidavo mergaitės į mokyklą, joms mokytoja pasiūlydavo paprašyti mamų, kad pasiūtų taip, kaip Butvilaitės. Mokyklos laikų draugė Elytė kartą prisipažino, kad draugės labai pavydėjusios Felicijai raudonos beretės, kuria ją mama buvo papuošusi. „Prašmatniai“ atrodė Felicija. Ir sukneles vietiniai siuvėjai mergaitėi siuvo iš žydų krautuvėse pirktų lietuviškų medžiagų, ir batukai, ir paltukai buvę „miesčioniški“. Felicijos nuomone, „labai jau prasti aprėdai kitų vaikų buvę tuo metu“. Tai nesunkiai pastebėsime, pažvelgę į to meto Žilinskių šeimos išsaugotas mokinukų nuotraukas. Kai kurie vilkėjo iš namie austos, milinės medžiagos pasiūtas sukneles, švarkus ar paltukus. Gal kiek ir sudėtinga buvo Felicijai suprasti, kaip ta šiurkšti paprasta medžiaga „nekašdavo“, t. y. negrauzdavo, Stefai Stasaitytei nuo Bijotės krašto kūno, kaip nešalta būdavo vaikščioti, avint naginėmis. Nepagalvojo tuomet mergaitė, kad ne visiems pasisekė augti tokioje kaip Butvilų šeimoje, ne visi pakankamai pinigų geresniems rūbams ar apavui turėjo.

Nėra malonu Felicijai prisiminti vieną rytą mokykloje, kai viena iš seserų Stasaityčių, Stefa, į klasę atėjo su eglės spygliais apkibusiu švarku. Pasirodo, dieną prieš mokytojas ją mokykloje buvo palikęs po pamokų, o pats užrakinęs klasę išėjo į paštą. Grįžęs taip ir pamiršo mergaitę išleisti. Ją rado mokytojo tarnaitė, atėjusi išvalyti mokyklos. Pastaroji liepusi eiti namo, nors buvo jau vėlus vakaras, o Pabijočiai, kur Stasaičiai gyveno, toli. Mergaitė prisėdo po eglę pailsėti ir užmigo. Prasibudo tik naktį – baugu eiti toliau. Teko jai miške, po ta eglė, ir nakvoti. Rytą prabudusi, jos manymu, pasuko savo namų link, o atsidadė ir vėl mokykloje. Tėvas, pasigedęs dukros, net į mokyklą ieškoti tąsyk buvo atėjęs...

„Per pertrauką, – toliau pasakoja Felicija, – mokinukams reikėdavo ir užkasti.“ Vaikai pietus atsinešdavo iš namų. O, kaip rudenį pakvipdavo mokyklos patalpos, kai iš medinių skrynelių būdavo traukiamos dėšros su duonele! Kartą sumuštiniai ir kakava, kurią Felicijos pusseserė Regina vis butelyje atsinešdavo, užšalti suspėjo, kol mokyklą

per laukus ir šalčius jiedvi pasiekė. Užšalusį butelį vaikai pasiūlė kišti į pečių, kad atšiltų, – tas susprogęs. Kam juokas, o kam vos ne ašaros. Širdį Felicijai suspausdavo, kad ne visi vaikai tais laikais turėjo maisto, kurio galėtų įsidėti į mokyklą.

Vieni mokiniai knygas specialiose medinėse skrynelėse nešiodavosi, o kiti – terbose, pasiūtose iš storos medžiagos. Ten turėdavo tilpti ir knygos, ir maistas. Atsakomybė didelė – vaikai labai stengėsi nesutepti ar nesuplėšyti knygų. Lauke ir lyja, ir sninga, o ir kelionė tolima. Visko būdavo. Kartais Labinų vaikai, pasak Felicijos, su permirkusiais maišais mokyklą pasiekdavo. O mažoji Butvilaitė ir jos pusseserė Regina, su kuria Felicija drauge žingsniuodavo į mokyklą, jau pradinukės turėjo portfelius. Mama, Julija Butvilienė, Felicijos žodžiais, pati gyvenusi mieste, prisižiūrėjusi „mies-tiškų“ tradicijų, ir savo vaikus „rėdė miestieškai“.

Paprašyta papasakoti, kokios buvo Bazilionų pradžios mokyklos tradicijos ir kaip buvo minima Lietuvos Nepriklausomybės diena, Felicija teigia, kad švęsti buvo sudėtinga, nes nei mokykloje, įsikūrusioje Žilinskų sodyboje, nei Bazilionų miestelyje jokių tam tinkamų patalpų nebuvo. O ir pusė gyventojų buvo žydų tautybės. Kartą, mena ji, vasario 16-oji buvo sekmadienis. O sekmadienį privalu eiti į bažnyčią. Tuomet mokytojas A. Marozas mokiniams išdalijęs iš kietoko popieriaus jo paties pagamintas gražias trispalves, net pritaistas ant kotukų. Mokykloje visi išsirikiavo kolona po du. Mokytojas A. Marozas visus vaikus, rankose iškėlusius tautines vėliavėles, atlydėjo į Bazilionų bažnyčią. Kai eisena pasiekė miestelį, visos moterys buvo išėjusios pasigrožėti. Mokinukai tąsyk sustojo bažnyčios kairėje pusėje, o dešinėje išsirikiavo šauliai. Pastarųjų, kiek pamena Felicija, tikrai daug ilgesnė eilė buvusi, nes jiems priklausė šauliai iš Gordų, Bubių, Pašiaušės (iš viso buvusio Padubysio valsčiaus). Tarp jų, kaip įvardija F. Petrylienė, buvo net trys policininkai, viršininkai, pašte dirbantis Butvilaitės dėdė Alfonsas, gydytojai, valdininkai, „raštininkai“, kurie tuo metu dažniausiai ir priklausė Šaulių organizacijai.

Kiek pamena Felicija, buvo aukojamos šv. Mišios, visi iškilmingai pastovėjo, o po jų išsiskirstė kas sau.

Vėlesnių Vasario 16-osios minėjimų Bazilionų krašte pašnekovė nepamena. Jos manymu, moky-

klose, kol buvo galimybė, „Tautišką giesmę“ tikrai giedodavo. Trispalvė buvo garbingai iškeliama prie visų namų. „Tik pamėgink neiškelti, – pasakoja Felicija, – tuoj policininko beldimą į duris išgirsi.“

Toliau pasakodama F. Petrylienė pamini, kad, „kai užėjo rusai“, iš Žilinskų du namus valdžia atėmė ir išvežė į Bubius. Kuodžių troba Bazilionuose – irgi Žilinskų sodyboje stovėjęs namas, kuris buvo gražintas savininkams. Kiek mena F. Petrylienė, Žilinskų sodyboje daug namų būta: vienas pastatas buvo skirtas mokyklai, kitas namas – ten dirbusiems mokytojams, dar trys įrengti vasarnamiai – iš miesto atvykusiems žmonėms, daugiausia žydų šeimoms, kurios juos išsinuomodavo pailsėti gamtoje. Pasirodo, jau tada buvo galima užsiimti tokia komercine veikla. Gal ne toks jau stiprus ūkininkas buvo Žilinskas, mąsto Felicija, bet veiklus. Žemė buvo nederlinga, tad reikėjo sugalvoti, kaip prasimanyti pinigų. Taip ir kilo mintis, anot pašnekovės, kirsti mišką, parduoti Šiauliuose malkas, statyti namus, priimti vasarotojus. Vaikų nemažai Žilinskų šeimoje būta. Vienas jų, Edvardas, Felicija teigia, buvęs vienmetis, gimęs 1926-aisiais. Tik jiedu kartu nesimokė, nes mokykla buvo Žilinskų sodyboje, ir Edvardas į ją pradėjo anksčiau eiti nei Felicija. F. Petrylienės žodžius apie senelio verslą ir veiklą patvirtino K. Žilinsko anūkas Visvaldas Žilinskas bei jo žmona.

Taip norėjosi 2018-ųjų vasario 16-ąją, minint Lietuvos Nepriklausomybės šimtmetį ir keliant trispalvę prie senosios Žilinskų mokyklos, kad su mumis po senąją klasę, buvusių mokyklos ir mokytojų namo pamatų link drauge būtųėjusi ir Felicija (Butvilaitė) Petrylienė. Gal ji sodyboje būtų atpažinusi jos laidos sodintą ąžuoliuką ar anų laikų pušaitę. Šaltis ir liga sutrukdė Felicijai ne tik prisiminimais sugrįžti į senąją Žilinskų pradžios mokyklą.

Smetonos laikais Žilinskų mokykloje Felicija mokėsi 1–4 skyriuose, o vėliau visa mokykla persikėlė į Bazilionus – Felicija čia mokėsi 5–6 skyriuose. V. Žilinsko nuomone, tai galėjo būti apie 1940-uosius metus.

Felicija prisimena, kaip su kitais vaikais ir mokytojais sodinusi eglaites dabartinės Bazilionų mokyklos teritorijoje. „Tame plečiuje“, anot Felicijos, senais laikais ir buvusi mokykla, kurioje mokėsi jos mama. Vėliau toje vietoje buvo ir mokyklos daržas.

Jaunųjų ūkininkų paroda Žilinskių sodyboje 1937 m.

Tuomet su Felicija drauge besimokiusio Pociaus tėvas dirbo eiguliu. Pastarasis miške priraudavo eglių, atsiveždavo talkininkus, kurie „tas eglikes sodindavo aplink plečių“, suprask, sklypą, vadina-
mą mokyklos žeme. Felicijos žodžiais, Bazilionų miestelyje vėliau vėl „padarė mokyklą“. Ir dabar dar stadiono pusėje yra išlikusių keletą iš tų anais laikais pasodintų eglių...

„Kad smagu buvo“, – mena senolė pirmas dienas naujojoje Bazilionų mokykloje. Drauge su pradinukais čia mokėsi ir vyresnieji. Tik tų penktokų, vėliau šeštokų nebuvo daug, nes tėvai neleido į mokyklą – mažiau pasiturintiems reikėjo dirbti namuose. Felicija pamena, kad gal kokie aštuoni mokėsi klasėje, kuriems buvo skirtas jau vienas atskiras mokytojas. Kartais klases ir sujungdavo, bendros pamokos vykdavo. Tačiau nesvarbu būdavo, ar iš vienos klasės mokiniai, ar iš kelių, kiekvieną rytą jie pradėdavo malda.

Devintą valandą visi sueidavo į klases, susėdavo. Įeidavo mokytojas. Tada visi drauge sustodavo ir melsdavosi. Žvelgdami į ant sienos pakabintus Prezidento Smetonos portretą ir kryžių, mokiniai maldos žodžius kalbėdavo garsiai, tiesiog šaukdavo. Klasėse būdavo budėtojai, kurie atskiras maldos dalis kalbėdavo vieni. Rytinės maldos žodžių Felicija neatmena, bet gerai prisimena, kad po pamokų išeidami namo meldė: „Ačiū tau, visagali Dieve, už

su mokslu visas suteiktas gėrybes, kursai gyveni ir viešpatauji per amžius, amen.“

Klasėse kreida rašydavo ant rudos lentos. Felicija prisimena mokytojus Zdanevičių, Kamantauską. Kartais mokytojai ir griežti pasitaikydavo, ne vienas mokinytis „per nagus yra gavęs“ už nesimokymą, nepaklusnų elgesį. Už nemokėjimą, namų darbų neatlikimą tekdavo ir paklupėti pačioje klasėje, prie suolo. „O kunigas, – sako ji, – tai į kampą klupdydavo.“ Vieną kartą per savaitę tikybos pamokas vedavo iš Bazilionų atvažiuojantis „kunigėlis“ Juozapas Gilvydis. Mums nustebus, kad taip gerai prisimena kunigo pavardę, Felicija taip pat nusistebi, kad kaip ji neprisiminsianti, jei pastarasis ją krikštijo, o Bazilionuose išbuvo net 27 metus (1928–1955). Tuomet senolė išvardija visų penkiolikos Bazilionų bažnyčioje (jau nebe cerkvėje) dirbusių kunigų pavardes ir jų tarnystės metus. Felicija Butvilaitė gimė, kai čia dirbo antrasis kunigas, Jonas Kilčiauskas (1925–1928), o J. Gilvydis jau buvo trečiasis. Pastarasis kunigėlis gerai sutaręs su miestelio bendruomene, vardais vadinęs. Ir kaip nepažinsi parapijiečių, jei į bažnyčią buvo liepiama eiti visiems: „Turi eiti, ir gana.“ Felicija teigia, kad jos tėvai nebuvo labai religingi, jie nesikišdavo, neversdavo mergaitės eiti į bažnyčią, tačiau kunigas visus kontroliuodavo. Ateidavęs sekmadieniais į bažnyčią, prieš pamokslą pasikeldavo akinius ir iš

aukštai nužvelgdavo susirinkusiuosius – tai kaip jo nebijosi? Ir eidavo visi į bažnyčią. Ne tik vaikai, bet ir suaugusieji. Nenoromis ir „išpažinties eidavo“. Bijodavo kunigo, nes jei mišiose nebūsi, tai „tikrai ant tavęs į namus atvažiuavęs šauks, o kam čia malonu“. Felicija netvirtina, kad visi nenoromis į bažnyčią ėjo, kaip visada, išimčių būdavo. O pamaldos tikrai ilgiau tęsdavosi, įvairios „Suplikacijos“ (maldaujamo pobūdžio giesmės – aut. past.), „Mišparai“ prisidėdavo. Ir suolelių bažnyčioje keletas tebuvo. Stovėdami ir klūpodami meldėsi.

F. Petrylienė mena, kad jos tėvai per pasninkus nepasninkaudavo, o tada kunigui J. Gilvydžiui ji tai kaip didžiausią nuodėmę išpažindavusi. Dabar jau Felicija pasiskaičiusi, kad nuo keturiolikos metų reikia pasninkauti, o tada, jos manymu, vaikai buvo neteisingai verčiami laikytis pasninko drauge su tėvais. Tuomet už šią nuodėmę iš kunigo J. Gilvydžio buvo gavusi nuobaudą: du vakarus nevalgyti vakarienės. Niekaip nepavyko mergaitei išpildyti tos atgailos, nes, „kai atein vakaras, taip norisi valgyti“. O per kitas išpažintis tos paslapties jau nebeatskleisdavo. „Ale ot, kaip koks velnias kurstė“, – dabar juokaudama prisipažįsta senolė. Tėvai nevertė mergaitės pasninkauti, nes ir patys bažnyčioje retai lankėsi, tik reikalui esant. Mama, anot Felicijos, ir laiko neturėjusi – dirbti reikėjo. 30 hektarų žemės, kuri priklausė dėdei Vincentui Aleknavičiui, buvo dirbama. Jos plotai buvo ir už Deglės, ir už Dubysos. Šeima maža – tik tėvai ir dvi dukterys. Teko samdyti piemenį, tarnaitę, „berniuką“ darbams. Kiek sugebėdama ir galėdama, Felicija padėdavo namuose. „Ojej, ojej, kokie laukai būdavo, kiek grėbti reikėdavo, ir viską rankomis“, – mena ji. Arklių Butvilai turėjo, tačiau jie kitiems darbams dirbti būdavo reikalingi.

Už dirbamą žemę Felicijos tėvai turėjo mokėti po tūkstantį litų per metus. Suma didelė. Gautą pelną šeima galėjo naudoti savo nuožiūra. Tačiau tas pelnas nebūdavo didelis, nes žemės, ganyklos, anot Felicijos, prastos buvusios, „žodžiu, nekas“...

Pabaigusi Bazilionų mokykloje šešis skyrius (apie 1941–1942-uosius metus) mergina drauge su pussesere Regina Ališauskaite mokslus tęsė Šiaulių mergaičių gimnazijoje. Tuomet jai buvo „pasamdytas butas“, iš namų kasdien nereikėjo važinėti. Tik Kalėdoms, Velykoms arkliais kinkytu vežimu Butvilaite tėvai parsiveždavo namo. Metus pasimo-

kius, mokykla buvo uždaryta. Dėl kokių priežasčių, mums su Felicija teliko tik spėlioti...

Smetonos laikais Butvilų šeimos reikalai pajudėjo į priekį. Felicijos mamai jos brolis Vincentas Aleknavičius, gyvenantis Radviliškyje, pasiūlė Bazilionuose atidaryti restoraną. Pastarasis matė, kad „pusiau miesčionkiška“ moteriškė, gyvenusi ir Šiauliuose, ir Radviliškyje, „esanti prie prekybos“, turės gebėjimų ne tik ūkininkauti. „Pabuntavojo“, t. y. paragino, ją „komerciška“ veikla užsiimti. Tuomet Bazilionų miestelyje veikė „kokios šešios parduotuvės, bet jose alaus nusipirkti galimybės nebuvo“. „Valstybinės degtinės“ galėjai gauti atskirose parduotuvėse, tačiau, anot pašnekovės, „tose miestelio krautuvėse nei maisto, nei alaus, nei vyno, ničnieko negalėjai pirkti“. Felicijos mama kreipėsi į valsčių, gavo leidimą Bazilionų miestelyje atidaryti pirmąjį restoraną. Tai įvyko, anot Felicijos, „iki ruso“, nes ji neprisiminė tikslų metų. Pati ji teigia, kad tada jauėjusi į Žilinskų mokyklą. Restoranas buvo įkurtas dideliame mediniame Felicijos dėdės Aleknavičiaus name (kur Butvilų šeima gyveno), kuris, kaip jau minėjau, stovėjo dabartinėje Labinų sodybos vietoje. Daugiausia laiko jame dirbo Felicijos mama, Julija Butvilienė, jai talkino samdomas „berniukas“ ir tarnaitė. Restorane buvo kelių rūšių dešros, sūrio, konservų, įvairiai paruoštos silkės, dar ir kiaušininės galėdavai užsisakyti. Per vasarą Butvilai net ledą turėdavę, kad maisto produktus ir gėrimus geriau išlaikytų. Tuo tikslu žiemą iš Pageluvio prisiveždavo, pridėdavo „kauges“ ežero ledą, užpildavo pjuvenomis, o viršų dar padengdavo žemėmis. Įdomu, kaip atrodė tuometinis restorano šaldytuvai? Ogi paprastos medinės spintelės viduryje iki viršaus sukraudavo ledą gabalus, iš vienos pusės laikydavo maisto gaminius, o kitoje – gėrimus. Žinoma, ledas tirpdavo. Tam reikalui spintelės apačioje įtaisydavo vandeniui išbėgti skirtą kranėlį. Ir vėl papildydavo šaldytuvą ežero ledu.

Kaip vieną iš tuometės prabangos detalių Felicija pamini Butvilų nupirktą ir restorane pakabintą „su maišiuku“ vietoj gaubto lempą. Džiaugėsi, kad šviesi buvusi, gražiai patalpas apšviesdavusi.

Smetonos laikais miestelyje elektrą gamino ir „šlapius akumulatorius“, anot pašnekovės, pildė klebonas J. Gilvydis, įrengęs nuosavą vėjo jėgainę. Akumulatoriai buvo reikalingi radijo imtuvams, kurių Bazilionų miestelyje nemažai buvo. Žinoma,

ir Butvilai turėjo. Kur norėjo, ten ir klausėsi radijo: namie ar restorane.

Kol dar nebuvo elektros, žmonės miestelyje įvairias lempas naudojo, dažniausiai žibelines. Bazilionuose, pasak F. Petrylienės, „rusų laikais“ K. Kančiausko prižiūrimas elektrą „varė motoriu-kas“, kuris buvo įrengtas netoli dabartinės gaisrinės vietos. Elektra ten dažniausiai buvo gaminama iki vidurnakčio. „Gerau jau tada buvę“, – pasidžiaugia Felicija. Ir prisimena, kad net 1949 m., dirbant Varputėnuose, kai kuriose trobose dar šakalius, norėdami pasišviesti, žmonės degindavo. Sunkūs laikai buvo, ne visi įpirkdavo brangų žibalą, o ypač kaime.

Vėliau, „rusų laikais“, F. Petrylienės žodžiais tariant, tėvai dėl tarpusavio nesutarimų su dėde išėjo iš buvusio jų gyvenamojo namo, kur buvo įkurtas restoranas. Į jį atsikraustė tikrasis jo savininkas – Felicijos dėdė Vincentas Aleknavičius, kuris įsikūrė viršutiniame namo aukšte. Felicijos tėvai tuo laikotarpiu tapo „pusininkais“ – dirbo klebono žemę. Plačiau apie tai Felicija papasakojo, kalbėdama apie Bazilionų (klebono) klėties likimą.

Kai buvęs Butvilų namas buvo nacionalizuotas, o jo savininkas V. Aleknavičius „išvežtas“ (sužinojus apie pastarojo sūnaus Aleksandro dalyvavimą pasipriešinimo kovose, turėtus šeimos turtus, žemes, mėsinę Radviliškyje), viename jo gale įsikūrė biblioteka, o kitame gyveno milicininkas.

Po kurio laiko buvęs Butvilų namas sudegė. Manoma, kad gaisras kilęs bibliotekoje nuo pečių. Bibliotekininkė Regina Košaitė, kaip mena Felicija, buvo pripažinta kalta ir turėjo metus kalėti. Felicija mąsto, kad tuomet visas miestelis galėjęs sudegti, tačiau išgelbėjo tai, kad namas buvo dengtas „blėkiniu“, t. y. skardiniu, stogu. Gaisro metu, anot jos, „blėkinis stogas sėdosi ir taip užslopino liepsnas. Juk tuomet dar jokių gaisrinių nebuvo, baidi nelaimė miestelyje galėjo nutikti“. Biblioteka po gaisro buvo perkelta į vadinamąją „špitolę“, kuri priklausė klebonijai (dabartinis D. Drupaitės namas). Ten seniau gyvendavo klebono tarnai, zakristijonas, vargonininkas.

Tęsdama savo namų ir gyvenimo istoriją, F. Petrylienė pamini, kad sudegusio jų namo vietoje po kiek laiko savo trobesius pasistatė buvusio kolūkio pirmininko Dapševičiaus pavaduotoju dirbęs Labinas. „Rusų laikais“, anot Felicijos, kur norėjai, ten

galėjai statytis. Ji mena, kad ir jos tėvą, Stanislovą Butvilą, „tarybų valdžia“ kalbino būti kolūkio pirmininku, tačiau jis nenorėjęs. Kolūkio pirmininku sutikęs dirbti Dapševičius pasirinko Felicijos tėvą dirbti sandėlininku ir šias pareigas S. Butvilas ėjo iki pat mirties. Po daugelio metų ir Stanislovo žentas V. Petryla dirbo sandėlininku, priduria F. Petrylienė.

Smetonos laikais „paturėję tą restoraną metus“, pasak pašnekovės, Butvilai sumastė Feliciją leisti mokytis į dvi metų prekybos mokyklą. Mat viename namo gale buvo įkūrę restoraną, o kitame – parduotuvę, kur ir turėjo grįžusi iš mokslų dirbti Felicija. „Prie vokiečio“ ta parduotuvė dar veikė, o „atėjus rusui – viskas“, anot pašnekovės, krautuvę uždarė, Butvilai „paliko pliki, basi“. Anot Felicijos, „ruskis atėjo ir likvidavo visas krautuves“.

Prekybos mokykloje „vokiečių laikais“ Felicija mokėsi porą metų. Džiaugėsi, kad ten ir buhalterijos buvo mokoma, ir prekybos mokslų. Kai mergina mokyklą baigė, „nebebuvo nei krautuvų, nieko“, anot jos. Tik Bubiuose buvo artimiausia parduotuvė, Bazilionuose nieko nebuvo likę. Tuomet Felicijos motina merginą „įtaisė“ dirbti Bazilionų valsčiuje (Vytauto g. 23). Vienerius metus Felicija dalijo korteles, talonus, kuriuos pateikę žmonės galėjo nusipirkti mėsos, kitų prekių, pvz., medžiagų, kojinių ir pan. Butvilai tuo metu, pasistatę miestelyje trobą, vertėsi žemdirbyste.

F. Petrylienės manymu, „jei po Smetonos laikų valdžia Lietuvoje nebūtų pasikeitusi, Butvilų šeimai visai puikūs laikai būtų buvę“. Prekyba sekėsi, restoranas veikė net ketverius metus, žemės buvo. Nesvarbu, kad būtų tekę samdyti žmonių ir mokėti jiems algas, – sau būtų pakankamai likę, mano ji. Pinigų tuomet užteko viskam. Tačiau vien iš ūkio žmonėms pragyventi buvo sunku, nes žemės buvo prastos, o pelnas – mažas. Ji mena, kad kartais restorane tik vienas žmogus per dieną teapsilankydavo, tačiau viską kompensuodavo turgų, atlaidų dienos. Ūkininkai savaitgaliais atveždavo kiaušinių, grūdų ir visokio kito gero. Turgus vykdavo aikštėje prie bažnyčios, toje vietoje, kur dabar veikia „geltona“ vadinama parduotuvė. Žmonėms, norintiems užkąsti ar pasišildyti, tikrai būdavo patogų pasukti Butvilų restorano link. Dabartinė parduotuvė Bazilionuose pastatyta tarybiniais laikais, kai turgus jau aikštėje prie bažnyčios nebevykdavo.

Straipsnio autorė ir Romualda Každailienė prie Dengtilčio malūno. Valentino Formansko nuotrauka

Felicijai užsiminus, kad pusę Bazilionų miestelio gyventojų sudarė žydų tautybės žmonės, kilo noras išsamiau apie tai paklausinėti. Pradėjo mus Felicija pasakojimais „vedžiotis į svečius“ pas tuomet miestelyje gyvenusių žydų šeimas.

Lietuvių šeimos, anot jos, žemę dirbo, o žydų – ne, kiekviena jų turėjusi savo verslą.

Buvusiame Teresės Pilipavičienės name gyveno žydas Jackus. Nors namelis ir nedidelis buvęs, šeimininkė Jackienė viename jo kampe turėjo krautuvėlę, kurioje pardavinėjo namie keptas visus viliojusias „bulkutes“ (t. y. bandeles) ir „skanią pikliavotą (smulkaus malimo – aut. past.) duoną“. Pirkėjų atsirasdavo daug – vis dėlto valsčius buvo įsikūręs Bazilionuose (buvusiame kontoros, pašto pastate). Valsčiaus patalpos – viename to namo gale, o kitame buvo atidarytas „valdiškas“ kooperatyvas, kuriam tuo metu vadovavo Jonas Marcinkevičius. Tai buvo viena iš nedaugelio parduotuvių, kurios nebuvo privačios ir nepriklausė žydų šeimoms.

Iciką Nojiką, bazilioniškės Romualdos Každailienės tėvo Izraelio Nojiko brolis, turėjo gretimame pastate įkurtą labai gerai aplinkinių vertinamą karšyklą, į kurią žmonės vilnas veždavo ir iš gretimų apylinkių. Kadangi daug avių tuomet laikė beveik visi ūkininkai, rudeni susidarydavo didžiulė eilė, norinčių patekti į Ičko karšyklą. Po žiaurais

sovietų susidorojimo su žydų šeimomis ta karšykla atiteko kaimynystėje gyvenusiems Pažarauskams.

Už T. Pilipavičienės trobos, kur seniau gyveno vokiečių kalbos mokytoja Emilija Valančienė, buvo įsikūrusi „puodinė“. Joje šeimininkavo žydė Einienė. Pastaroji, tapusi našle, viena augino tris vaikus. Anot Felicijos, vienas sūnus kažkur Prancūzijoje „mokėsi didelius mokslus“, o dukros Jocha ir Merkė talkino namie. „Puodinėje“ buvo gaminami moliniai „bliūdeliai“, t. y. dubenėliai, puodeliai, „uzbonais“ vadinami ąsočiai, turėję tai vieną ąsą, tai dvi, kuriuos pirkto ir naudojo visos lietuvių šeimos. Felicija prisimena, koks didelis pasirinkimas tų molinių indų buvęs. Pilkos spalvos molį gaminiams veždavosi iš Beinoriškės, su arkliais sukdavo sudėję į specialias talpas, t. y. „mašinuodavo“ jį, suvienodindami, tinkamai paruošdami. Visus darbus atlikdavo vietos darbininkai, lietuviai, žydai tik „kamandavojo“, darbus nurodinėjo. Anot Felicijos, „parėjo tenai dirbti toks labai geras meistras, vokietis Preisas“, kuris, koja sukdamas specialų įtaisą, „pridirbdavęs labai daug molinių puodų, vėliau juos krosnyse apie porą savaičių degdavęs, kol išdžiūdavę“. Felicijos žodžiais, „baisingos šūsnys beržinių malkų, vadintų žagais, būdavo pjūklais supjaunamos ir sukraunamos tam reikalui“. Vėliau puodai buvo dažomi. F. Petrylienė mena, kad jos tėvas nužiestus ir išgrąžintus puo-

Felicija Petrilienė. Autorės nuotrauka

dus veždavo parduoti į Raseinius. Prekės būdavo suruošiamos iš vakaro ir pakraunamos į didelius, arkliais kinkytus ratus. Pati Einienė puodus saugiai supakuodavo, sukaišiodavo tarp šiaudais prikimštų ratų. Tėvas naktį išvykdamas, kad Raseinių, Viduklės ar Nemakščių turgus pasiektų ankstų rytą. Ten jau laukdavę kiti žydai, vietiniai, kurie išsikraudavo prekes ant žemės ir prekiaudavo. Už nuvežimą Butvilas neimdavo pinigų iš žydų – savaip atsiskaitydavo.

Prie Dengtilčio, Beinoriškėje, mena Felicija Petrylienė, stovėjusi „kokliarnė“, t. y. plytinė, kur buvo gaminami kokliai ir plytos. Tą informaciją patvirtino sena Bazilionų miestelio gyventoja Romualda (Nojikaitė) Každailienė (g. 1939m.). Koklinę valdė Romualdos tėvas Izraelis Nojikas. Romualda papildė Feliciją, teigdama, kad Preisas su sūnumis dirbo ir koklinėje. Dauguma plytinės darbininkų buvo lietuviai.

Felicijos ir V. Formanskio prisiminimais, „kokliarnė“ veikė ir „rusų laikais“, joje dirbo ir plytas gamino Kalinas, Kuodis, Plukas.

Romualdos Každailienės senelis, žydas Mauša Nojikas, Dengtiltyje turėjo nuosavą malūną. Bernotų malūnas vienu metu lyg ir buvęs Maušos Nojiko nuosavybe, tačiau, pasak R. Každailienės, paskui atitekęs vokiečiui.

Maušos Nojiko šeima įsikūrė Dengtilčio malūne ir plačiai išvystė savo verslą. Pats Mauša tik vadovavo, o dirbo samdyti darbininkai lietuviai. Nojikų šeimos valdomame Dengtilčio malūne žmonių, norinčių susimalti miltus, netrūko. Miltus ten net valcuodavo, o tai pritraukdavo klientų iš tolimiausių kampelių. Kiek pamena Felicija Petrylienė, rudenį, kai visi veždavo malti grūdus, reikėdavo labai ilgose eilėse su vežimais prastovėti. Malūnas veikdavęs visą parą. O žmonės kokybe atsidžiaugti negalėdavę – ir pirmos, ir antros rūšies miltus Dengtiltyje sumaldavo, ir manų, ir perlų kruopas.

Felicijos Petrylienės pasakojimą apie Nojikų šeimos verslą kur kas išsamiau papildė Maušos Nojiko anūkė Romualda Každailienė, teigdama, kad nuo 1941 m. senelis malūne nebedirbo, ir visa Nojikų šeima turėjo slapstytis.

Pasak Romualdos, Mauša Nojikas ir dauguma jo šeimos narių 1941 m. pakliuvo į getą ir ten prabuvo net 8 mėnesius. Rugpjūčio mėnesį Maušai Nojikui su žmona, jų sūnui Icikui, Rozai Nojikienei ir dar

keletui giminaičių iš geto pavyko „išeiti“. Sakoma, kad buvo galima išsipirkti iš įkalinimo gete, davus nemažą pinigų sumą. O kaip Nojikams tai pavyko padaryti, R. Každailienė nežino. Tie Nojikų šeimos nariai, kuriems pavyko pasprukti iš geto, iki pat 1945-ųjų slapstėsi. Po kurio laiko Iciką Nojiką vėl išvežė, jis pateko į koncentracijos stovyklą.

Kai kurie iš Nojikų giminės gete prabuvo iki 1943 m. spalio mėn. Dauguma buvo sušaudyti.

Vėliausiai į getą pateko pati pašnekovė, Romualda Každailienė, su tėvu Izraeliu Nojiku, nes jie tuo metu Gruzduose, vienoje sodyboje, ant šieno įrengtame bunkeryje, slapstėsi atskirai nuo kitų šeimos narių. Izraelis, persikrikštijęs Vladislovu, manė, kad jo jau nebeišveš į getą, tačiau jis klydo. Buvo viską matančių ir įskundžiančių, kur ir kas slapstėsi. 1944 m. Izraelis pavakary ėjo prie kuliarnosios, kartu buvo pasiėmęs ir keturmetę dukrą, tai iš ten abu ir paėmė į getą. Romualdą atskyrė prie vaikų, o tėvą – prie kitų žydų vyrų. Tėtį, R. Každailienės teigimu, gete sušaudė 1944 m.

Pasisekė, su ašaromis akyse pasakoja Romualda, kad po 2 savaitių įkalinimo gete ją iš ten paėmė Julius Baracevičius ir jo žmonos (buvusios Žilinskaitės) sesers „kavaliarius“ vokiečiai. Jie veždavę į getą maisto žydams. Gal būtų ir mergaitės tėvui, I. Nojikui, padėję, tačiau Izraelis su kitais žydais jau buvo bandęs pabėgti, todėl vokiečiai nerizikavo. Romualda pamena, kad, atvažiavus J. Baracevičiui drauge su tuo vokiečiu, jai buvo baisu ir ji verkė. Mergaitę vyrai užčiaupė saldainiu, suvyniojo į „burką“ ir atnešę prie vežimo pakišo po šiaudais, apklojo ir išsivežė iš geto. Kur ją iškėlė, mergaitė nesuprato. Taip Romualda atsirado Žilinskių vieniemyje, Baracevičienės (Žilinskaitės) tėvo Kazimiero sodyboje. Dvejus metus ant pirties viršaus prasislapstė. Senasis K. Žilinskas liepdavęs kartais sūnui Edvardui vaikus „šlajukais“ pavežioti, mena R. Každailienė. Vaikais labai rūpinosi seneliu Romualdos vadintas Kazimieras Žilinskas. Žilinskių sodyba R. Každailienei ir jos šeimai kelia šiltus, tačiau skaudžius prisiminimus. Ji sakosi niekada nepajėgsianti atsidėkoti Žilinskių šeimos nariams už tai, ką jie padarė, gelbėdami mažą mergaitę iš geto.

R. Každailienė papasakojo, kad, kai 1944 m. gete buvo sušaudytas Izraelis Nojikas, Romualdos senelio Maušos šeima pradėjo ieškoti, kur slapstosi Izraelio šeima, teirautis, kaip jiems sekasi. Nuo to

laiko žydai Nojikai pradėjo bendrauti su Romualdos mama ir vaikais.

Maušos Nojiko šeima, pasak R. Každailienės, paskutiniu metu slapstėsi Gilvyčiuose pas Tamošaičius, prieš tai buvo ir Gorduose. Iš Tamošaičių į getą jau nieko neišvežė. R. Každailienė mano, kad jos mama su Romualdos seseria ir broliu tuomet slapstėsi ir pas senelius Poškus Aukštelkėje.

1945-ųjų metų pavasarį, gegužės mėn., anot Romualdos, Maušos Nojiko šeima grįžo atgal į Dengtiltį. Romualdos Každailienės senelis Mauša, močiutė Gėnė (Kuperaitė) Nojikienė, du pusbroliai Nojikai, Iciko ir Leo Nojikų sūnūs, slapstėsi drauge su seneliais, apsistojo malūne. Maušai Nojikui, pasak Každailienės, tarybų valdžia malūną grąžino ir pastarasis jame toliau pats dirbo.

Rudenį žmonės į Dengtilčio malūną buvo susivežę ir susipylę javus. „Kai java jau visi buvo nukulti, vieną 1945 m. lapkričio naktį į malūną atėjo keletas žmonių“, – pasakojo R. Každailienė. Jie susikrovė ir išvežė visus ten buvusius javus. R. Každailienės močiutę ir du Romualdos pusbrolius sušaudė, o seneliui Maušai peršovė koją. Jis spėjo pasislėpti – įlindo į malūne esančius vandeniu tekėti skirtus vamzdžius, kuriuos Romualdos šeima vadino „trubinais“. M. Nojikas matė ir girdėjo šnekant tuos, kurie taip žiauriai pasielgė su jo šeima. Rytdi sužeistas Mauša sugebėjo nueiti iki kaimynystėje gyvenusių žmonių ir paprašyti nugabenti jį pas Romualdos mamą, kuri sovietų laikais tebesislapstė Šilyne pas ūkininką Kurkauską. Tuo metu pastarojo žmona jau buvo nušauta, anot Každailienės, Kurkauskas vienas ten slapstėsi.

Valdžia Nojikų malūną nacionalizavo.

Porą savaikių prieš baisią nelaimę Dengtilčio malūne ir mažoji Romualda gyveno pas senelį Maušą. Kai atvykusi mergaitės mama su pilnu vežimu miltų ruošėsi vykti namo ir išsivežti Romualdą, pastaroji nenorėjusi vykti drauge, jai taip smagu buvo žaisti su pusbroliais. Tik paskutiniu momentu, kaip pamena Romualda, ji išokusi į ratus ir drauge su mama palikusi malūną. Kas žino, koks likimas būtų mergaitės laukęs tą baisią naktį Dengtiltyje?..

Vėliau J. Nojikienė, Romualdos mama, vežiojo Maušą pas gydytojus, kojai išgijus, jis pasitraukė į Lenkiją, o vėliau jau išvyko gyventi į Izraelį.

Iš ten senelis Mauša Nojikas siuntė siuntinius R. Každailienės šeimai. Daug Nojikų giminių ir

dabar tebegyvena Izraelyje, su kuriais Romualda palaiko ryšį.

Galima sakyti, kad prie gerovės Bazilionų krašte kūrimo žydai labai prisidėjo. Ir malūnai, ir miškas, ir aplinkinės žemės Dengtiltyje priklausė Nojikų šeimai. Apytiksliai nuo 1928 m. Izraelio Nojiko šeima ir lentpjūvę Pageluvyje, vadinamoje „Makarijoje“, turėjo. Tai patvirtino ir dabartinė lentpjūvės savininkė R. Každailienė, kuri Lietuvai atgavus Nepriklausomybę dalį Nojikų šeimos turto susigrąžino. Lentpūvėje dirbo šio krašto lietuviai, o I. Nojikas tik vadovavo darbams. Namas, kuriame gyveno Paišio šeima, taip pat buvo I. Nojiko nuosavybė. Ten seniau gyvendavo sargai.

Vienas iš maloniausių ir labiausiai mus nustebinusių dalykų, apsilankius pas Romualdą Každailienę, buvo išsaugota jos tėvų, Izraelio ir Jadvygos Nojikų, vestuvinė nuotrauka. Nesvarbu, kad įplyšusi, klijuota, aprintuose rėmeliuose, Romualdai ji pati brangiausia. Nuotraukoje gražus pulkas svetelių, anot R. Každailienės, įamžintų 1933-aisiais metais. Romualda ketina drauge su Felicija Petryliene patyrinėti, kokie šio krašto žmonės dalyvavo Romualdos tėvų vestuvių puotoje, kuri buvo surengta, anot R. Každailienės, Žilinskų sodyboje. Labai gerai Nojikus pažinojo ir T. Pilipavičienė, ir F. Petrylienė, jos abi galėtų daug anų dienų prisiminimų atgaivinti...

F. Petrylienė pasakoja, kad tuomet buvusi „didelė tragedija, kai žydas susimylėjo su lietuvaitė“. Neišskyrė jaunuolių tėvai, nors ir labai griežtai žydai draudė tokius santykius. Felicijos mama drįso tuomet paklausti, kodėl žydai drausdavę savo vaikams kurti šeimas su lietuvių tautybės vaikinais ar merginomis. Ji išgirdo atsakymą, kad tokia santuoka padaro „trefną šeimą“, kad „jie išeina iš savo tikėjimo“. O Romualda Každailienė mums papasakojo, kad jos tėvas Izraelis Vladislovas Nojikas (g. 1903 m.) Kurtuvėnų Šv. Jokūbo bažnyčioje 1933 m. spalio 5 d. net pasikrikštijo, pakeitė vardą iš Izraelio į Vladislovą, kad tik galėtų vesti savo mylimą Jadvygą Poškutę (g. 1907 m.) iš Aukštelkės. Į Bazilionų bažnyčią 1933-ųjų metų vasarą žengė apie 20 porų, mena Felicija. Ji pati prisimena, kai, bėgiodama su kitais vaikais, pamatė ateinantį pulką „veseliotojų“. „Pusė miestelio sulėkė žiūrėti to šliūbo. Ir žydai sulėkė visi, verkė“, matyt, gailėdami Izraelio, kuris vedė lietuvaitę. Felicijos manymu,

Izraelio Vladislavo Nojiko ir Jadvygos Poškutės vestuvės Žilinskių sodyboje 1933 m.

šauliai padėjo jaunai šeimai surengti vestuves. Žydai Nojikai nepadėjo Izraeliui, Poškai taip pat buvo prieš. Felicija pasakoja, kad ilgai vargo jaunieji, prieš vestuves besislapstydami nuo jų ieškančių giminių. Net pas Butvilus, jaujoje prie Deglės, buvo atėję žydai ieškoti jaunuolio, besislapstančio nuo tėvų. Prašę Butvilo užlipti viršun ir pažiūrėti, ar kur negulys pas juos. Felicija mąsto, kad jei ir būtų jaunuolis ten buvęs, tėvas tikrai nebūtų žydams Izraelio išdavęs.

Sunku buvo ir pasikrikštyti. Kartą Kuršėnų klebonas išdavė Izraelį žydams. „Jeigu jau pakrikštytas, tai žydai daugiau kištis negali, tada jau trefna“, – teigia pašnekovė. Felicija mena, kad seniau miestelyje Izraelį Nojiką visi Leiškiu (Leo) vadino, o po krikšto, anot pašnekovės, jis tapęs Vladislovu.

Labai rūpėjo sužinoti, gal Romualda Každailienė turi žinių, kodėl jos tėvų vestuvės buvo pas Žilinskus? Ji girdėjo, kad K. Žilinskas supyko, jog nei žydai Nojikai, nei Poškai neleido jaunuoliams kurti šeimos, todėl nusprendė jaunuoliams padėti. Romualdos teigimu, vestuvėse dalyvavo vien lietuviai, dauguma iš Poškų giminės. Tačiau jaunosios tėvai taip pat buvo kategoriškai nusiteikę prieš vestuves, todėl irgi nedalyvavo, ir iš žydų pusės niekas neatėjo pas Žilinskus. Jaunieji ir nuo Poškų prieš sutuoktuves turėjo slapstytis, nes pastarieji net

žydų Nojikų buvo prašę padėti jaunuolius išskirti. Laimei, jaunuolių meilė buvo stipresnė ir atsirado gerų žmonių, padėjusių Jadvygai ir Izraeliui Vladislovui Nojikams sukurti šeimą.

Mauša Nojikas visiems vaikams jų vardu buvo pastatęs po namą: Šiauliuose – dukrai Zlatai, o sūnams – Bazilionų miestelyje, nes čia valdė 3 ha žemės sklypą. Izraelio Nojiko šeima po vestuvių apsigyveno dabartiniame R. Každailienės name, kuris buvo užrašytas Izraelio vardu. Iki tol ten niekas negyveno. Čia 1939 m. Romualda ir gimė. Tačiau neilgai pavyko šeimai ramiai pagyventi, teko slapstytis.

Romualda Nojikaitė mokėsi Bazilionų mokykloje, įsikūrusioje Baracevičių name, buvusioje kontoroje (dabartiniame J. Loveikio name). Baigusi Bazilionų pradžios mokyklos 4 skyrius, išvyko mokytis į Šiaulių gimnaziją.

Icikas Nojikas buvo įsikūręs toje vietoje, kur dabar stovi Jaugėlų, J. Braso namai. Čia jis pasistatė didelį medinį namą. Vėliau Iciko Nojiko name gyveno apylinkės pirmininku dirbęs Karlinskas. Ten kurį laiką gyveno ir mokytoja Grigienė. Smetonos laikais čia, o ne pas Dubiną buvęs paštas. Felicija Petrylienė pasakodama vis papildo, kad po to paštas veikė Sruolio name. Vienu metu pašto viršininku buvo Butvilas, o padėjėju – Felicijos dėdė A. Butvilas, tačiau jie nebuvo giminės.

Pakalbėję su Felicija Petryliene apie žydų verslus ir darbus, pasiteiravome, kur bazilioniškiečiai žydai meldavosi, kaip ir ką švėsdavo?

Bazilionuose gyvenę žydai turėjo ir savo maldos namus, sinagogą, vietinių pradėtą vadinti „šiūle“. Felicija mena, kad žydai meldavosi atskirai: moterys apačioje, o vyrai – sinagogos viršuje. Prievartos nebuvo,ėjo melstis, kas norėjo ir kada norėjo, tačiau tik „ženoti“, t. y. turintys šeimą. Jaunimas, anot Felicijos, neidavo melstis, tik „seniai“. Tuokdavosi žydai sinagogoje. Keista, tačiau Bazilionuose net jų rabino, judaizmo religijos mokytojo, nebuvo. Miestelyje, pasak pašnekovės, gyveno tik „rieznikas“, užimantis kiek aukštesnes pareigas nei paprastas žydų tautybės gyventojas. Felicija prisimena dvejas tuomet vykusias vestuves. Jaunųjų sutuokti atvykdavo rabinas iš Šiaulių. Tačiau kasdienėse maldose žydai „šiūlėje“ su Aukščiausiuoju bendraudavę vieni, kartais tik drauge su „riezniku“.

Žydams tikėjimas draudė atimti gyvybę bet kokiam gyvam sutvėrimui, o valgyti tai norėjosi. Tam reikalui ir buvo reikalingas „rieznikas“, kad vištą, žąsį ar kitą gyvulį papjautų. Net iš Nojikų Dengtilčio malūno, R. Každailienės pasakojimu, tarnaitėms reikėdavo paukščius pas „riezniką“ nešti pjauti, bet jis gyveno toli. Tarnaitės net sukčiauti buvo pradėjusios: pačios miške papjaudavusios paukščius ir parnešdavusios. Mauša Nojikas tiesą sužinojo, bet tarnaičių nenubaudė.

Anot Felicijos, labai jau „trefnūs“ žydai buvę, išrankūs, jie sakydavę „nekošer“ (hebr. *košer* – tikras, švarus, tinkamas). Tvarkingi, skrupulingi buvo, griežtai laikėsi savo tradicijų. Tarkim, pieniškiems ar mėsiniškiems patiekalams laikyti bei gaminti imdavo atskirus indus, puodus, niekada nesumaišydavo. Ji pamena, kad jei papjautos vištos gūžyje rasdavo vinį, tai tos vištos mėsos jau nebevalgydavo – siūlydavo lietuviams.

Romualda (Nojikaitė) Každailienė dar papildė Felicijos pasakojimą, kad pas senelį Maušą Nojiką Dengtiltyje buvo auginami įvairūs galvijai, nes ir samdiniams maistą reikėjo ruošti. Tačiau gospadinės įrankius, puodus, skirtus šeiminių valgiui gaminti, laikė vienoje virtuvės pusėje, o samdinių maistui gaminti – kitoje. Tai buvo „nekošerna“. Ir, pasak R. Každailienės, prie vieno stalo žydai su lietuviais nevalgydavo. Ji mena, kad jos tėtis Izraelis su broliu, vadinti „Leišiukais“, ne kartą

pas lietuvius yra valgę „kleckiukų su spirgučiais“, o senelis Mauša Nojikas, būdavo, pats su malūnan atvykusiais lietuviais lašinius, mėsą valgęs. Tačiau žydai lietuvių prašydavo neduoti jų vaikams tokių „nekošernų“ valgių.

Kiek Felicija Petrylienė mena, apranga žydai iš kitų neišsiskirdavo, jokios savo tautiškos atributikos ar aksesuarų nenešiodavo, bet kiekvieną penktadienio vakarą švėsdavo. Lietuvių šeimos tik žymiąsias, katalikiškas šventes švėsdavo, o žydai kiekvieną penktadienį savo šeimose pasidarydavo šventinę vakarienę, užsidedavo žvakes ir vakarodavo. Tačiau po visko net žvakių patys užpūsti negalėdavo. Tam reikalui kaimynus ar tarnaites kviesdavosi. Felicija kažkada draugavo su Razminaitė, tarnavusia pas „riezniką“, padėjusia jo šeimai vaikus prižiūrėti. Tai kartą pastaroji kvietusi Feliciją drauge nueiti į sinagogą žvakių užpūsti, nes žydai išeidavo jų neužpūtę. Felicija neišdrįsusi, o draugė tą darbą greitai atlikusi, mat ne pirmas kartas buvęs.

Keista, tačiau šeštadieniais žydai net ugnies negalėdavo užsikurti – nieko dirbti nebuvo galima. Tam reikalui buvo samdomi lietuviai. Žydai visą maistą, ko reikės savaitgaliui, susiruošdavo iš anksto, penktadieniais. Daugiausia darbo turėjusios tos šeimos, kurių namuose buvę duonkepiai pečiai, mat kugelį riebę, su žąsiena, kepdavo. Penktadienį šeimos aukštuose puoduose suruošdavo tarkuotas bulves su mėsa ir nešdavo pas tuos žydus, kurie krosnis turėjo. Visi kartu puodus sudėdavo ir kepdavo. Šeštadienio rytą viena senyva lietuvė moteris tą, dar šiltą, tik ką iš duonkepės išimtą, kugelį išnešiodavo po trobas. Žydams patiems tai daryti buvo nevalia. Sakoma, kad draudžiama buvo daug kas: ir trobas tvarkytis, ir valgyti daryti, ir pečių kurenti savaitgaliais. Tam reikalui buvo kviečiami ar samdomi kaimo darbininkai. Miestelyje tuo metu buvo keletas vyrų ūkininkų, o likusios – moterys, kurios niekur nedirbdavo. Tai jos ir rasdavo darbo žydų šeimose.

Gal ir keista, tačiau Bazilionuose sodų žmonės neturėjo, tik Jaugėlos, anot Petrylienės, augino daug vaismedžių. O už Dubysos gyvenę lenkai – buvę bajorai Miknevičiai, dvi Chomskių šeimos – augino didelius sodus. „Biednesni“ žydai, turėję mažiau pinigų, pasak Felicijos, tuos sodus išsinuodavo. Derliaus nuėmimo metu jį akylai saugodavo, soduose pasistatydavo palapines ir ten net nakvodavo.

Vaikus iš miestelio kviesdavosi nuimti agrastų, serbentų derlių. Sumokėdavo už darbą. Pas Čepaitį (kur stovi dabartinis Janulionio namas, greta Labinų) žydas nuomojosi butą, ten parveždavo priskintų obuolių ir atėjęs galėdavo iš atskirų krūvų nusipirkti skirtingų rūšių. Tarnautojų buvo daug miestelyje, tad ir vaisių pirkėjų netrūko.

Žydai, pasak pašnekovių Felicijos ir Romualdos, supirkdavę jaučius, veršius. Lietuviai gyvulius jiems paskersdavę ir tuomet jau žydai savo parduotuvėse Bazilioniuose paruoštą mėsą pardavinėdavo. Pagal savo papratimą žydai „sau pasilikdavo pirmgalį, o pasturgalio, kur geriausi kumpiai, nevalgydavo, jiems „trefna“, pasak Felicijos. Pamena, kad lietuvių šeimose sekmadieniais kvepėjo kepami kotletai...

Kiek prisimena F. Petrylienė, bendrų švenčių lietuviai su žydais Bazilioniuose drauge nešvėsdavo. Lietuviai minėdavo atleidus, o žydai – Velykas, tačiau ne kartu su lietuviais. Ir data nesutapdavo, ir švėsdavo kiek kitaip.

Pascha vykdavo nisanos mėnesį³. Kaip pasakoja pašnekovė, žydų Velykų šventė tęsdavosi savaitę. Felicijos tėvas žydų užsakymu važiuodavo į Šiaulius parvežti didelių blynų, apie 20–30 cm skersmens, vadinamų macais (iš nekildintos tešlos kepamų velykinių judėjų paplotėlių – aut. past.). Didelius pintus krepšius, vadinamus „doklais“, žydai išklodavo švariomis paklodėmis ir į juos tvarkingai suguldydavo paruoštus macus – Butvilas juos parveždavo į Bazilionus.

Visą Velykų savaitę žydai, anot Felicijos, valgydavo tuos macus. Jei užsinorėdavo blynų, tai turėdavo sugrūsti macą, tik tuomet iš gautų miltų buvo galima kepti blynus ar ruošti kitus patiekalus. Koks gi buvo tas maco skonis? Felicijai teko jų paragauti, tėvui žydai duodavo parsivežti namo. Ji macų skonį sulygino su vaflių, tik jai storesni jie atrodė. Žydai dar ir midų darydavę. Saldus jis Felicijai buvęs, drauge su macais ragaujant.

Romualda Každailienė, papildydama Felicijos pasakojimą apie žydų šventes ir pažadėdama pasidalyti macais, kai jie bus parvežti Velykoms, dar paminėjo, jog žydai ir savo Naujuosius metus švėsdavo. Tačiau informaciją apie juos paprašė pasitikslinti. *Vikipedijos* duomenimis, Roš Hašana – tai žydų Naujųjų metų šventė (pažodžiui „metų

galva“), švenčiama kasmet. Kiekvienais metais šios šventės data skiriasi, nes žydai metus skaičiuoja nuo biblinio pasaulio sukūrimo, t. y. pagal hebrajų kalendorių. Metų pradžia – tišrio (*tishrei*) mėnesio 1–2 dienomis (atitinka rugsėjo–spalio mėnesius).

Romualda Každailienė daug Felicijos pateiktų faktų apie žydus ir jų gyvenimo būdą patvirtino, nors ji sakosi kur kas mažiau nei Petrylienė apie žydų gyvenimą prisimenanti. Maža buvusi, daug ką tik iš kitų žmonių išgirdusi. Romualda papildė Feliciją, kad šeimose žydai bendraudavo ir žydiškai, ir lietuviškai, ypač vaikai. Žydų vaikai dažniausiai mokėsi Šiauliuose, lietuviškose mokyklose. Reikėjo žydams mokėti lietuviškai, juk prekiaudavo, verslo reikalus tvarkydavo su lietuviais.

Pasak R. Každailienės, Nojikų giminės šeimos nemažai įmonių turėjo. Viena jų – Maušos Nojiko pusbrolio Chaimo Frenkelio batų fabrikas, vėliau pavadintas „Elniu“. Anot Romualdos, tenai labai gerus odinius batus siūdavo, odą, medžiagas, padus iš užsienio parsiveždavo. Tarybiniais laikais, pasak pašnekovės, kariškus batus siuvo. Maušos brolis Nojikas gyveno Beržėnuose, Joniškio rajone. Felicija Butvilienė pamini Motkį, Kuperį – Romualdos Každailienės močiutės Nojikienės brolių, Dovidkį – Nojikų ir kitų žydų šeimos atstovus, kuriuos vietiniai gyventojai vadindavo savaip sutrumpindami ar pakeisdami jų vardus...

F. Petrylienė apgailestauja, kad taip baisiai žydai buvo naikinami. Įvardija juos kaip tvarkingus, nevartojančius alkoholio, verslius žmones.

Nacių okupacijos metais, anot F. Petrylienės, žydų genocidą patyrė visos Bazilionių krašte gyvenusios žydų šeimos. Jas, pašnekovės žiniomis, vežė sušaudyti į Žagarę (Joniškio rajone – aut. past.).

Kartą Felicijos tėvui valdžios buvo liepta duoti arklius, vežimą ir prisidėti prie žydų išvežimo. Felicijos mama sumelavo, kad vyro nėra, išvykęs į Šiaulius pas dukras, kurios tuo metu mieste mokėsi, o arklius su vežimu tepasiima. Bet kad jau šeiminingo nebuvo, tai ir arklių nepaėmė. Visus ūkininkus, kurie turėjo arklius, „varu varė vežti žydus“. Baisu buvo priešintis. Pasak F. Petrylienės, surinko visas žydų šeimas, susodino į vežimus ir išvežė. Pamena, kai dėdė Alfonsas Butvilas pasakojo, jog liepė vienai žydų tautybės mergaitei bėgti ir slėptis, o ši atsakiusi, kad nėra kur. Sunku buvo atsakyti žydams, prašiusiems pagalbos, nes visą laiką gerai su jų

³ Pagal dabartinį kalendorių nuo kovo vidurio iki balandžio vidurio (*Vikipedija*).

Pirmosios vokiečių okupacijos dienos Šiauliuose 1941 m. Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

šeimomis sutardavo. Felicijos tėvai pasakojo, kad gyvenant miestelyje sunku būtų buvę ką nuslėpti, o ir už savo gyvybes buvo baugu – skundikų, parsidavėlių naciams atsirasdavo.

Felicija, šešiolikos metų mergina, matė į vežimus susodintus išvežamus žydus, kuriems buvo liepta atiduoti visą turimą auksą. Ji su kitais vaikais bėgiojo aplinkui, o žydai krapštėsi, ieškojo brangenybių, atidavinėjo policininkams. Bet kai pasmerktiesiems liepė nusimauti vestuvinius žiedus, Felicija mena, jog Kairio, buvusio nuovados viršininko, žmona pasakiusi, kad „šliūbinių žiedų nereikalautų ir neatimtų“. Vietoje žiedų nenumovė, tačiau Felicija mano, kad, pavažiavę už miestelio, numovė ir juos. Žydus „tada visus iššlavė iš Bazilionų“. Vokiečiai, kiek pamena Felicija, „išbuvo Bazilionuose trejus metus, o per tą laiką žydais ir atsikratė. Turtus, žemes bei namus valdininkai išsigrobstė, išsidalijo, kai kurie parsidavėliai lietuviai ėjo tarnauti vokiečiams ir žydų turtus taip pat grobstė“.

Senolė mena, kad vienas žydas prašęs tėvų pasiimti iš jo tvartuko „karšelnėje“ sudėtas naujai nupirktas šešias „pliušines kėdes ir gražią mėlyną aksominę sofą“, gal kada grįžus būsianti galimybė atsiimti. Tėvas naktį parsivežė baldus, tačiau ne-trukus teko su jais atsisveikinti – baldus atėmė. Kažkas įskundė, mat ir naktį buvo žmonių, sekančių ir viską matančių.

Keistas nutikimas atsitiko Felicijai prieš jos vestuves su Vaclovu Petryla. Šiauliuose, į juvelyrinę parduotuvę nuėję pirkti vestuvinių žiedų, pamatė, kad juos pardavinėja žydė Sruolienė iš Bazilionų. Vadinasi, mąsto Felicija, kažkur išsislapstė. Pardavėja dar Felicijos užklaususi apie žydus šaudžiusį, „kutavojusį“ Viegelį. Jis, anot Sruolienės, daug bėdų žydams pridarė, moteriškė teiravosi, kaip jį susirasti reikėtų. Felicija sakėsi jį mieste mačiusi kartą, bet tik tiek...

Karo metais, kiek prisimena Felicija, jų šeimą, kaip ir kitas Bazilionų miestelio šeimas, vokiečiai buvo išvarę į Pakapę. Frontas mat buvo netoliese, todėl saugumo sumetimais buvo liepta visiems išvykti. Julija Butvilienė tada susikrovė mantą į vežimus, pasiėmė dukras ir išvyko. Felicijos tėvas liko Butvilų ūkį prižiūrėti. Butvilienė pagyveno už Pakapės pas seserį, o po kiek laiko su pora vežimų vėl į Bazilionus grįžo. Pamatė, kad Bazilionuose daug vokiečių vaikšto. Butvilų kieme prie jų vežimų taip pat vienas vokietukas prisistatė, kiaušinių ir lašinių paprašė. Gerai, kad Felicijos mama vokiškai mokėjo, tai suprato, ko tas vokietis norėjęs ir kad teiravęsis, kam tie ratai kieme priklausa. Jai paaiškinus, kad tai Butvilų šeima namo pargrįžo, pastarasis patarė kuo greičiau vežimus su manta slėpti, nes tuoj vokiečiai po kaimą eisią ir arklius bei vežimus iš ūkininkų atimsią. Butvilas su sam-

diniu greit vežimus už Deglės esančiame miškelyje paslėpė, o mama dar su vokiețuku pabendravo. Ji lašinių jam pati pasiūlė, o kiaušinių patarė po miestelį pavaikščiojus parsinešti, tada tai iškepsianti kiaušininės. Vokietis pasakęs, kad beržyne dar jo „oficieriai“ yra, tai ir jiems reikia valgyti nunešti. Butvilienė sudėjo iškeptą kiaušininę ir indus, o laiko nešti valgį vokiečiams, anot Felicijos, nebuvo. Paprašė vieną kaimo moterėlę pagelbėti. Šioji viena nedrįso eiti, Feliciją į kompaniją pasikvietė. Palaukė jiedvi tuomet, kol vokiečiai pavalgė, susirinko indus ir pargrįžo. Gūžčioja Felicija pečiais, prisiminusi, kad vokiečiai žiūrėję į jas, juokęsi kažį ko, tačiau nepriekabiavę.

Pasiteiravus, ar vokiečiai miestelyje nesikabinėjo prie merginų, moterų, pašnekovė papurtė galvą. Ji mena, kad „vokiečių laikais“ mokėsi Šiaulių prekybos mokykloje, vakarinėje pamainoje. Gyveno jos tada buvusiame Felicijos mamos pusbrolio Stanislovo Chlebinskio name. Smetonos laikais to namo apačioje buvusi valgykla, o viršuje buvo įsikūręs gražus viešbutis. S. Chlebinskis tuomet turėjęs autobusų stotį, o jo valdomo viešbučio kambariukuose galėdavo apsistoti atvykę žmonės. Vokiečių laikais jau „niekas nebeveikė“, namas buvo atimtas, o pats S. Chlebinskis slapstėsi. Buvusiam šeiminkui leidus, Felicija su pussesere R. Ališauskaite kurį laiką gyveno tuose buvusio viešbučio kambariukuose, kol „jas iš ten iškrapštė“. Vokiečiai tuo namu naudojosi, savo paneles atsivesdavo, net gyvendavo ten su jomis. Nors ir vėlai namo grįždavo Felicija su Regina, vokiečiai jų neužkabindavo. Kiek pamena, dažnai ir paprastos pagalbos į vokiețukus kreiptis tekdavo – rankeną ar duris pataisyti.

Mieste Felicija gana saugiai jausdavosi, bet ne tada, kai reikėdavo langus užtamsinti, šviesą išjungti, kad rusai nepastebėtų, jog čia miestas, ir nesubombarduotų. Jei vokiečiai pamatydavo šviesą lange, tuoj belsdavo, įspėdami, kad būtina ją išjungti ir popierinius langų uždangalus nuleisti, jog aklina tamsa būtų.

Pamena, kai bombarduodavo Šiaulius, slėptis niekur nebėgdavo, tik „po lova“, anot Felicijos. Slėptuvių nebuvo.

O Bazilionuose, netikėtai prisimena Felicija, buvo mėtomos bombos. Klebonas J. Gilvydis turėjo pasistatęs vėjo jėgainę, vietinių vadinamą „vėjo malūnu“, kad šis elektrą jam gamintų. Radijo imtuvų

akumulatorius bazilioniškiams reikėjo pildyti, tai visi ir nešė pas kleboną juos „pakrauti“ – vis arčiau, nei į Šiaulius važiuoti. Tai buvo nemenkas statinys klebono žemėje. Mena Felicija, kad kunigas J. Gilvydis jos tėvo prašęs užsilipti ant to „malūno“ viršaus ir kažką iš jo nuimti. Tačiau motina kategoriškai nesutikusi. Teko zakristijonui lipti. Deja, vokiečiai, įsikūrę už Kelmės plento, pamatė lipantįjį ir pamėnė, kad tai žvalgybos bokštas besąs. Net keturios bombos buvo numestos už beržyno...

Tuomet Felicija valsčiuje dirbo. Pamena, kad visi pastato langai nuo trenksmo atsidarė. Baugu paliko merginai ir ji daugiau į darbą nėjo.

„Atėjus rusui“, vėl klebonui kilo keblumų dėl to „malūno“, nes rusai nesuvokė, kas tai per bokštas ir kam jis reikalingas. Svarbiausia, kad klebonas rusiškai nieko nesuprato ir pats kalbėti nemokėjo. Gerai, kad Butvilų ir Valančių šeimos tuokart sode drauge su klebonu J. Gilvydžiu buvusios, tai Felicijos mama atvykėliams rusiškai paaiškinusi, kad tai ne stebėjimo bokštas, o įtaisas elektrai gaminti. Po kurio laiko bokštą „vis vien nuėmė“. Tada jau, anot pašnekovės, „paliko rusai kunigėlį ramybėje“. Nors kažį kiek tos ramybės pastarasis turėjo, jei vieną rytą rado jį namie ant lovos sukniubusį, nebegyvą. Visas žemes, visą turtą iš klebono atėmė, tik virtuvėlę ir mažą kambariuką paliko. Pribaigė visa tai kunigą Juozapą Gilvydį...

Felicija spėlioja, gal zakristijonas ką ir žinojęs, kas iš tikrųjų buvo nutikę, bet taip niekam ir neatskleidęs paslapties. Pats Šiauliuose kunigą J. Gilvydį palaidojęs, vėliau nesutikęs su kunigo Jordano Urbono pasiūlymu pervežti kūną į Bazilionus...

Karo „grynai matyti“ Felicijai Butvilaitei neteko, nes niekas jos akyse nesudegė, nebuvo susprogdinta, ji žinojusi tik, kad už Kelmės senojo plento aršūs mūšiai vyko.

Rusų kareiviai iš Felicijos tėvų paėmė ratus ir arklį. Tėvą norėjo varyti vežti sužeistuosius, tačiau, mamai nesutikus, jį paliko namie.

Prasidėjus Lietuvos sovietizacijai, rusai iš Bazilionų, Felicijos Petrylienės teigimu, nieko „neišvežė“, tremtinio dalies sulaukė tik aplinkinių kaimų gyventojai. Išnaikinus žydus nelabai daug pasiturinčiai gyvenusių žmonių Bazilionuose bebuvo likę. Kai kurie patys spėjo pabėgti, nujautę liūdną savo lemtį. Taip Chomskiai, Mikniai išvengė nelaimės. Jie patys buvo lenkai ir darbininkų

lenkų kažkoku būdu buvo prisivežę, gal į Lenkiją, F. Petrylienės manymu, pavyko ir pasprukti. Valentinus Formanskis taip pat pamena, kad jo tėvukas Jonas pas ūkininką Vaitkų tarnavo ir lenkiškai buvo pramokęs.

Felicija prisimena lenkaičių apsilankymus Butvilų krautuvėje. Jos džiaugdavosi, kad smagu būdavo ateiti, nes lenkiškai su Felicijos mama susikalbėti galėdavo. Felicija pati tai lenkiškai gerai nemokėjusi, o rusiškai ir vokiškai mokykloje buvo pramokusi. Užklausta, ar anglų kalbą irgi mokėjusi, ji kategoriška: anglų kalbos nemėgstanti, negraži ši jai atrodanti.

Paprašyta daugiau papasakoti apie kitas Bazilionų krašto mokyklas, Felicija išsamiai to padaryti negalėjo. Ji paminėjo mokyklas už Dubysos, Skurvių kaime ir Bagdoniškėje. Felicijos teigimu, iš pradžių mokykla Bagdoniškėje buvo mediniame name pas Gurčiną, o paskui buvo pastatyta nauja mūrinė mokykla.

Iki tol, kol pradėjo veikti Žilinskų mokykla, Volungių kaime, Andriuškienės name, taip pat veikė mokykla.

Kai Bazilionuose buvo pradėtos steigti 5, 6, 7 ir 8 klasės, mokykla, anot pašnekovės, buvo įkurta keliose vietose: ir senojoje klebonijoje (Dubysos gatvėje), ir Antano Jaugėlos name viena klasė buvusi, žodžiu, klasės buvo išmėtytos skirtinguose pastatuose, kadangi vienu didelių patalpų mokyklai neatsirado. Atskirose vietose dirbo ir skirtingi mokytojai.

Rusai, „atėję pirmą kartą ir iki vokiečio prabuvę metus“, kaip mena F. Petrylienė, likvidavo Butvilų parduotuvę ir restoraną. Paklausta, ar Butvilų šeimai, kaip ir kitiems to meto pasiturintiems žmonėms, buvo iškilusi ištrėmimo grėsmė, Felicija patvirtino, kad taip, – juk jie buvę išnaudotojų šeima, samdę žmones. Šeimą išgelbėjo tai, kad pas juos samdiniu buvo tarnavęs vienas „berniukas“, kuris „prie ruso“ valsčiuje tapo viršininku. Felicijos teigimu, tėvai visada labai gerai elgdavosi su šeimyna, t. y. samdomais darbininkais. Tokį buvusių šeiminių elgesį puikiai prisiminė ir buvęs samdinys, kuomet atėjęs pas Butvilus į namus užtikrino, kad jie gali būti ramūs dėl savo šeimos, jų niekas „neveš“, t. y. neištrems iš Lietuvos.

Ir tikrai, niekas šeimos nebejudino. Butvilai savo žemės neturėjo, nors savaip išnaudojo žmones, sam-

dinius samdė, dar ir prekyba užsiiminėjo. Neturėjo tai patikti sovietų valdžiai. Bet...

Šeimai „rusų valdžia“, pasak Felicijos, iš pradžių net dešimt hektarų žemės davė, vietą leido pasirinkti. Mat buvusią klebono J. Gilvydžio žemę tuomet visiems dalijo. Felicijos tėvai, norėję įsikurti arčiau miestelio, pasirinko tą vietą, kur ir dabar tebestovi Petrylų troba, kažkada buvusi S. ir J. Butvilų. Buvo valdžios siūlymų statyti buvusios tėviškos vietoje, tačiau Butvilai nenorėjo nemalonumų su giminėmis. Felicijos tėvai pasistatė namuką vidury lauko ir gyveno. Kai žemės buvo nemažai, tai ir įsikurti norėjosi arčiau vidurio. Tuomet arti nebuvo kitų gyvenamųjų namų.

Anot Felicijos, tėvai tikrai daug dirbo ir vargo matė, nes ir ji mokėsi, ir jaunesnioji sesuo Stasė norėjo Kaune agronomo profesiją įgyti. Išdirbus ir apsėjus žemę, vėl buvo nuspręsta atimti žemę, „rusai vėl mainėsi“, anot Felicijos. Sovietų valdžia po tris hektarus šeimai atmatavo, o kai kolūkiai „susitvėrė“, teliko tik po 60 arų.

Užklausus, ką pašnekovė prisimena apie partizanų kovas prieš Sovietų Sąjungą Bazilionų krašte, Felicija Petrylienė iš karto konstatuoja faktą: jos tikras pusbrolis Aleksandras Aleknavičius guli Bazilionų miestelio kapinėse esančiame pokario (1945–1953 m.) partizanų kape, kuriame palaidoti 25 pasipriešinimo kovų dalyviai. Kitų, kilusių iš Pakapės krašto, Felicija nepažinojusi.

A. Aleknavičius, artimųjų švelniai vadintas Oldziku ar Oldze, gyveno su tėvais ir trimis seserimis Radviliškyje. Jo tėvai ten buvo nusipirkę didelį namą, turėjo mėsinę.

Felicija teigia, kad Aleksandras Radviliškyje pabaigė vidurinę mokyklą ir „išėjo į mišką, buvo „šaikoje“ prie Pakapės“. Felicijos teta (mamos sesuo) gyveno Pakapės pusėje, netoli miško, tai vaikinai ir prisijungė prie tenai besislapsčiusių pasipriešinimo kovų dalyvių, su kuriais buvo iš seniau pažįstamas. Felicija teigia, kad „jaunuolio motina siūliusi Oldzei eiti į kitą kraštą Lietuvos ir būti“, suprask, toliau gyventi, ketinusi atvežti kita pavarde išduotus dokumentus. Pastarasis tad paprašęs, kad „visiems mums atvežk“. Kur jau visiems paimsi? Nebuvo dokumentų. Ir niekur Aleksandras neišvyko. Buvo „prisiekęs draugams būti drauge ir viskas“. Pakapės partizanai, anot Felicijos, „pirmiausia sušaudė „stribokus“, o tuomet pakapiškius apsupo „didelė

Partizanų užkasimo vieta prie Bazilionų

šaika“ ir taip pat sušaudė“. Pakapė priklausė Bazilionų valsčiui. Kaip ir visur tuo metu, nelaimėlių kūnus atvežė prie valsčiaus pastato, „pametė“ ant grindinio, kad kitus pagąsdintų, išpėtų, kokia dalia laukia besipriešinančiųjų sovietų valdžiai. Kaimynas Razminas išpėjo Felicijos tėvą, kad tarp suguldytų nušautųjų „yra Oliukas“, bet juk „jo nepaimsi“ iš valsčiaus kiemo. Ir išsiduoti, kad pažįsti, nebuvo galima.

Po to įvykio A. Aleknavičiaus šeima, anot Felicijos, buvo išvežta: ir dėl sūnaus poelgio, ir dėl turėtų turtų, žemių. Po tremties iš Rusijos giminės grįžo į Lietuvą, tačiau Felicija su jais ryšių nebepalaikė.

Palaidotas A. Aleknavičius, kaip ir likusieji kiti, buvo Felicijos tėvo dirbamojoje dėdės žemėje, duobėje, iškastoje laukuose už Deglės upelio. Nebuvo kūnai sumesti į Deglę, anot F. Petrylienės, kaip ji buvo skaičiusi kitų prisiminimuose. Ne iš karto žmonės plačiame lauke rado kūnų užkasimo vietą. Bazilioniškė Razminienė apytiksliai nurodė, kur ieškoti, nes ji pro savo trobelės, buvusios už dabartinės Labinų sodybos, langą matė, kur kūnai buvę nuvežti ir užkasti. Simbolinis paminklas su kryžiumi stovi ten, kur buvo užkasti Prisikėlimo apygardos Vytauto Didžiojo rinktinės partizanai, nes vėliau jų palaikai buvo perlaidoti Bazilionų miestelio kapinėse. Ant paminklinio akmens iškalta 12 pavardžių ir slapyvardžių tų, kurie kovojo

už Lietuvos laisvę. Aleksandro Aleknavičiaus-Džio pavardė paminkle iškalta pirmoji.

Daugiau vietinių partizanų pavardžių pašnekovė nepamena, tik laukuose, už A. Jaugėlės trobos, Felicijos teigimu, yra buvęs vienišo partizano kapas. Kiek pagalvojusi, pradeda pasakoti apie senąjį Dzimidavičių, gyvenusį ant Dubysos kalno, kaip jisai partizanavęs, miškuose slapstęsis. Keleto „sribų“, gaudžiusių partizanus, pavardės iškyla senolės atmintyje, tačiau pasakoti apie juos susilaiko. Sunku prisiminti ir dar sunkiau suprasti, kas ir ką manėsi gynę ar išdavę. Keisti kai kurių žmonių likimai ir pasirinkimai...

Felicija mena vieną jaunuolį, Petrą Papreckį, septynerius metus pas Butvilus tarnavusį nuo pie-menuko iki taip vadinamo berniuko, o vėliau jau samdyto berno. Šis vyresnis už ją buvęs, Butvilų šeimoje kaip sūnus augęs, tėvui visus darbus padėdavęs nudirbti, talkindavęs, kai reikėdavo prekiauti. Tai jis per laukus Feliciją su Regina „šlajukais“ į Žilinskų mokyklą vežiojo. Kažkas jaunuolį tuomet prikalbėjo išeiti tarnauti į Vokietijos armiją, į „Reicho tarnybą“. Grįžęs, „būdamas prie vokiečio“, t. y. nacių okupacijos metais, kurį laiką dirbo prižiūrėtoju „daboklėje“, kuri tada buvo įkurta Kutelio name. Vėliau vėl ilgam buvo dingęs, gal slapstytis turėjo, kol kartą apsilankė pas Butvilus. Po to vėl dingo iš Bazilionų. Atsirado Vokietijoje. Iš ten išvyko į

Australiją. Felicija ir laiškų, ir nuotraukų gaudavusi, kol jis gyvas buvo. Ne tik Felicijai rašė, dar ir savo tetai Pranutei Papreckaitei, jos bičiulei Danguolei Petruitienei. Nuotraukose liko užfiksuotas gražus Lietuvos išeivio gyvenimas, bet Felicijai jis pavydėjo laimingo šeimyninio gyvenimo gimtinėje, auginant net keturis sūnus.

Prakalbusi apie emigraciją, Felicija svarsto, kad „visais laikais iš Lietuvos važiuo, kas tik norėjo ir galėjo“. Smetonos laikais visi užsidirbti vyko, ypač į Ameriką, įsivaizduodami ten rasią aukso kasyklas. Anot pašnekovės, vieniems pavykdavo „ta Amerika“, kitiems ne, lygiai taip pat kaip dabar. Lietuvoje skundžiamasi, kad darbų nėra, tačiau ir tada jų nebuvo, o ypač uždarbio nebuvo. Ūkininkai gyveno prastai, viskas buvo brangu. Tie, kurie jau buvo išvykę iki tarybinių laikų, tie ir nesugrįžo, vienetai tik.

Tarybiniais laikais tai daug kas būtų „bėgę į Ameriką ir kitur, tik niekas neleido“. O jei tie laimės ieškotojai būtų grįžę, tai būtų su kita neganda susidūrę, kaip ir tie, kur turtingiau gyveno, žemės turėjo. Pokario metais juk trėmimai buvo prasidėję...

Vaikščiodami prisiminimų takais priartėjome prie vieno iš bandytų išsaugoti Bazilionų praeities statinių – senosios klebonijos klėties (Dubysos gatvėje). Kokia jos istorija?

Seniau Lietuvoje klebonai valdė daug žemės, o ją kažkam ir dirbti reikėjo, klebonas pats juk neis laukų arti. Tuo tikslu laikė pusininkus, kurie visą žemę dirbo, o pelną, gautą iš jos, dalijosi su klebonu. Klėtis buvo dviejų aukštų. Viename aukšte savo javus pildavo klebonas, o kitame – pusininkas.

Vienerius metus po karo ir Butvilai, Felicijos tėvai, buvo „pas kleboną ant pusės“. Tuomet šeima turėjo keturis arklius – buvo kuo tą žemę dirbti, šieną vežti. Pamena Felicija, kaip klebonas, žiūrėdamas į jaunesniais ir senesniais arkliais pakinkytus pilnus šieno vežimus, burtus traukęs: priklausomai nuo to, ar ilgą, ar trumpą šiaudą ištraukdavo, vežimas važiuodavęs į klebono arba pusininko daržinę. Klebonas daug gyvulių laikė, tačiau nieko pats nedirbo: nei daržų ravėjo, nei pjovė, nei rovė. Tarnų, darbininkų reikėjo. Bet ar išganytus ir išaugintus galvijus klebonas pardavinėjo, ar tik jų mėsą, Felicija negalinti pasakyti.

Klebonijoje, anot pašnekovės, klebono gospadinė prekiaudavo tokiais daiktais, kokių jokioje

parduotuvėje nenusipirksi: ir namine duona, ir lašiniais, ir pienu, ir sviestu, ir kiaušiniais. Cukraus, saldinių, miltų, druskos, žibalo tai buvo galima rasti visose parduotuvėse. Viskas sveriamą, net pipirai į susuktą popierinę „tūtelę“ būdavo pilami. Bet šitų prekių neužteko – maisto reikėjo. Teresė Pilpavičienė daug galėtų papasakoti apie tuos laikus, nes ji pati buvo tarnavusi pas kleboną metus, o jos motina eidavo gospadinei padėti. Verslumo netrūko ir klebonui, ir jo ilgametei gospadinei, klebonijoje „gyvenimas virė“...

„Rusų laikais“ klėtyje buvo padarytas sandėlis, nors grūdų ten niekas nepylė. Kiekvienas jaus auginantis žmogus juos laikė savo klėtyse ar sandėliuose. Felicijos tėvas, tuo metu dirbęs sandėlininku, žinoma, turėjo raktus nuo senosios klebono klėties. Ši tapo sandėliu kitiems daiktams – čia tėvas slėpdavo išvežtųjų lietuvių tremtinių daiktus, tikėdamasis, kad grįžę atrasią dar juos. Kitame klėties gale atsirasdavo vietos paskerstų kolūkio gyvulių mėsai patalpinti, paskui skerdieną išparduodavo ar išsidalindavo, Felicija jau nesiryžta to tvirtinti.

Paskutiniaisiais kolūkio egzistavimo laikais, kad nereikėtų grūdų vežti malti į Dengtiltį, buvusioje klėtyje įrengė malūną. Malūnininku tuomet dirbęs Nainys malė miltus, skirtus gyvuliams. Aišku, gerai, kai žmonės net su „tačka“ vadinamu karučiu galėjo pusmaišį grūdų atsivežti susimalti. Vėliau pastatytame malūne žmonės tokios galimybės nebeturėjo.

F. Petrylienė nemano, kad pavyks išsaugoti šią klėtį. Toks pat likimas, jos manymu, laukia ir buvusios klebonijos. Žinoma, seni, apskurę pastatai nepuošia miestelio, tačiau paveldui išsaugoti reikia lėšų...

Sunkoka moteriai dabar prisiminti, kada ir kokios šventės Bazilionų krašte buvo švenčiamos. Kaip jau buvo minėjusi, ilgai nebuvo tam tinkamos vietos, gal kiek gyventojų vieningumo trūko?.. Tačiau „tarybiniais laikais“ dabartiniame D. Drupaitės name (Dubysos g. 1), pristačius priestatą, buvo įkurti „kultūrnamiu“ vadinti Bazilionų kultūros namai. Buvo čia veiklos ir jaunesniems, ir pagyvenusiems.

Smetonos laikais šauliai tik kokius porą kartų per metus pristatydavo jų parengtą vaidinimą šauliams priklausiusiose (buvusiose sudegusios Pageluvio

stovyklos) patalpose. Mena Felicija, kad dar vaikas drauge su kitais nulėkdavo pažiūrėti šaulių organizuojamų šokių, tačiau jų niekas į vidų neįleisdavo.

Smetonos laikais viena stovykla Pageluvyje (kuri neseniai sudegė) buvo skirta lietuvių vaikams, o kita Volungių kaime, pušyne ant kalno (už Spurgaičio, prie Kybartų), – žydų vaikams. Vėliau tas pastatas buvo išardytas ir mediniai rąstai arkliais partempti į Bazilionus. Dabartinės mokyklos valgyklos vietoje buvo pastatyta senoji, kažkada sudegusi, medinė mokykla. Kokios buvo gaisro, sunaikinusio mokyklą, priežastys, Felicija nežino.

Felicija mena, kai vasarą su kitais vaikais eidavo už Pageluvio į miškus uogauti, vasarojančių lietuvių šeimų retai pamatydavo, vien žydai gamtoje leisdavo laiką.

Apgailestauja Felicija, kad Bazilionuose niekas jokių renginių neorganizuodavo, bent jau ji neprišmena – „nebuvo mados švęsti“.

Nieko daugiau, išskyrus Velykas, iš bazilioniškių švenčiamų švenčių Felicija Petrylienė neįvardijo. Matyt, margučių ridenimas „į didelį“ geriausiai įsiminė. Išdažytus, išmargintus kiaušinius nešdavosi pas tuos, kas prie namo turėjo didesnes gonkas, ten sueidavo ir jauni, ir seni. Ir ridendavo. Dažniausiai ta pramoga žmonės užsiimdavo pirmosios dienos popietę, parėję iš bažnyčios, po šv. Mišių.

Kalėdas ir Kūčias lietuviai minėdavo visą laiką, net sovietmečiu. Jei jau negalėdavo švenčių metu eiti į bažnyčią, tai nors namie švėsdavo. Felicijos nuomone, seniau tikrai daugiau einančiųjų į bažnyčią buvo nei šiais laikais. Mokiniai, mokytojai sovietmečiu privengė lankytis bažnyčioje, tik ypatingomis progomis užsukdavo – iš pagarbos mirusiajam ar jo artimiesiems. Savo šeimos narių (tėvų ar tragiškai žuvusio sūnaus Sigito – aut. past.) laidoti su bažnytinėmis apeigomis Felicija Petrylienė negalėjo, nes jau žinojo skaudžią kolegės iš Varputėnų, palaidojusios žuvusį sūnų „su bažnyčia“, patirtį. Kolegei švietimo skyriaus sušauktoje konferencijoje buvo pasakyta, kad „atseit pastaroji, neatsikračiusi religinių prietarų, 23 metus visus apgaudinėjo ir nuo mokytojo pareigų atleidžiama“. Nesinorėjo Felicijai darbo netekti.

Kas lėmė, kad pabaigusi prekybos mokyklą Felicija išvyko mokytojauti?

Bazilionų klebonijoje dirbo viena dantistė, į kurią, suskaudus dantis, Felicija kreipdavosi

pagalbos. Pastaroji ateidavo pas ūkininkaujančius Butvilus pieno, maisto pirktis, maloniai su mergina bendraudavo ir patarė „eiti į mokytojas“. Pasidžiaugė, kad jos sesuo Vilniuje mokytojauja, patenkinta labai savo darbu esanti. Taigi, „prikalbėjo, ir Felicija su savo pussesere Ališauskaite išmovė į seminariją“. Kaip išsiaiškinome, į Šiaulių mokytojų seminariją, kuri buvo įsikūrusi Aušros alėjoje, prie parko esančiuose grafų Zubovų dvaro rūmuose. Seminarijoje ji mokėsi ketverius metus – ruošėsi tapti pradinių klasių mokytoja. Pastato viršuje buvo bendrabučiai, kuriuose Felicija su pussesere Regina Ališauskaite ir gyveno. Jos išsiskyrė tik pradėjusios dirbti.

Tuomet seminarijoje buvo suteikiamas bendras išsilavinimas: buvo studijuojama matematika, lietuvių kalba, rusų bei vokiečių kalbos, geografija ir kiti dalykai, tokie kaip „fizinis“ (dabartinė kūno kultūra), dainavimas. Pasirinkti kitokias studijas tuo metu Šiaulių mokytojų seminarijoje, anot Felicijos, nebuvo galima. Besiruošiant muzikos ir dainavimo užsiėmimams, reikėjo išmokti skambinti pianinu. Visoje seminarijoje tebuvo vienas instrumentas. Kaip išsiversti? Ogi užtekdavo padainuoti ir „praleisdavo“ dėstytojai. Groti Felicija taip ir neišmokusi, tokių gabumų neturinti. Tvirtina ir labai nedrąši buvusi, kai reikėdavo diriguoti ir dainuoti, ji nedrįsdavusi. Turėjo net penkis dvejetus iš eilės. Tylėdavo, ir viskas. Namie, pamena, „išdiriguodavo, išdirbdavo prieš veidrodį, išdainuodavo“, o seminarijoje – niekaip. Tačiau vieną kartą nusprendė, kad reikia susiimti ir išdrįsti. Nuėjo ir padirigavo. Tas mokytojas pažiūrėjo į ją ir paklausė, ar čia ji, ta pati Butvilaitė, ar ne? Jos pusseserė Regina patvirtinusi, kad tai ta pati nedrąsioji Butvilaitė Felicija. Tuomet jau muzikos mokytojas pradėjęs gerus pažymius už dirigavimą ir dainavimą rašyti.

Štai ką reiškė, kai Felicija išdrįso uždainuoti! Ji taip gerai tuos įgūdžius išlavino, kad paskui, dirbdama kaimo mokykloje, net muziką dėstė. Pamena, kai atvažiavo inspektoriai ir nutarė eiti į jos vedamą muzikos pamoką, ji neišsigando, žinojo, kokių pasiruošti vaikams dainelių, teorijos ir kokia veikla su mokiniais užsiimti. Buvo net pagirta, kad gerai dirbanti.

Ištekėjo Felicija dirbdama toli nuo Bazilionų, Varputėnuose. Į juos atvyko 1949-ųjų rugsėjį. Pati pasirinko Kelmės rajoną. Paskyrė ją „direktoriauti“ Žygaičių septynmetėje mokykloje. Ten po metų ir

Beinoriškės tilto liekanos per Dubysą. Autorės nuotrauka

susipažino su naujai dirbti atkeltu pradinių klasių mokytoju Vaclovu Petryla (1922–1992). Vaclovas buvo kilęs nuo Kelmės pusės. Patiko jaunuoliai vienas kitam ir nutarė 1951-ųjų sausį „apsiženyti“. Nuėjo abu į tuometinį Kelmės CMS pasižvalgyti. Ten dirbo Vaclovo pažįstama moteriškė, o ši jaunuolius tuoj pat ir „surašė, be jokių eilių, be balių ir be jokių veselių“.

Pasak Felicijos, ji Varputėnuose labai vargo, trejus metus „direktoriaudama“ bei dirbdama dalykininke Žygaičių septynmetėje ir vadovaudama dar vienai jų mokyklai priklausiusiai kaimo mokyklai. Felicija pasiskundė, kad baisus užkampis jai Varputėnai pasirodęs. 1952-aisiais metais susilaukę sūnaus Sigito, Petrylos panoro rasti geresnę vietą gyventi ir dirbti.

Vėliau net keturiolika metų Felicija Petrylienė gyveno ir dirbo mokytoja dalykininke Šilo Pavėžupyje. Šilo Pavėžupio mokykla skyrėsi nuo Žygaičių: mūrinė, graži, nors ir miške. Petrylos gavo joje kambariuką gyventi ir užsiliko tame krašte.

O paskui jau Felicija, anot jos, „į tuos Bazilionus įlindo, tačiau vos įlindo“. Paklausta, koku būdu tai padarė, kategoriškai atsakė, kad tikrai ne per pažįstamus. Tėviškė juk. Ir vėl nugrimzta į prisiminimus...

Paskutinę vasaros dieną per Felicijos sūnų Sigitą Petrylą, kuris tuomet jau mokėsi Bazilionuose,

tuometinė mokyklos direktorė Valerija (Žilinskaitė / Sabatauskienė) Kerbedienė perdavė Felicijai kvietimą atvykti į mokyklą.

Kelmėje nenoriai sutiko išleisti iš darbo Pašiausės mokykloje, nors pripažino, kad „jei Felicija ieškos teisybės, tai ji išeis“. Kelmiškiams mokytoja paaiškino, kad mirė tėvas, motina liko viena ir ji turinti eiti padėti. Vaclovui Petrylai teko iš Bazilionų autobusu važinėti darban į Pašiausę, dirbti su pradinių klasių mokinukais, o Felicija Bazilionų mokykloje ėmėsi auklėti ir mokyti net 28 antrookus. Tarp jų buvo ir Visvaldas Žilinskas, Kazimiero Žilinsko anūkas.

Taip „parėjo Felicija į Bazilionus“, į tą 1965 m. rugsėjo mėn. naujai atidarytą mokyklą, „kur su šlepkėmis“, t. y. šlepetėmis, ir mokiniai, ir mokytojai privalėjo vaikščioti. „Bet gražu buvo“, pasak jos...

Kol kas senajai mokytojai dar užtenka noro bei jėgų artimuosius Vilniuje ar Kaune retkarčiais aplankyti. Net išvykų metu prasimano sau kažkokios veiklos. Ne įprastai lipa laiptais, o juos skaičiuoja. Prisimena, kad net 87 laiptukus turėjo įveikti, kol pasiekė penktajame aukšte buvusį anūko Justino butą. Pakeliavo Neries krantinėmis Žirmūnuose, pasigrožėjo Belmonto gamta ir statiniais, išvydo Pučkorių atodangą, pasigėrėjo kalėdine sostinės egle Katedros aikštėje. Ji sakosi, kad viską baisiai mėgstanti skaičiuoti, bet lempučių ten tikrai neskai-

čiąvusi. Ir vėl mąstome: mandalose taip pat reikia kruopščiai viską apgalvoti, išskaičiuoti, sugrupuoti, kad nesigautų „spalvų maišalynė“. Taip ir Felicijos gyvenime – viskas suskaičiuojama.

Jei jau taip, tai pakviečiame dar paskaičiuoti. Felicija Petrylienė turi tris anūkus – Tomą, Justą ir Vilių bei tris anūkes – Daivą, Vidą ir Viktoriją, o proanūkių dar tikisi sulaukti. Gal jie padėtų drauge mandalas spalvinti, nes anūikai, anot močiutės, neturi nei laiko, nei kantrybės.

Visą gyvenimą Felicija praleido savo sodyboje, tik kai prireikė anūkus prižiūrėti, teko persikelti į sūnaus Remigijaus butą. Paklausta, ar netraukia atgal į sodybą, pašnekovė neneigia, kad vis suka ton pusėn pasivaikščioti, kad ir daržiuką dar ten tebeturinti, agurkus auginanti. Viena sodyboje prisibijotų gyventi dabar. Ir bėga atnešti pagal savo receptą užraugtų kaimiškų agurkiukų...

Mėgstamų užsiėmimų Felicijai niekada netrūko – ji ir siuvinėjo, ir mezgė, ir siuvo. Tai buvo mėgstamiausia laisvalaikio veikla. Ir ne rankų sustingimas ar pirštų nevikrumas pristabdė rankdarbius – mandalos visą Felicijos laiką „pavogė“. Kartą ambulatorijoje dirbančiai savo gydytojai Petrylienė pasigyrė, kad pastaruoju metu ne skaitanti, o turinti kitos veiklos. Paprašyta ją parodyti, su pasididžiavimu nunešė visą pluoštą spalvingų mandalų. Kraujospūdis „šokinėja“, tačiau Felicija sakosi, kad, kai aukštesnis, tuomet geriau, daugiau energijos būna, daugiau spalvinti galinti. Bet jau

tada, kai kraujospūdžio matavimo „aparatas nieko nebeparodo“, suprask, kraujospūdis labai sukilęs, tuomet sunerimsta, net į gydytojus kreiptis tenka. Energija trykštanti senolė šmaikštuoja, kad nėra laiko sirgti, reikia gimtadienius švęsti, draugus lankyti, mėgstama veikla užsiimti. Ir juokdamasi priduria, jog „pasportuojanti“, kai reikia po keletą kartų per dieną į antrą aukštą malkų užsinešti. „Užsisėdėčiau, tai gatava“, anot senolės.

Savo ir ją supančių žmonių gyvenimo mandalas Felicija Petrylienė nuspalvino jos pasirinktomis spalvomis ir atspalviais. Kiti, spalvindami net tas pačias mandalas, gal rinkęsi ir kiek kitokius atspalvius...

Informacijos pateikėjai:

1. Petrylienė (Butvilaitė) Felicija, g. 1926 m., gyvena Bazilionuose, Šiaulių r., kilusi iš Bazilionų, Šiaulių r.
2. Každailienė (Nojikaitė) Romualda, g. 1939 m., gyvena Bazilionuose, Šiaulių r., kilusi iš Bazilionų, Šiaulių r.
3. Žilinskas Visvaldas, g. 1958 m., gyvena Šiauliuose, kilęs iš Šiaulių.
4. Žilinskienė Loreta, g. 1965 m., gyvena Šiauliuose, kilusi iš Tauragės.
5. Formanskis Valentinas, g. 1963 m., gyvena Maskvytės k., Šiaulių r., kilęs iš Pakalniškių k., Šiaulių r.

Irma GORYTĖ

Lietuvos skautijos šimtmetis Australijoje

Skautijos aušroje

2018 m. švenčiame ne tik Lietuvos valstybės atkūrimo jubiliejų, bet ir lietuviškosios skautijos įkūrimo šimtmetį. 1918 m. lapkričio 1 d. Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje įvyko pirmoji Petro Jurgelvičiaus (Jurgėlos) įkurtos skautų draugovės sueiga¹. Įdomu tai, kad gimnazijos direktorius buvo Nepriklausomybės akto signataras Mykolas Biržiška, kuris taip pat palaikė skautybės idėją.

Pirmosios skautų draugovės Lietuvoje buvo Vytauto (berniukų) ir Birutės (mergaičių). Kadangi skautų organizacija Lietuvoje tik kūrėsi, reikėjo sukurti skautų veikloje vartojamus terminus. Tuo tikslu Petras Jurgelvičius kreipėsi į lietuvių kalbos tėvą Joną Jablonskį, kuris sukūrė ir pasiūlė tokius iki šiol vartojamus terminus: skautas, skautė, skiltis, draugovė, tuntas, būklas² ir kitus.

Skautija Lietuvoje ir Šiauliuose

Skautijos idėjos sparčiai plito tarp moksleivių, visoje Lietuvoje kūrėsi skautų skiltys ir draugovės. 1920 m. pirmosios skautų draugovės – Vytauto Didžiojo (berniukų) ir Mirgos (mergaičių) – įsikūrė ir

Šiauliuose. Vėliau įsikūrė Birutės, Pajautos, Lapinų ir Kęstučio draugovės, leidusios savo laikraštėlius. Labai aktyvios buvo žydų skautų draugovės, taip pat jūrų skautai, užsiėmę veikla Talkšos, Rėkyvos ežeruose.

Prie skautų veiklos Šiauliuose labai prisidėjo pirmojo miesto burmistro, teisininko Kazimiero Venclauskio ir jo žmonos visuomenės ir kultūros veikėjos Stanislavos Jakševičiūtės-Venclauskienės šeima. Čia globojami užaugo ne viena dešimtis skautų, čia, namo rūsyje, buvo rengiamas žurnalas „Skautų aidas“³. Skautams įsikūrus Šiauliuose, Stanislava Jakševičiūtė-Venclauskienė netrukus tapo skautų vadove, skautininke, tunto globėja, rėmėja. Dukros Gražbylės Venclauskaitės skautiškas kelias prasidėjo Mirgos draugovėje, kurioje vėliau ėjo draugininkės adjutantės, draugininkės pareigas, dar vėliau – Šiaulių tunto adjutantės pareigas. 1929–1940 m. Gražbylė bendradarbiavo skaučių vadovių žurnale „Vadovė“, 1938 m. baigė skautų

¹ Mačiulytė V., Lietuvos skautai, *Naujoji Romuva*, Nr. 1 (534). Prieiga per internetą: <http://www.skautai.lt/userdata/00/00/90/01/original>.

² Gimbutas J., *Petro Jurgėlos įnašas skautų istorijai*. Prieiga per internetą: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=1776&Itemid=180.

³ Nekrašius J., *Pirmojo skautų laikraščio „Skautų aidas“ 95-mečiui. Skautų spauda Šiauliuose. Šiaulių rajono skautų tunto spaudos leidiniai (nuo 1923 iki 1940 m.)*. Prieiga per internetą: <http://www.snaujienos.lt/kultura-ir-pramogos/36209-pirmojo-skautu-laikrascio-skautu-aidas-95-mečiui-skautu-spauda-siauliuose-siauliu-rajono-skautu-tunto-spaudos-leidiniai-nuo-1923-iki-1940-m.html>.

Šiaulių skautės. Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

vadovų kursus Anglijoje, ten jai teko pabendrauti ir su skautų įkūrėju Robertu Baden-Powelliu⁴.

1923–1924 m. Šiauliuose buvo leidžiamas mėnesinis skautų laikraštis, kurio redakcija buvo įsikūrusi Šiaulių berniukų gimnazijoje, o daugumą numerių išspausdino „Titnago“ spaustuvė. Šiauliečiai davė pradžią ir laikraščiui „Skautų aidas“, kuris vėliau jau kaip pagrindinis organizacijos laikraštis buvo leidžiamas visoje Lietuvoje. Po Antrojo pasaulinio karo emigracijoje jį leido lietuvių skautai, o atkūrus Nepriklausomybę vėl buvo pradėtas leisti Šiauliuose.

1946–1947 m. „Skautų aidas“ komplektą išsaugojo Australijoje gyvenęs tuometinis jo redaktorius skautininkas A. Krausas. Jo išsaugota kolekcija buvo demonstruojama jubiliejinėje X tautinėje stovykloje Australijoje, ją pristatė dukra Rūta Krausaitė-Savickienė.

1924 m. kovo 15 d. buvo įsteigtas Šiaulių skautų tuntas, kuriam vadovavo kapitonas Mykolas Kalmantas. Pirmoji Šiaulių skautų tunto stovykla įvyko 1924 m. Kairių pušyne (dabar Šiaulių r. savivaldybė).

1928 m. vasarą Aukštosios Panemunės šile, prie Kauno, įvyko I tautinė stovykla, kurioje dalyvavo apie 500 skautų ir skaučių, o 1933 m. Palangoje

stovyklaujančius skautus aplankė pasaulio skautų įkūrėjas lordas Robertas Baden-Powellis su žmona, pasaulio skaučių globėja, ir 650 anglų skautų palyda.

Sklando legenda, kad pasaulio skautų vadas važiuodamas pro šalį lankėsi ir Šiauliuose, kur ant Sukilėlių kalnelio pasodino ąžuolą – vieną iš tų, kurie auga už dabartinio paminklo. II tautinė stovykla 1938 m. vyko dviejose vietose: Panemunėje stovyklavo brolija, Pažaislyje – seserija. Įdomu tai, kad šio teksto autorei 2018 m. sausio mėn. teko sutikti vieną II tautinės stovyklos dalyvį, šiuo metu gyvenantį Australijoje ir dalyvavusį X tautinėje jubiliejinėje stovykloje, vykusioje prie Melburno.

1940 m. liepos 18 d. Lietuvoje buvo panaikinta skautų organizacija. Tuo metu broliją sudarė 34 tuntai, 7 900 skautų, o seseriją – 35 tuntai, 8 000 skaučių⁵. Dauguma skautų, likusių Lietuvoje, atsidūrė kalėjimuose, buvo ištremti. Lietuviškoji skautija toliau gyvavo emigracijoje. 1945 m. Detmonde (Vokietija) įvyko pirmasis išėivijoje įsistėgusių skautų vadovų suvažiavimas, buvo pradėti leisti skautų leidiniai („Skautų aidas“ ir kt.), kas penkerius metus vyko jubiliejinės stovyklos, kas dešimt metų – tautinės stovyklos. Užsienyje veikianti Lietuvių skautų sąjunga daugiausia narių turi JAV.

⁴ Išėjo sesė Gražbylė. Prieiga per internetą: <http://www.skautai.lt/index/article/id/2576>.

⁵ Skautų istorija iki 1940 metų. Prieiga per internetą: <http://skautas.lt/skautu-istorija-iki-1940-metu>.

Šiaulių miesto garbės pilietė, skautė Gražbilė Venclauskaitė Šiaulių miesto garbės piliečių – Vytenio Rimkaus (pirmas iš kairės), Jono Krivicko, Kazimiero Šavinio – apsuptyje. Šiauliai, 2003 m. Nuotrauka iš Vytenio Rimkaus archyvo

Lietuvos skautų atgimimas

Sąlygos atkurti skautų organizaciją Lietuvoje atsirado 1988 m. Tais metais įvyko pirmoji vadovų sueiga Vilniuje, netrukus vėl buvo pradėta leisti skautų spauda.

1989 m. gegužės 13 d. Gražbylės Venclauskaitės iniciatyva Šiauliuose buvo atkurta skautų organizacija – 13 skautų davė žodį. Netrukus buvo atkurtos Vytauto Didžiojo (berniukų) ir Mergos (mergaičių) draugovės. 1989 m. rugpjūčio mėn. buvo pradėtas leisti LSS Šiaulių miesto skautų leidinys „Skautų aidas“, kurio redaktorius buvo Vytautas Jurkėnas. Prie atkurto laikraščio leidimo prisidėjo Fredas Valiulis, Kristina Inčiūraitė, Mindaugas Šatas, Janina Rimkutė, Laimis Žukauskas, Saulius Domarkas ir kt. Taigi Gražbylė Venclauskaitė buvo ne tik aktyvi tarpukario Šiaulių skautė, vadovė, bet ir atkūrus Nepriklausomybę dėjo daug pastangų, kad skautų organizacija būtų atkurta⁶.

1998 m. VIII tautinė stovykla jau vyko ne tik išeivijoje, bet ir Lietuvoje – Nemunaityje (Alytaus r. savivaldybė); 2008 m. IX tautinė stovykla vyko

Zarasų rajone. Abiejose stovyklose dalyvavo gausus būrys Šiaulių miesto ir rajono skautų⁷.

Šiuo metu Šiaulių skautų tuntas vienija apie 200 Šiaulių miesto ir rajono skautų, veikia mišrios (berniukų ir mergaičių) „Aušros“, „Saulės“, Medinos, Perkūno, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino, Salduvės, Šimšės, Vydūno draugovės, taip pat vyresniųjų skautų – Antano Saulaičio vyr. skautų, Kupolės vyr. skaučių – draugovės. Kuriasi ir naujos skautų draugovės Aukštelkėje, Bazilionuose (Šiaulių r. savivaldybė) bei kitur.

Šiomet lietuviškosios skautijos šimtmečio proga yra organizuojamos trys tautinės stovyklos: pirmoji sausio mėn. jau įvyko Australijoje, antroji – „Laužų karta“ – liepos 14–21 d. vyks Rumšiškėse, o trečioji liepos pabaigoje–rugsėjo pradžioje – JAV, Mičigano valstijoje.

Tautinė stovykla Australijoje

Tautinėje stovykloje Australijoje dalyvavo 30 Lietuvos skautijos narių delegacija. Į šią stovyklą suvažiavo per 200 dalyvių iš beveik visų vietų, kur veikia lietuvių skautai: JAV, Kanados, Lietuvos ir, žinoma, Australijos. Į Australiją Lietuvos delegacija išsiruošė 2017 m. Kūčių dieną. Vieni per Singapūrą, kiti per Abu Dabą pasiekė Sidnėjų, kur jau laukė

⁶ Nekrašius J., *Pirmojo skautų laikraščio „Skautų aidas“ 95-mečiui. Skautų spauda Šiauliuose. Šiaulių rajono skautų tunto spaudos leidiniai (nuo 1923 iki 1940 m.)*. Prieiga per internetą: <http://www.snaujienos.lt/kultura-ir-pramogos/36209-pirmojo-skautu-laikrascio-skautu-aidas-95-mečiui-skautu-spauda-siauliuose-siauliu-rajono-skautu-tunto-spaudos-leidiniai-nuo-1923-iki-1940-m.html>.

⁷ *Svarbiausios LS istorijos datos ir pareigas ėję asmenys*. Prieiga per internetą: <http://www.skautai.lt/index/article/id/1690>.

Lietuvos delegacija. Vytenio Lietuvninko nuotrauka

vietos lietuvių bendruomenės atstovai ir pažintis su atvykusiems visiškai nauju „pasauliu“.

Gruodžio 28 d. mūsų Lietuvos delegacija atvyko į Melburną. Oro uoste mus pasitiko stovyklos viršininkas Henrikas Antanaitis ir programos vadovė Rasa Statkuvienė. Įsikūrėme Melburno lietuvių namuose. Apžiūrėjome miestą, mūsų akiai neįprastus dangų rėžiančius pastatus, vietos turguje akys raibo nuo daiktų, spalvų gausos. Sekmadienį, Naujųjų metų išvakarėse, susiorganizavome barbekiu vakarėlį parke. Keliaudami Didžiuoju vandenyno keliu pamatėme nuostabių vaizdų ir išvydome garsiąsias Dvylikos Apaštalių uolas.

Stovykla vyko Wurundjeri genties aborigenų žemėse. Pasveikinti stovyklautojus atvyko šios genties palikuonė Teta Joy. Į stovyklą atvyko 60 skautų iš užsienio, pusė iš jų buvome mes – delegacija iš Lietuvos. Stovyklos atidarymo šventėje išsirikiavo 149 skautai iš Australijos, JAV, Kanados ir Lietuvos. Giedant Lietuvos Respublikos himną pakilo visos keturios vėliavos: Australijos, Kanados, JAV ir Lietuvos. Pirmoji lietuviškosios skautijos šimtmečio stovykla atidaryta! Visus pasveikino stovyklos viršininkas skautas vytis Henrikas Antanaitis, kuris džiaugėsi, kad sulaukė tiek daug skautų iš užsienio ir iš visų Australijos kampelių. Vakare susirinkome prie pirmojo stovyklos laužo. Prie „australiškų“ skautų laužų daug dainuojama. Mums

buvo ypač įdomu, kad skiriasi ir mūsų dainos, ir vakaro žaidimai. Į pagalbą atėjo naujai išleisti dainų rinkiniai, kuriuose buvo visos australų, amerikiečių ir kanadiečių dainuojamos dainos. Skambėjo jubiliejinės dainos „Sudainuokime Lietuvą“, „Šimtas metų – viena šeima“. Vakaroti baigėme labos nakties palinkėjimu, o dieną – naktipiečiais⁸.

Į vėliavų pakėlimo ar nuleidimo rikiuotes žygiavome apsirengę uniformomis. Jų nevilkėjome tik tomis dienomis, kai buvo labai karšta (daugiau kaip +30 °C) arba kai išvykdavome už stovyklos ribų. Stovykloje dėvėjome darbo uniformą, kurią lietuviams atstojo proginiai skautų šimtmečio ar anksčiau vykusių stovyklų marškinėliai ir šortai.

Kasdien stovyklos laikraštyje „Šimtmetis po Australijos saule“ buvo aprašomos svarbiausios naujienos, skelbiami stovyklos viršininko įsakymai. Taigi išleista 10 numerių. Laikraščio redaktorė buvo Lietuvos garbės konsulė Australijoje Dana Levickienė.

Antanaičių šeima – lietuviybės ir skautijos šviesuliai

Henrikas Antanaitis gimė 1942 m. Užsienių kaime (Telšių r. savivaldybė). Į Australiją atvyko

⁸ *Šimtmetis po Australijos saule*. Prieiga per internetą: <https://nerijaorg.files.wordpress.com/2018/03/1-sk-c5a1imtme-48dio-stov-laikr-nr-1-sausio-2d.pdf>.

Stovyklos viršininkas Henrikas Antanaitis. Vytauto Karazijos nuotrauka

1949 m., čia baigė gimnaziją. Penkerius metus kiekvieną šeštadienį vykdavo mokytis lietuvių kalbos į lietuvišką mokyklą. Ypač mėgo istorijos pamokas – jas labai įdomiai vedė Vytautas Doniela, kuris yra žinomas ir Lietuvoje. Baigęs Australijoje mokyklą, išvyko studijuoti į Italiją, kur trejus metus studijavo filosofijos mokslus. Grįžęs į Australiją, studijavo Sidnėjaus universitete psichologijos ir istorijos mokslus. Šiame universitete įgijo psichologijos ir istorijos srities bakalauro laipsnį, o Romoje (Italija) – bakalauro ir licenciato filosofijos mokslų laipsnius. Dar besimokydamas universitete buvo išrinktas Australijos lietuvių studentų sąjungos pirmininku. Su Australijos lietuvių skautais H. Antanaitis aktyviai dirba nuo 1964 m. 1978 m. Australijoje jis organizavo VI tautinę stovyklą. Šiuo metu yra Lietuvių skautų sąjungos Australijos rajono skautų vadas.

Būsimąją žmoną Dalią sutiko studentų sąjungoje, šeimą sukūrė 1969 m. ir užaugino tris sūnus – Aidą, Vytautą ir Girių. Visi trys sūnūs kalba lietuviškai. Jie taip pat lankė lituanistinę mokyklą. Australijos lietuviams pavyko pasiekti, kad Viktorijos valstijos švietimo ministerija įvestų lietuvių kalbą kaip užskaitomą abitūros dalyką. Visi sūnūs brandos atestate kaip mokomąjį dalyką turėjo lietuvių kalbą – tai jiems padėjo stojant į universitetą. Aidai, dirbdamas Pasaulio banke, trejiems metams

buvo paskirtas dirbti Lietuvoje, vėliau išvyko į Japoniją ir ten gyvena iki šiol. Jauniausias sūnus Girius yra chirurginių instrumentų kūrėjas, gyvena Australijoje, šimtmečio stovykloje buvo adjutantu (komendantu). Vidurinis sūnus Vytautas yra chirurgas ortopedas, jis sukūrė šeimą su lietuvaite iš Šilutės. Visi H. Antanaičio sūnūs yra skautai vyčiai.

Žmona Dalia 29 metus, iki 2006 m., mokė Melburne gyvenančius lietuvius tautinių šokių, nuo 1994 m. dalyvauja Dainų ir šokių šventėse Lietuvoje. Jos vadovaujama šokių grupė „Gintaras“ koncertavo įvairiuose Lietuvos miestuose, taip pat Punske, Seinuose (Lenkija). Už veiklą tautinių šokių srityje Prezidentas Valdas Adamkus įteikė Daliai Antanaitienei LDK Gedimino ordino Riterio kryžių, ją apdovanojo ir Australijos valdžia – gubernatorius įteikė medalį „Order of Australia“⁹.

Turininga stovyklos programa

Kiekvieną stovyklos dieną dalyvių laukė turininga programa. Kaip ir visose skautų stovyklose, viena diena buvo skirta sportui. Į rikiuotę dalyviai rinkosi pagal pastovykles. Australijoje skautų stovyklos organizuojamos kitaip negu Lietuvoje: pastovyklės suskirstomos pagal amžių, berniukai

⁹ Henrikas Antanaitis: *Savo energiją skiriu Lietuvai*. Prieiga per internetą: <http://pasauliolietuvis.lt/henrikas-antanaitis-savo-energija-skiriu-lietuvai>.

Komandos pasiruošusios. Vytenio Lietuvninko nuotrauka

ir mergaitės gyvena atskirai. Sporto dieną visi stovyklos dalyviai, nuo pačių mažiausių iki pačių didžiausių, turėjo ką veikti: susipažino ir išbandė australišką futbolą, įveikė stacionarų kliūčių ruožą, žaidė tinklinį ir pasitikrino savo orientavimosi įgūdžius, kaip Australijos lietuviai sako: „Orienteeringą.“ Labai smagus pasirodė australiškas futbolas. Tą dieną vykusią sporto žaidynių tikslas – suteikti galimybę visiems pajudėti. Stovyklos dalyviai galėjo išmėginti savo jėgas įvairių sporto šakų rungtynėse, o skautininkai, vyčiai, vyresniosios skautės, jūrų skautai budžiai išėjo į žygį. Išvyką pajavairino susitikimas su kengūromis. Patyrę skautai statė piramides iš dėžių, o po pietų dalyvavo orientavimosi su radijo imtuvais rungtynėse – lapių medžioklėje. Skautai galėjo dalyvauti nusileidimo virve bei orientavimosi po stovyklavietę varžybose. Jaunos šeimos su pačiais mažiausiais skautais – aguonėlėmis, paukštytėmis, gintarėliais, ūdrytėmis – dalyvavo kliūčių kelionėje bei žaidė „kanga“ kriketą¹⁰.

Australijos pažinimo diena

Kita diena buvo skirta Australijai. Skautus stovykloje kas rytą kėlė neįprasti gamtos garsai, būdingi tik šiam žemės kraštui. Naktys buvo vėsokos, bet rytai – nuostabūs. Pažintį su gamtos garsais ir

gyvūnais turėjome progos pratęsti visą dieną. Mūsų laukė iškyla į Australijos gyvūnų parką (Hilsvilio laukinės gamtos draustinį) ir įdomūs susitikimai su kengūromis, emu, vombatais, koalomis ir kitais egzotiškais gyvūnais. Pamatėme kelias rūšis gyvačių, driežų, o ypač visus sužavėjo paukščių pasirodymo arena. Skraidė gausybė spalvingų papūgų, o vandeny sutikome vandens karalienę – juodąją gulbę. Australijos augmenija ir gyvūnija suteikia unikalios patirties.

Stovyklos „restoranas“ taip pat pasistengė sudaryti australišką meniu: patiekė moliūgų sriubos, troškintos kengūrienos, desertui – vanilinių ir „lamington“ pyragaičių. Po pietų jaunesnieji skautai dekoravo bumerangus, patyrę skautai mokėsi sviesti bumerangą. Skautininkai ir kiti klausėsi pasakojimo apie aborigenų kultūrą, jų amatus, įrankius, muzikos instrumentus. Buvo galima pasigaminti įrankį iš uolienos. Australiškos saulės karštį padėjo užmiršti puiki pramoga: liaudiškoje vakaronėje grojo kapela „Blackberry Bush“, puikūs muzikos garsai liete liejosi, o kojos pačios nešė šokti. Liaudiški rateliai ir muzika dar ilgai skambės mūsų sapnuose¹¹.

¹⁰ *Australijai valio!* Prieiga per internetą: <http://www.skautai.lt/index/article/id/2698>.

¹¹ *Ten pat.*

Rytines sekmadienio šv. Mišias aukoja kunigas Vilius Viktoravičius. Vytenio Lietuvninko nuotrauka

Pasididžiavimo Lietuva diena

Diena, skirta Lietuvai, vadinosi „Pasididžiavimo Lietuva diena“. Ji buvo ypatinga, nes visi stovyklos dalyviai įvardijo, kodėl jie didžiuojasi gimtąja ar tėvų, protėvių šalimi Lietuva, išsakė, kas jiems yra svarbu. Skautai ir patyrę skautai piešė ir diskutavo, kuo didžiuojasi, kuo nuostabi ši šalis, kokia yra jos gamta, metų laikai, kokie yra Lietuvos žmonės. Žiūrėjome filmus, bandėme atpažinti pasaulyje garsius lietuvių kilmės žmones. Jaunesnieji skautai dalyvavo susitikime su iš Lietuvos atvykusiu kunigu skautu Viliumi Viktoravičiumi, diskutavo apie skautų vertybes.

Suaugę skautai – skautininkai, gintarės, budžiai, vyčiai ir vyresniosios skautės – dalyvavo užsiėmime apie kavą, kur sužinojo apie kavos kelią nuo medžio iki puodelio, mokėsi pasigaminti skanų gėrimą. Kiti suaugusieji galėjo žiūrėti dokumentinį filmą „The Soviet Story“ apie skaudžias Lietuvos istorijos akimirkas, kai liejosi kraujas, žmonės buvo tremiami iš gimtųjų vietų, žudomi be kaltės.

Nors po pietų vargino neįprastas karštis ir nepavargdama svilino saulė, aikštėje vyko „Žalgirio mūšis“. Imituodami kovėsi trys pulkai: juodųjų, geltonųjų ir žaliųjų. Kulkas atstojo vandens balionėliai. Kiekviena komanda gynė savo skydą ir teritoriją. Įnirtingame mūšyje kovėsi visa stovykla. „Žalgirio mūšis“ virto vandens mūšiu. Laimėjo

žalioji komanda. Vakare linksmo vietos lietuvių bendruomenės folkloro grupė „Pamesta klumpė“. Džiaugėmės neįprastai pristatyta lietuviška daina ir šventiniu tortu.

Svečių diena

Sekmadienis stovykloje – svečių diena. Po karštos dienos aušo nepaprastai gaivus rytas. Ryto vėsuma ne tik atgaivino, bet ir kėlė gerą ūpą. Visa stovykla, žvali ir pasitempusi, rinkosi į fotosesiją pasidaryti bendrą nuotrauką: svarbu, kad lietuvių provaikiai išliktų priminimas – čia, Australijoje, vyko pati nuostabiausia X tautinė skautų šimtmečio stovykla. Rytines sekmadienio šv. Mišias aukojo kunigai Vilius Viktoravičius iš Lietuvos ir Juozas Deveikis, gyvenantis Australijoje.

Po pietų stovyklautojai buvo supažindinti su aborigenų kultūros ypatumais. Aborigenas Terri Atkinson papasakojo daug įdomių dalykų apie muzikos instrumentus, gynybos skydus, žaidimo „Bumerangas“ atsiradimo istoriją, aborigenų kultūrai būdingus raštus. Mažesnieji galėjo išbandyti egzotiškų muzikos instrumentų skambesį.

Visą dieną į stovyklavietę plūdo svečiai. Jie domėjosi organizacija, mielai bendravo su skautais. Atvažiavo daug garbingo amžiaus skautų iš visos Australijos. Australijoje skautų beveik tiek, kiek Šiaurinėje tunte, – apie 200. Šalyje veikia trys tuntai:

Lietuvos delegacijos ruošiasi Istorijos dienai. Vytauto Karazijos nuotrauka

Melburne – Džiužo, Sidnėjuje – „Aušros“, Adelaidėje – Vilniaus, tai pat dar keli mažesni skautų susibūrimai yra Kanberoje, Darvine, kitose žemyno vietose. Vakarinė vėliavos nuleidimo ceremonija buvo labai iškilminga. Pasisakė ir šimtmečio proga sveikino labai daug svečių: aukštas pareigas užimantys lietuvių skautų atstovai iš Kanados, JAV, Lietuvos ir Australijoje gyvenančių latvių, estų, lenkų ir pačių australų skautų vadai. Stovyklautojus sveikino generalinė garbės konsulė, Australijos lietuvių bendruomenės pirmininkas, Melburno bendruomenės pirmininkė, rėmėjai. Įteikta daugybė apdovanojimų už nuopelnus, stovyklos organizavimą, rėmimą.

Vakarinės rikiuotės pabaigoje buvo pakviesti buvusių jubiliejinių, tautinių stovyklų dalyviai. Atvyko net pirmosios tautinės stovyklos, vykusios 1938 m. Lietuvoje, dalyvis Jurgis Žalkauskas (g. 1923 m.). Vakarinę rikiuotę užbaigė nepakartojamas reginys – vėliavų paradas. Jame dalyvavo 18 vėliavų iš Lietuvos, Kanados, JAV, Australijos. Emocijas sunku aprašyti, tai reikėjo matyti ir jausti. Šventinės dienos šurmulį užbaigė vakaro laužas.

Lietuvos istorinės atminties diena

Dar viena įsimintina diena – Lietuvos istorinės atminties diena. Po pusryčių visus stovyklautojus Lietuvos delegacija pakvietė į užsiėmimą, skirtą

Lietuvos istorijai prisiminti. Skautininkė Irma Gorytė trumpai supažindino su svarbiausiais Lietuvos istorijos faktais. Po to buvo pateikta filmuota medžiaga apie Lietuvos valstybės atkūrimą (1918 m. Vasario 16-oji), Nepriklausomybės atkūrimą (1990 m. Kovo 11-oji) ir tragiškus 1991 m. Sausio 13-osios įvykius.

Po filmuotos medžiagos pristatymo skautai ir patyrę skautai dalyvavo protų mūšyje. Buvo sudarytos septynios komandos, kurios pasitikrino, kaip moka Lietuvos istoriją. Protų mūšį organizavo ir vedė skautininkė Laura Jankauskaitė-Jurevičienė, į anglų kalbą vertė skautas vytis Domas Nutautas. Po protų mūšio visi karpė raudonas ir žalias „draugystės rankytes“ ir rašė palinkėjimus Lietuvai.

Jaunesnieji skautai su skautininke Elvyra Geideikiene ir kandidate į vyresniąsias skaites Goda Jackute ne tik piešė geltonas „draugystės rankytes“, rašė linkėjimus Lietuvai, bet ir pynė trispalves apyrankes. Kiekvienas pynė apyrankę ne tik sau, bet ir draugui. Užsiėmimų rezultatas – sukurta Lietuvos trispalvė iš geltonų, žalių ir raudonų „rankų“ papuošė stovyklą.

Pažintinė diena

Besilankantiems Australijoje pirmą kartą ypač svarbi buvo pažintinė diena. 70 užsienio skautų išvyko į Filipo salą pasigrožėti australiška gamta,

Eisenos pradžioje žygiuoja jaunieji skautai. Vytenio Lietuvninko nuotrauka

aplankyti tikrą australišką ūkį. Pirmiausia laukė pelikanų maitinimas, vėliau trumpas žygis, dar kiek vėliau australiškas ūkis, kuriame dalyviai pamatė, kaip kerpamos avys. Po šių atrakcijų laukė kvapą gniaužiantis pasivaikščiojimas koalų rezervate. Drąsiausieji patraukė į Kauso paplūdimį ir sušoko į vandenyno bangas. Kam vanduo pasirodė per šaltas, galėjo pasigrožėti miesteliu. Vakarienei – „žuvis su gruzdintomis bulvytėmis“ (angl. *fish and chips*), ir tikrai ne kilnės, o iš paties ryklio! Diena baigėsi pingvinų, grįžtančių namo po dienos maudynių, stebėjimu.

Iki susitikimo, broliai ir sesės!

Sausio 12-oji – paskutinė stovyklos diena... Deja, bet teko susitaikyti, kad mūsų nuotykis Australijoje baigiasi ir metas atsisveikinti su visais nuostabiais

žmonėmis, kuriuos sutikome stovykloje. Stovykla baigėsi, bet Lietuvos skautų šimtmečio metai tik prasideda.

Įdomu buvo susitikti su beveik viso pasaulio lietuvių skautais, kartu su jais stovyklauti, keliauti, pasidalyti skautavimo patirtimi, susipažinti su vietos lietuvių bendruomenės veikla, užmegzti naujus kontaktus. Labai simboliškas ir lietuviškosios skautijos šimtmečio ženklas, sukurtas Lietuvių skautų sąjungos (L.S.S.) Atlanto rajono vyresniosios skautės Sigitos Penikaitės. Lyg per žiūronus stebime dvi pasaulio puses: vienoje nakties žvaigždės blizga, kitoje saulutė šypsosi¹².

Laikas prabėgo labai greitai, belieka šią vasarą laukti kitų šimtmečio stovyklų – Lietuvoje ir JAV, tikimės ten susitikti su daugeliu skautų – savo brolių ir sesių.

¹² *Valio, valio, valio! Lietuviškoji skautija švenčia šimtmečio jubiliejų.* Prieiga per internetą: <http://skautai.net/tautine-stovykla>.

Vidmantas LOPETA

Apie knygnešį Kazimierą Račkauską

Įvairiuose spaudos šaltiniuose galime rasti žinių apie pavojingas Šilo Pavėžupio dvaro vežiko knygnešio Kazimiero Račkausko keliones, gabenant draudžiamąją spaudą. Naudojantis įvairia literatūra ir knygnešio vaikų atsiminimais, šiame straipsnyje pabandyta aprašyti visą šio paprasto, tačiau lietuviškos išsaugojimui daug nusipelnusio žmogaus gyvenimą.

Sunki vaikystė ir paauglystė

Kazimieras Račkauskas gimė 1875 m. bežemio valstiečio šeimoje. Apie jo gimimo vietą duomenų rasti nepavyko: literatūroje¹ nurodoma Ūtos vietovė Kelmės rajone, tačiau jokios informacijos apie jos buvimą šiame rajone kol kas neaptikta.

„Tėvai sunkiai pelnė duoną Kelmės dvare pas poną Gruževskį.“² Negalėdami išmaitinti gausios šeimos, jie leido vaikus tarnauti pas ūkininkus. Todėl Kaziukas, būdamas jau šešerių metų (iki aštuonerių), ganė žąsis, po to kiaules. Buvo su jomis vargo, ypač sunku būdavo per lietų, kai kiaulių negalėdavo suvaldyti. Kazimieras rėkdavo, kad neduoda jam žąsiukų ganyti, jei matydavo, kad kiti juos ganė. Vargo su kiaulėmis iki dvylikos metų.

Paskui ganė karves. Jas šerdavo, be to, virdavo ūkininkams valgyti. Kartą tie turtingi ūkininkai labai supyko, kai valgydami sriubą joje rado... virvės galą. Mat, semiant vandenį, į kibirą netyčia įkrito pakulinės virvės („šniūro“) gabalas.

Būdamas šešiolikos metų, Kazimieras išėjo dirbti *klūnium* į Grauzikų dvarą. Ten stovėjo jauja, kurioje kaip pirtyje buvo sumūryta krosnis. Kai tekdavo džiovinti, įkaitindavo akmenis. Jaujoje buvo lentynos, ant kurių sukraudavo javų pėdus. Jaujos asla buvo molinė.

Rugius pradėdavo pjauti maždaug nuo Šv. Onos. Sakydavo:

„Šv. Ona – gera žmona,
Davė pieno ir smetonos.“³

Nes maždaug tuo vasaros laiku gražiai suželdavo atolas, karvės duodavo riebesnį pieną, kuriame būdavo daugiau riebalų (*smetonos*).

Nuo Žolinės pradėdavo kultū. Kuldavo iki pat Didžiojo šeštadienio pusryčių. Kuliant keturiose girdėdavosi tokia melodija:

„Kampe tupi, kampe tupi,
Kuliam keturiose,
Kulkim, broliai, prakaituokim –
Bado neturėsime.“

¹ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, 2004, p. 386.

² Rimkus V., Iš Pavėžupio arklių į Eržvilką, *Kraštotyra*, 13 knyga, Vilnius: Mintis, p. 29.

³ Smetonos – grietinės.

Knygnešys Kazimieras Račkauskas.
Iš sūnaus Jono Račkausko asmeninio archyvo

Vincas Mickevičius-Kapsukas.
Iš Kretingos muziejaus fototekos

Kaziui kulti nereikėdavo – jo pareiga būdavo iškūrenti krosnį ir išdžiovinti pėdus. Kai javų pridžiovindavo, kitą rytą ūkininkai ir samdiniai anksti keldavo ir iki pusryčių išskuldavo jaują. Po to Kazys vėl džiovindavo naujus javus.

Klūnium išdirbo kokius šešerius metus⁴.

Dvaro vežikas ir knygnešys

Po to Vladas Putvinskis jį pasiėmė į Šilo Pavėžupio dvarą dirbti vežiku (*furmanu*). Kinkydavo du arklius. Arkliai buvo gražūs, ėmitę, atšerti avižomis. Ponas teleisdavo važiuoti lėta riste, žingsniuku, nebuvo galima vaikyti. Vasarą važinėjo fajetonu be stogo, o žiemą – gražiai raitytomis rogėmis, turinčiomis dvi sėdynes, tas roges vadino *razvalina*. Kartais į Suvartuvos dvarą turėdavo nuvežti ponios Emilijos Putvienės giminaitę Elžbietą, kuriai skaudėdavo koją – buvo raiša. Arklių negalėjo nulaikyti – jie norėjo bėgti, o tai buvo uždrausta.

Kazimieras Račkauskas gyveno prie Šilo Pavėžupio dvaro, turėjo savo butą⁵. Greitai įsigijo Vlado Putvinskio pasitikėjimą. Todėl tik jis ir ponas su žmona, dar gal keli patikimi žmonės – knygnešiai – težinojo knygų slėptuves. Prieš išvažiuodamas K. Račkauskas arklius pravažinėdavo. Jis taip visiems sakydavo, o tuo metu, kad niekas nepastebė-

tų, važiuodamas vienas iš savo slėptuvių paimdavo knygas. Jos buvo įrengtos kelios: viena kapukuose, bet ne Putvinskių giminės kape; antra – prie kelio į dvarą, šalia dabartinės klevų eilės; trečia – šone nuo dvaro, pušyne už pelkutės.

Pačiame dvare slėptuvės įrengti negalėjo. Mat dvare gyveno „nianiukas“ – sena Vlodo Putvinskio vaikų auklė, dar atsiminusi baudžiavą. Jiems naktimis šmirinėjant, slapstant knygas, vis bambėdavo:

– Ką jūs per naktis čia darot?

Ir sunku buvo to jos įkyrumo atsikratyti⁶.

Apie K. Račkauską savo prisiminimuose V. Putvinskis rašė: „Į Šiaulius literatūrą veždavo dažniausiai su sviestu patikimas darbininkas Kazys Račkauskas. Kazys buvo vienas pirmųjų tautiškai susipratusiųjų mūsų dvaro darbininkų.“⁷

Knygų gabenimas buvo rizikingas darbas, nes kaskart galėjo sulaikyti rusų žandarai, o įkliuvus grėisė kalėjimas ar nemokama kelionė „pas baltąsias meškas“. Bet K. Račkauskas buvo gudrus knygnešys – nė karto neįkliuvo žandarams. Pasak jo sūnaus Jono, „važiuodamas su knyga, kitos slaptos literatūros ryšuliais tėvas stengdavosi „prisitrinti“

⁴ Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

⁵ Jonas Račkauskas, g. 1922 m. Vėžėžio k.

⁶ S. Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

⁷ Putvinskis-Pūtvis V., *Gyvenimas ir parinktieji raštai*, Čikaga, 1973, p. 80.

prie bent jau 5–6 vežimų kolonos. Tokius žandarai žymiai mažiau kratydavo⁸.

Vienas K. Račkauskas retai tevažiuodavo⁹. Paprastai kartu vykdavo dvaro gospadinė parduoti sviesto, kitų produktų, važiuodavo Moliniuose gyvenęs Ivoškus, kuris turėjo kaime savo parduotuvę. Jis iš Šiaulių parsiveždavo prekių (pvz., žibalo), kurių reikėdavo ūkiui. Ivoškus mokėjo rusiškai, ko nesugebėjo K. Račkauskas. Todėl jiems kartu būdavo lengviau atsikratyti žandarų, jeigu prisikabin-davo. Tuo pasinaudodamas K. Račkauskas gabeno knygas. Jos buvo spausdinamos Tilžėje. Anot kny-gnešio sūnaus Jono, „kad nepakliūtų į nagus caro žandarams, kurių knibždėdavo pilni keliai ir kurie labai stropiai viską kratydavo, padarė vežimui du dugnus. Tėvas sakydavo, kad tokia jų išmonė gerai pasiteisino: būtų užtekę per kratą apversti vežimą ir tada Sibiro vargiai būtų išvengta¹⁰.

Apie vieną pavojingą atsitikimą savo atsimi-nimuose rašo Emilija Putvinskienė: „<...> knygas gabendavom į Šiaulius kartu su sviesto statinėmis. Vieną kartą, prasidėjus pirmajai rusų revoliucijai, ėjo eilinis knygų transportas, kaip ir paprastai su sviestu. Vežė K. Račkauskis, mūsų patikimas vežėjas. Tą kartą važiavo ir daugiau žmonių, kurie nieko nežinojo apie kartu vežamas knygas. Arti Šiaulių pasitiko kazokų patrulis ir sušuko: „Stok!“ Račkauskis drožė botagu arkliams ir norėjo pasprukti, bet, laimė, kad kartu važiuojantys sulaikė jį. Kareiviai, sužinoję, jog vežamas iš pieninės svies-tas, pradėjo durklais badyti ir pataikė į statinę, o ne į maišą su knygomis, ant kurių vežėjas sėdėjo, ir leido važiuoti toliau. Transportas laimingai pasiekė paskirtą vietą.“¹¹

Nežinia, ar apie tą patį atsitikimą knygnešio dukra prisiminė taip:

„Vienąsyk bevažiuojant išėjo iš paskos žandarai ir liepė sustoti. Jiems nesustojus, pradėjo šaudyti. Išsigandę, kad paginė arklius, net žiežirbos iš kanopų pažiro. Tačiau žandarai pasivijo ir supykę paklausė, ko nesustoję.

– Arkliai pasibaidė, – nesutrikęs atšovė Ivoškus, užkalbėjo žandarams dantis ir tie atsikabino,

pažiūrėję, ką veža vežime. Pasiteisino važiuoją savo reikalais: vienas gauti prekių, kitas – parduoti sviestą.“¹²

Anot Stasės Račkauskaitės-Gricienės, kartu su tėvu į Šiaulius važiuodavo ir V. Putvinskis:

„Į Šiaulius nekart nusibelsdavo vėlai vakare ar naktį. Neretai su Račkausku važiuodavo ir Vla-das Putvinskis. Knygas juodu sudėdavo į prastus maišus, įsikasdavo po baranką ir eidavo tokie suvargėliai per miestą, nešini maišais ant pečių ir grauždami barankas.“

Knygas turėjo pristatyti mieste gyvenantiems studentams. Buvo keli „taškai“. Pasitaikydavo, kad atvykusieji studentų nerasdavo namie, o maišo su knygomis šeimininkei palikti negalėjo: kons-piracijos sumetimais buvo galima perduoti tik į patikimas rankas. Neradę eidavo į kitą punktą, kartais – į trečią ar ketvirtą, kol rasdavo reikiamą žmogų. Taip ir vaikščiodavo iš vienos vietos į kitą, ant pečių laikydami pilnus maišus. Kiekvieną aki-mirką kas nors galėjo sulaikyti, grėsė sušaudymas ar kartuvės. Privargdavo, šiurpas ėjo per kūną. Anot K. Račkausko, „būdavo, eini tiesiog užšalęs...“ Išdalijus spaudą, palengvėdavo. Šiauliuose kartais nueidavo į kiną ar teatrą. Sakydavo:

– Pažiūrėsime, kaip mūsų lapiukai lakstys.

Jiedu su V. Putvinskiu sėdėdavo žemai, o stu-dentai – aukštai, anot K. Račkausko, „ant galerijų“. Pačiu įdomiausiu momentu, kada visi išsižioję spoksodavo į ekraną ar sceną, kad pabirs debe-sys lapiukų – proklamacijų prieš caro valdžią... Visi puls jų gaudyti, o žandarai – lakstyti. Tačiau jie nieko negalėdavo padaryti, nes nežinojo, kas kaltas. O K. Račkauskas su V. Putvinskiu, išėję iš salės, juokdavosi, nes jie žinojo, kad tai jų bendrų, studentų, darbas¹³.

Knygnešio vaikų teigimu, jų tėvas palaikydavo ryšį su Pranu Peniku, kuris per sieną į Kelmės apy-linkes knygas gabendavo iš Vokietijos („Prūsų“). Pasak sūnaus Jono, jų tėvas „į Grauzikus paimti knygų važiuodavo kartu su V. Putvinskiu arba vie-nas, jo įpareigotas¹⁴“. Anot dukros Stasės, „iš Tilžės knygų parveždavo Penikas. Į Šilo Pavėžupio dvarą knygų jis neatgabendavo, pristatydavo į Palšius

⁸ Jono Račkausko prisiminimai apie tėvą. Auk lietuvis, sūnau, *Bičiulis*, 1989-08-15.

⁹ Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

¹⁰ Jono Račkausko prisiminimai apie tėvą. Auk lietuvis, sūnau, *Bičiulis*, 1989-08-15.

¹¹ Putvinskienė E., *Atsiminimai*, Šiauliai, 1995, p. 30.

¹² Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

¹³ S. Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

¹⁴ Jonas Račkauskas, g. 1922 m. Vėžėžio k.

Račkauskų šeima. Iš kairės: Kazimieras Račkauskas, už jo stovi duktė Stasė, žmona Marija Račkauskienė; viduryje, priekyje, sėdi sūnus Stasys, už jo stovi sūnus Jonas; dešinėje – uošvis Petras Šiautkulis

ar kokią kitą gretimą vietovę. Iš ten pasiimdavo Kazimieras Račkauskas¹⁵.

Dukros teigimu, būdamas jau suaugęs, K. Račkauskas nemokėjo rašyti. Labai norėjo išmokti rašto. Kiti kumečiai juokdavosi, netikėdami:

– Ar tu išmoksi?

Bet Kazimieras buvo atkaklus. Tuo metu (1905 m. – aut. past.) dvare gyveno Žemaitė, „labai smarki“ rašytoja. Ji vaikus mokė rašto, mokė ir Kazimierą, kol išmokė. Besimokydamas šis rašydavo kreida, kur papildavo: miške – ant kelmo ar rąsto žievės, ant durų – valydamas arklius. Minėjo, kad Žemaitė rašė paukščio plunksna, o jos raštas buvo „baisus kaip su vištos koja“¹⁶.

Po to K. Račkauskas trejiems metams išvažiavo į Ameriką užsidirbti, nors V. Putvinskis labai nenorėjo išleisti, atkalbinėjo. Amerikoje dirbo cemento gamykloje, konservų fabrike. Grįžęs galvojo vesti ir vėl išvykti į Ameriką, bet sutrukdė užėjęs Pirmasis pasaulinis karas.

Kapsuko gelbėtojas

V. Putvinskiui nuo persekiojimo teko gelbėti revoliucionierių Kapsuką. Vincas Mickevičius-Kapsukas buvo senas Šilo Pavėžupio svečias, pažinojęs ir buvusį knygnešį. Spaudos draudimo laikais jis

buvo vienas iš dažniausių Povilo Višinskio organizuojamų literatūrinių susirinkimų dalyvių. Savo atsiminimuose V. Putvinskis Kapsuką pavadino P. Višinskio „sakalų“ mokyklos laikinu, nevykusi mokiniu, dukart laimingai nuo persekiojimų į užsienį „išplaukusi“ jo naudotu knygnešystės traktu¹⁷.

Emilija Putvinskienė jį vadino Mickum (Kapsuku). Tuo laiku jis dalyvavo ir susirinkime, kuriame buvo svarstomas Demokratų partijos įkūrimas¹⁸. Iki 1902 m. Kapsukas buvo varpininkas. Jis bendradarbiavo „Varpe“, 1901–1902 m. Tilžėje dirbo varpininkų žurnalo „Ūkininkas“ redakcijoje. 1905 m. vasarą organizavo žemės ūkio darbininkų streikus Šiaurės Lietuvoje. Buvo persekiojamas caro valdininkų, o 1905–1906 ir 1907–1913 m. – kalintas. Kalinimo metu suartėjo su bolševikais ir aktyviai įsitraukė į jų veiklą. 1913 m. pabėgo iš tremties Jėnysiejaus gubernijoje¹⁹. Grįžęs į Lietuvą, kelias savaites Kapsukas nelegaliai gyveno Akmenės rajone, Medemrodės dvare, kur susitikinėjo su Lietuvos socialdemokratų partijos veikėjais. Pajutęs, kad caro valdžia užtiko jo pėdsakus, ryžosi bėgti į užsienį. Savo prisiminimuose rašė, kad

¹⁷ Putvinskis V., Atsivertėme į lietuvių ir įsteigėme knygųgabenimo centrą ir paštą, *Knygnešys 1864–1904*, Kaunas, 1926, p. 237–250.

¹⁸ Putvinskienė E., *Atsiminimai*, Šiauliai, 1995, p. 34.

¹⁹ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2006, t. IX, p. 367.

¹⁵ Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

¹⁶ S. Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

dvarininkas V. Putvinskis davė arklius nuvežti jį iš Šilo Pavėžupio į daktaro Gudavičiaus tėviškę Eržvilką. O iš ten jau pėsčias su palydovu perėjo sieną ir atsidūrė Vokietijoje²⁰. K. Račkauskas ir buvo tas drąsus vežėjas, kuriam V. Putvinskis skyrė užduotį nugabenti V. Kapsuką į Eržvilką.

Apie V. Kapsuko apsilankymą ir pabėgimą išliko apytiksliai prisiminimai. 1914 m. pavasarį (sprendžiant pagal pabėgimo iš Sibiro laiką, tai galėjo būti dar 1913 m. – aut. past.) vėlai vakare nuo Šaukėnų pusės į Šilo Pavėžupio dvarą įsuko karieta. Iš jos išlipo skrybėlėtas ponas, o karieta nudūmė atgal per miškus. „Kitą dieną kumečiai jau žinojo, kad dvare svečiuojasi V. Kapsukas. Jis čia išbuvo keletą dienų. Dienomis slapstėsi kapinių rūsiuose, o naktimis susitikinėdavo su atvykstančiais į dvarą bendraminčiais. Kad mažiau būtų įtartinas, jis vilkėjo ilgą padėvėtą sermėgą, turėjo užsiauginęs barzdą... Netrukus žandarai pradėjo įtarti, kad V. Kapsukas slapstosi Pavėžupio apylinkėse. Beliko paskubinti kelionę į užsienį.“²¹ Vėlai vakare V. Kapsukas sėdo į dvaro karietą. Apsirengė prabangiai, ant galvos užsidėjo juodą cilindrą. Tai – „turingas jaunikis“. Šalia jo sėdo K. Račkauskas. „Neva abu išvyko pas panas į piršlybas. Netrukus keleiviai atsidūrė Vaiguvoje. Iš jos patraukė Kražių link. Bet čia sutemo. Kelias buvo patįžęs. Netoli Kražių vyrai nepataikė užvažiuoti ant tilto, ir vežimas pasileido tiesiai į upę. O ji patvinusi – pradėjo semti vežimą. Keleiviai, sušlapę iki paskutinio siūlo, šiaip taip išplaukė su arkliais. Teko nakvynės apsistoti pas valstietį, išsidžiovinti drabužius. Papasakojo, kad važiuoją pas dvarininkaitę pirštis, o kelyje atsitikusi nelaimė. Kitą rytą pasuko Skaudvilės link. Pakelėse nakvodavo pas stambius ūkininkus, dvaruose. Po to – Tauragė ir gydytojo Gudavičiaus tėviškė – Eržvilkas.

Po kelių savaičių į Pavėžupį iš užsienio atkeliavo laiškas. V. Kapsukas rašė K. Račkauskui iš Anglijos. Laiške jis nuoširdžiai dėkojo už išgelbėjimą²². Šį V. Kapsuko laišką K. Račkauskas saugojo kaip brangenybę, vaikams skaitydavo, tačiau karo metais jis dingo.

²⁰ Rimkus V., Iš Pavėžupio arkliais į Eržvilką, *Kraštotyra*, 13 knyga, Vilnius: Mintis, p. 28.

²¹ *Ten pat*, p. 29.

²² *Ten pat*.

Kazimiero Račkausko šeima

1915 m., būdamas jau 40 metų amžiaus, sumištęs vyras Kazimieras Račkauskas vedė. Nedideles vestuves jam suruošė V. Putvinskis, pulke pabroliu buvo ir dvarininko sūnus Stasys²³.

K. Račkausko žmona Marijona buvo jaunesnė net dvidešimt septyneriais metais, tačiau jos vyras gerai atrodė ir tokio metų skirtumo nesijautė.

Račkauskienės tėvai gyveno Vėžėžeryje. Motina buvo bajoriškos kilmės, kalbėjo lenkiškai. Buvo padžiūvus, smulki. Labai smarkiai barė Stasį Putvinskį, kad eina į gegužines *grajyti* su paprastais žmonėmis:

– Tavo senoliai grabūsė apsiverstų, išgirde, ką tu dirbi, – priekaištaudavo.

Anot Teklės Nekrašienės²⁴, statant Kelmės bažnyčią, Račkauskienės tėvas Petras Šiautkulys jai buvo paaukojęs bulių (jį pardavęs, pinigus atidavė bažnyčiai statyti).

Žmona Marija anksti susirgo džiova, buvo labai rūpestingai gydoma. Šilo Pavėžupio dvaro savininkas Stasys Putvinskis buvo išskyręs patalpą, kurioje du mėnesius ji gyveno, atskirta nuo šeimos, kad neužkrėstų kitus džiova. Po to ją paguldė į Kauno ligoninę. Gydymas buvo brangus, už parą reikėdavo mokėti po 7 litus. Didžiausią gydymo išlaidų dalį apmokėjo S. Putvinskis. Jis labai išgyveno, kad gydymas ėjo niekais, nes moteris, tesulaukusi 35 metų, mirė.

Marijai mirus, liko trys vaikai. Stasė (g. 1917 m.) buvo vyriausia, Jonas (g. 1922 m.) – antras pagal amžių ir Stasys – pats jauniausias²⁵.

Dvaro žuvininkas

Dukros teigimu, tėvas vedė jau būdamas žuvininku. Algos kaip vyriausiasis žuvininkas gaudavo 600 litų per metus. S. Putvinskis nusipelnisiam knygnešiui skyrė 2 ha žemės, kurioje užaugdavo geras derlius. Laikė arklių, porą avių ir karvių. Pasistatė daržinę.

K. Račkauskas jokių žuvininkystės mokslų nebuvo išėjęs, bet buvo gabus: vadovavo tvenkinių kasimo, karpių žvejybos darbams, stebėjo neršto augą. Be to, buvo atsakingas ir už žuvų šėrimą, pašarus, ir už žuvies pardavimą. Naktį pusiau nu-

²³ Zosė Kazlauskienė-Dzindzalietaitė, g. 1927 m. Molinių k.

²⁴ Teklė Blunskaitė-Nekrašienė, g. 1899 m. Kerėžiuose.

²⁵ Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

*Stasys Putvinskis (kairėje) su dvaro vyriausiuoju žuvininku
Kazimieru Račkausku 1930 m.*

Nuotrauka L. Danin, Kelmė, iš Pūtvių šeimos archyvo

leistus tvenkinius saugojo su šautuvu, kad brakonieriai žuvų neneštų. Buvo labai daug lapių, kurios naktį puldavo žuvis. K. Račkauskas jas gąsdindavo, nespėdavo į viršų šaudyti, o ponas S. Putvinskis liepdavo šaudyti tiesiai. Pyškino ir pilkuosius garnius (*genšes*), kurie sulesdavo daug žuvyčių. Už pristatytą porą kojų (įrodymas, kad nušovė – aut. past.) gaudavo 2 litus.

K. Račkauskas buvo nepaprastai sąžiningas. Anot duktės Stasės, „už teisybę galvą jam galėjo nukirsti“. Jei kartais tarp žmonių kildavo kokių nors neaiškumų, S. Putvinskis sakydavo:

– Reiks Kazimierą statyti, jis kaip dievas atsakys.

Nuleidus tvenkinius, būdavo, kad kartais jie, vaikai, rasdavo kokį užsilikusį karpį. Tačiau tėvas niekada be pono žinios neleisdavo sau pasiimti, liepdavo prekinę žuvį paleisti į žuvies sandėlį ar nenuleistą tvenkinį. Sau pasiimti galėjo tik neprekinę.

Kartą kažko susipyko su savo ponu. Tada (apie 1922 m.) Račkauskai trumpam buvo išsikėlę į

Vėžežerį. Ten gimė jų sūnus Jonas. Ponas ėjo ir ėjo, prašė ir prašė, meduolių vaikams atnešdavo. Norėjo, kad grįžtų, nerado kito tokio patikimo žmogaus²⁶. 1923 m. K. Račkauskas su šeima grįžo į dvarą.

Tada, kai suremontavo Malūno²⁷ namą, persikėlė į jį. Apie 1926 m. vandens malūnas jau buvo gerokai apgriuvęs, jame dar maldavo M. Račkauskienė, mat K. Račkauskas paprastai būdavo išėjęs prie tvenkinių. S. Putvinskis K. Račkauskui už malimą mokėdavo pagal sutartį²⁸.

V. Putvinskiui jau gyvenant Kaune, kuriant Šaulių sąjungą, kartais jis iš Kauno atvažiuodavo pas sūnų Stasį į Šilo Pavėžupį. Sužinojęs K. Račkauskas nubėgdavo pas V. Putvinskį ir jiedu, susėdę ant tvenkinio pylimo, ilgai kalbėdavo, galbūt prisimindami senus spaudos draudimo laikus. Kalbėdavo taip ilgai, kad net Marija Račkauskienė pykdavo.

²⁶ Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

²⁷ Malūnu vadinta vietovė, kur stovėjo vandens malūnas.

²⁸ Jonas Račkauskas, g. 1922 m. Vėžežerio k.

Mirus Vladui, Kazys ant rankovės nešiojo juodą raištį, kurį pasiuvo duktė, o su Vlodo Putvinskio sūnumi Stasiu nebuvo dideli draugai²⁹.

Smetonos valdžia jam, kaip buvusiam knygnešiui, mokėjo ir pensiją, bet ji buvo maža. Valstybinė 30 litų knygnešio pensija K. Račkauskui paskirta nuo 1931 m. gruodžio 1 d.³⁰

K. Račkauskui išėjus gyventi į Keršinę, vyriausiojo žuvininko pareigas iš jo perėmė Rapolas Plučiauskas, iki tol buvęs jo pavaduotoju³¹.

Keršinės naujakurys

1935 m. Račkauskai išsikėlė į Keršinę, kur iš savanorio Talačkos už 6 000 litų pirkė 13,43 ha žemės sklypą be trobesių ir 2 ha miško. Taip jis tapo pirmuoju Keršinės viensėdžio naujakuriu. Dabar ši vietovė vadinama Gaugariais³².

1936 m. statant Šilo Pavėžupio Vlodo Putvinskio mokyklą, K. Račkauskas dirbo sargu – saugojo statybines medžiagas³³.

Nors K. Račkauskas buvo mažaraštis, pasak sūnaus, namuose visada būdavo pilna knygų. Joms skirta didžiausia pagarpa. Ypač Račkauskų „namai „praturtėjo“, kai į Sibirą vežė Gaugarių dvaro savininkus Janavičius. Atėjo ponas ir paprašė tėvą knygas išsaugoti. „Be tavęs jos pražus“, – tepasakė. Ir suvilko didžiausias skrynias: knygų, žemėlapių, rankraščių, daugiausia lenkų kalba. Bet pražuvo visa tai ir pas mus. Kai tuos turtus pikta akis aptiko, tai net ir skrynias sunaikino, ir grindis išplėšė, lubas išlupinėjo, sienas išlaupė, daugiau beieškodami. Tuomet ir tėvuko labai branginama knyga, jam valdžios padovanota lietuviškos spaudos atgavimo proga, pradingo³⁴.

K. Račkauskas buvo laisvamanis. Būdavo, V. Putvinskis nepiktai sakydavo:

– Tu, bolševike, neini nė į bažnyčią.

Knygnešio Kazimiero Račkausko kapas ir antkapinis paminklas Šilo Pavėžupio kapukuose.

Iš Kurtuvėnų regioninio parko direkcijos nuotraukų archyvo

Mat Kazimieras neidavo *spaviednės*³⁵. Tačiau prieš mirtį vis dėlto priėjo³⁶.

K. Račkauskas mirė 1948 m. Palaidotas senose Šilo Pavėžupio kapinaitėse, vadinamose *kapukais*, tose pačiose, kuriose kadaise buvo slepiamos knygos. Jose pastatytas antkapinis paminklas su užrašu „Knygnešys“.

²⁹ Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

³⁰ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, 2004, p. 386.

³¹ S. Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

³² Stasė Račkauskaitė-Gricienė, g. 1917 m. Šilo Pavėžupyje.

³³ Jonas Račkauskas, g. 1922 m. Vėžėžerio k.

³⁴ Jono Račkausko prisiminimai apie tėvą. Auk lietuvis, sūnau, *Bičiulis*, 1989-08-15.

³⁵ Spaviednės – išpažinties.

³⁶ Jonas Račkauskas, g. 1922 m. Vėžėžerio k.

Vytautas KIRKUTIS

„Už Lietuvą nėra geresnio krašto...“

Kelionė aplink pasaulį... Kadangi nesu tokioje kelionėje dalyvavęs ir net neturiu noro būti į ją įviliotas, todėl nežinau, kas paskatina žmogų ryžtis. Avantiūra? Iššūkis? Pasipuikavimas prieš kitus? Bastūniškas polinkis? Nepagydoma tolimųjų kraštų aistra? Kiekvieno aistringo keliautojo tikslas įveikti tokią kelionę?

Žinoma, dabar galima įsigyti bilietą aplink pasaulį arba kelionių agentūroje užsisakyti patogią kelionę, kurios metu niekuo nereikės rūpintis. Bet ne visi ir ne visada taip keliavo.

Buvo toks žmogus, apie kurį XX a. pradžios laikraščių antraštės skelbė: „Aplink pasaulį be cento kišenė“; „Keliauninkas aplink pasaulį be cento kišenė“; „Pėsčias aplink pasaulį“... Tos publikacijos apie Vladą (Vladislavą) Kerbelį, gimusį Kuršėnuose. Šiame mieste ir prasidėjo jo kelionės aplink pasaulį.

Laikraštyje „Draugas“ buvo rašoma: „Šitokias keliones Vl. Kerbelis atlikinėjo ne kaip buržujinis turistas, bet kaip proletariškas sviesto perėjūnas. Su didžiu vargu savo tikslo siekia, bet nuo savo pasiryžimo niekuomet nemislijo atsisakyti.“¹

Šešiolika vargo ir skurdo metų

Tikslią Vlado Kerbelio gimimo datą atskleidžia įrašas Kuršėnų Romos katalikų bažnyčios gimimo

metrikų knygoje: 1890 m. rugpjūčio 22 d. Tai dvarininkės Uršulės Kerbel nesantuokinis sūnus. Kas tėvas – žinių nėra. Išliko toks įrašas apie gimimą Kuršėnų katalikų bažnyčios knygoje:

„Tūkstantis aštuoni šimtai devyniasdešimtųjų metų rugpjūčio 25 dieną Kuršėnų RK bažnyčios vikaras D. Motuzas pakrikštijo naujagimį Vladislavą ir suteikė jam krikšto sakramentą.“

Dvarininkės Uršulės Kerbel nesantuokinis sūnus, gimęs 1890 metų rugpjūčio 22 dieną Kuršėnuose, Kuršėnų parapijoje.

Liudytojai buvo valstiečiai Tomáš Savickij su Marta Franso Šimkaus žmona.“

Vėliau V. Kerbelis, ne kartą pasakodamas apie save, prisimins: vaikystėje neteko abiejų tėvų ir buvo svetimų auginamas. O „Draugo“ redakcijoje netgi sakė, kad jis neatsimena nei tėvo, nei motinos.

„Nuo pat mažens netekęs tėvų, augo Kerbelis pas svetimus žmones. Kol mažas buvo, gryčioje be užtarimo, niekieno neguodžiamas, stumdomas buvo, o paūgėjęs gavo bandą ganyti ir kęsti šaltį, darganą ir kaitrą. Ganydamas galvijus Kerbelis dažnai galvojo apie svetimus kraštus.“²

Tokios kuklios žinios apie Vlado jaunystės metus Kuršėnuose. Ir ką čia daugiau bepridursi apie našlaičio dalį. Gal – apie svajones, kurios vienintelės

¹ *Draugas*, 1927-07-30, Nr. 177. Čia ir toliau senųjų leidinių citatų kalba netaisyta.

² *Trimitas*, 1927-11-04, Nr. 43.

prašviesindavo dienas, leisdavo užsimiršti, pasinerti į spalvingą tolimųjų kraštų svajonių pasaulį.

Kuršėnuose ilgiau likti nebesinorėjo. Kasdien tas pats vargas ir skurdas, tas pats darbas pas svetimus už duonos riekę, ta pati upė, Pavenčio lankos, seni gerokai pavargę namukai... Nei užsidirbsi, nei praisigvyensi, nei pasaulio pamatysi... Buhalterija paprasta: paprasti kaimietiški rūbai, šešiolika metų, samdinys, du rubliai kišenėje. Ir viskas? Tiesa, dar pilna galva svajonių, kurios buvo svajotos išsvajotos ir ilgais žiemos vakarais, ir vasarą bandą ganant.

Tokia vaikystės ir jaunystės buhalterija...

Sūrios Baltijos audros

Šešiolikos metų V. Kerbelis iškeliavo iš Kuršėnų. Iš pradžių pėsčias pasiekė Rygą. Pirmoji kelionė truko beveik pusantro šimto kilometrų. Ėjo vis užsukdamas pas gerus žmones, vis ką nors padirbėdamas. Tačiau Latvijos sostinė nebuvo svetinga: rasti darbo nesisekė, miestas nepažįstamas, susikalbėti sunku. Keletą dienų prastai apsirengusiam vaikinui teko alkanam klajoti nepažįstamo miesto gatvėmis.

Kartą užklydo į uostą. Čia pasisekė – Vladą priėmė į burinį laivą „Valgucem“ darbininku. Pasisekė? Tuomet atrodė, kad taip. Ir iš tiesų pusantros metų plaukiojo po Baltijos jūrą. Darbas sunkus, bet alkio kęsti nebereikėjo. Iš pradžių dirbo virėjo padėjėju, o paskui buvo paaukštintas į tikruosius jūrininkus.

Bet jūra – ne lankos prie Ventos ar pievos už Kuršėnų. Burlaivis „Valgucem“ nebe naujas, gerokai vėjų ir bangų apdaužytas, audrų pasiūbuotas, tad pavojus nuolat tykojo. O atlygis už darbą nedžiugino. Kartais jūreiviai pasikalbėdavo, kad žvejojant daugiau galima uždirbti, bent tokios kalbos sklido.

„Kerbelis pasidarė žveju. Kartu su kitais ke-turiais žvejais mažučiu buriniu laivu iš nedidelio žvejų kaimo ties Ryga kasdieną plaukdavo į jūrą žvejoti. Darbas buvo be galo sunkus, o užsidirbti nedaug tegalėjo, nes laivo savininkas, nors pats namie sėdėdavo, už parduotas žuvis gautų pinigų darbininkams žvejams skyrė tik mažutę dalį.“³

Ir vėl tas pats. Pavojus kasdien tarsi koks šešėlis tyko, o kišenės beveik tuščios. Du įvykiai padėjo apsispręsti, kad žvejyba jūroje – ne jo pašaukimas. Vieną kartą per tirštą rūką ant mažo žvejų laivelio užropojo didelis garlaivis ir žvejams vos pavyko išsi-

gelbėti. O kitą kartą net už garlaivį baisėnis priešas pasitaikė – alkoholis. Prisigėrė jo draugai ir apvertė laivą. Trys žvejai nugarmėjo į gelmes, o Vladas vienintelis išsigelbėjo. Gera, kad pavyko įsikibti į apvirtusį laivą ir taip keletą valandų plūduriuoti tarp jūros bangų. Baisios buvo tos valandos, kai bangos visaip stengėsi žveją į gelmes nugramzdinti. Tuomet ir pasižadėjo: jei išsigelbės, nebeplauks į jūrą žvejoti. Visa laimė, kad pro šalį plaukęs laivas pamatė bangų blaškomą žveją ir jį išgelbėjo.

Štai tau uždarbis, štai tau geras gyvenimas...

Ir vėl – pėsčiomis po Rygą, po visą Latviją. Nuo vieno pas kitą. Nuo vieno ūkio į kitą. Pas vieną ūkininką, pas naują. Bet kur eitum – visur tas pats. Gyvenimas tvirtesnis negu ant bangų, tačiau kišenės nė kiek nepapildėjo. O be pinigų ir tolimųjų kraštų svajonės atrodė labai tolimos ir nepasiekiamos.

Du grįžimai į Lietuvą

1911 m., kai Vladui buvo dvidešimt vieneri, jį pakvietė į rusų kariuomenę. Porai metų pateko į Baku miestą (Azerbaidžanas), aplankė ir kitus Užkaukazės miestus.

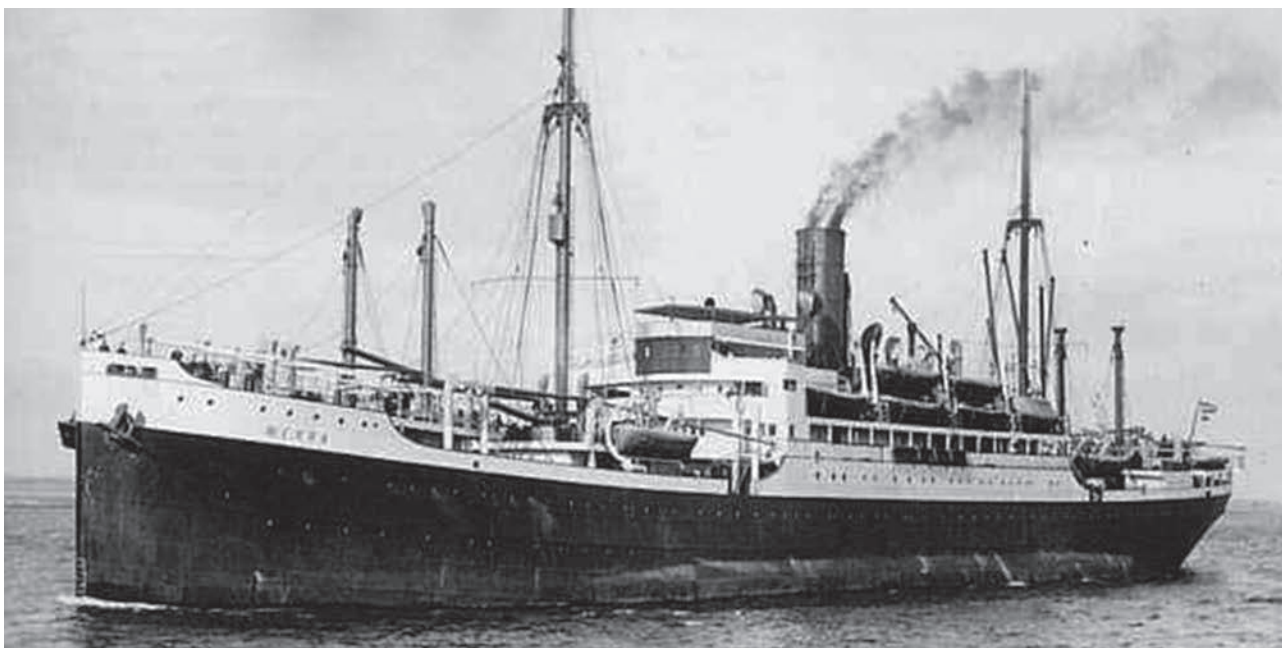
„Teko pabūti ir Persijoje. Mat 1912 m. Persijoje buvo kilus revoliucija ir Vladas Kerbelis buvo tame pulke, kurs caro valdžios buvo pasiųstas revoliucijos malšinti. Buvo pasiekęs Taurizo miestą, kurs guli už 120 viorstų nuo Rusijos rubežiaus.“⁴

1913 m., po tarnybos rusų kariuomenėje, V. Kerbelis grįžo į Lietuvą. Atrodo, apsilankė ir gimtinėje Kuršėnuose. Turėjo planą įsikurti, pradėti sėslesnį gyvenimą, gal net šeimos lizdą kurti. Dairėsi po Lietuvą, keliavo, galvojo apie ramesnį gyvenimą. Bet kažkoks kipšiukas vis neleido nurimti, vis ragino Lietuvoje ilgai nepasilikti, vis bruko galvon bastūniškas mintis. Juk dar jaunas, visokios ramybės dar prieš akis...

Nė metų neišbuvęs Lietuvoje slapta perėjo Vokietijos sieną ir tęsė savo keliones. Net pats Vladas gerai nežinojo, kur keliai jį nuves. Apsistoti surado pas šaltkalvį, gyvenantį nedideliame miestelyje netoli Brėmeno. Nebloga gyvenimo mokykla: mokėsi amato, vokiečių kalbos ir rašto, vieną kitą pinigą išimesdavo kišenėn. Bet ir čia ilgai neužsibuvo. Paskui dar viena mokykla – garlaivių mašinistų. Atsivėrė platesni keliai ir didesnės galimybės. Per penkerius

³ Ten pat.

⁴ Draugas, 1927-07-30, Nr. 177.

Laivas „Werra“, kuriuo Vladas Kerbelis 1926 m. birželio 5 d. iš Brėmeno (Vokietijos) išplaukė į Buenos Aires (Argentina)

metus išmaišė Vokietiją: garlaiviu plaukiojo, žemės ūkio darbus dirbo, fabrikuose buvo įsidarbinęs. Išbandė, ką mokėjo ir ko norėjo išmokti.

1918 m. Vladas Kerbelis išgirdo, kad Lietuva nepriklausoma, kad pasirašytas ir paskelbtas Nepriklausomybės aktas. O gal ir Lietuvoje dabar bus geriau? Nutarė grįžti ir pabandyti. Pirmiausia apsigyveno Šiauliuose. Dirbo įvairius darbus: buvo garvežio mašinistu, Rėkyvos durpynuose kasė durpes. Kabinosi į Lietuvos gyvenimą, stengėsi surasti savo vietą.

Įrašas bažnytinėse knygose byloja, kad Vladas Kerbelis pabandė ir šeimos lizdą sukurti. Mano turimais duomenimis, 1919 m. vasario 6 d. Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (dabar – Šv. Petro ir Pauliaus katedra) susižiedavo su Elena Baliutavičiute.

Ašarų ir vilčių saloje

1926 m. gegužės 29 d. trisdešimt penkerių metų Vladas Kerbelis vėl išvyko iš Lietuvos. Tęsėsi didysis kelionių maratonas. Pirmiausia – į tolimąją Argentiną, į Buenos Airės miestą. Dokumentuose įrašyta ir tiksliai jo išvykimo data, nes išliko iš Šiaulių vykstančių keleivių, išplaukusių iš Brėmeno uosto (Vokietijos), sąrašas. Jame esantis įrašas patvirtina, kad Vladas Kerbelis 1926 m. birželio 5 d. išplaukė laivu „Werra“ iš Brėmeno į Buenos Aires (Argentina).

Nesvetingai šis miestas sutiko lietuvi. Tokių emigrantų kaip Vladas buvo beveik aštuoniolika tūkstančių. Gauti darbo sunku, emigrantų namuose gyvenimas irgi nežavėjo. Dauguma lietuvių vargo gyvulių skerdyklose, dirbo žemės ūkio fermose samdiniais. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Argentinoje gyveno apie 5 000 lietuvių, 1933 m. – jau apie 35 000 lietuvių.

Tris dienas V. Kerbelis ištverė emigrantų stovykloje. Nusprendė pats laimę išbandyti ir iškeliavo pėsčiomis po Argentiną. Surasdavo darbo kur nors ūkyje, padirbdavo keletą dienų, užsidirbdavo pinigų – ir vėl į kelią. Teko ir ginklų įsigyti, nes žvėrys kai kada užpuldavo, ypač kai tekdavo miegoti laukuose, miškuose, olose. Kaip laikraštis „Draugas“ rašė, „tikruose gyvatynuose“.

Įsigudrino net medžiuose miegoti – taip saugiau. Ypač kai medis kur laukymėje, pievoje stovėdavo. Susirasdavo vakarop tokį, nupjaudavo nuo kamieno žievę apie porą metrų nuo žemės. Kažkas patarė taip daryti, nes į medį be žievės nuodinga gyvatė negalinti įšliaužti. O kaip pats įsliuogdavo? Irgi kažkas pamokė, jog reikia turėti specialius kablius ant kojų, kurie ir kibėtų į kamieną. Tokius, kaip remontininkai lipdavo į stulpus, nagėmis (kartais nagais) Lietuvoje vadinamus.

Dieną – sunkus darbas, dažnai tik už maistą, o naktį – pavojai, tykantys kiekviename žingsnyje.

Apsilankęs „Trimito“ redakcijoje 1927 m. spalio 28 d., Vladas Kerbelis papasakojo, kaip kartą jis apsinakvojo kalnų oloje. Landynė buvo patogi, neužpūtė vėjas, nuo pavojų buvo galima apsiginti.

„<...> susirietęs ir rankoje spausdamas revolverį pradėjo snausti. Jau buvo bepradedęs užmigti, tik ūmai lyg šalta banga užliejo krūtinę. Greit pakėlė galvą. Gal dešimties žingsnių atstume pamatė tamsoje dvi poras žibančių akių. Pradėjo šaudyti. Žvėrys pabėgo, o vargšas keliauninkas visą naktį nesumerkė akių, pasiruošęs vėl sutikti žvėrių užpuolimą. Rytą atsikėlęs pamatė, kad visas aplipęs kažkokiom vilnom. Suprato, kad praleido naktį žvėrių landynėje.“⁵

Tokie tad Vlado keliai: Argentina, Urugvajus, Pietų Brazilija, paskui – vėl Argentina, Buenos Airės ir Rosarijaus miestas, 300 kilometrų į šiaurės vakarus nuo Buenos Airių. Bet tas Rosarijus visai nemaloniai sutiko: Vladas bastėsi po jo gatves, ieškojo, kur prisiglausti, kur pinigų užsidirbti, tačiau nieko surasti nepavyko. Taip vieną dieną, kitą, trečią... Kiek begali alkanas slankioti... Netgi pagalvojo, kad jau laikas keliauti į amžinąjį pasaulį, kuris galbūt sotesnis, malonesnis ir svetingesnis. Viską išbandė – netgi visus uosto laivus apėjo, prašydamas darbo.

„Visur buvo sutinkamas su panieka ir juokais, nors darbo prašė ašarodamas. Tačiau vieno norvegų laivo kapitonas pasigailėjo. Priėmė jį dirbti tik už valgi.“⁶

Ir vėl – laive. Ir vėl – kelionės. Ir vėl – sunkus darbas, nuolatinė įtampa, rizika. Per jūras marias – į JAV, į San Franciską. Pusantrą mėnesio supo, siūbavo vandenynų bangos, kol pasiekė krantą. Vladas Kerbelis priprato prie garlaivio mašinų, suprato jų veikimo principus. Darbštus pagalbininkas patiko ir laivo kapitonui, kuris pasiūlė Vladui pasilikti laive ir plaukioti toliau. V. Kerbelį pamalonino pasiūlymas – nebereikės alkanam blaškytis didmiesčiuose, nebereikės po ūkius vaikščioti ir maldauti priimti ne už atlyginimą, o už duonos kąsnį.

Kai tik atplaukė į San Francisko uostą, V. Kerbelis panorą apžiūrėti miestą, paklajoti jo gatvėmis. Vaikščiojo, apžiūrinėjo, pajuto laisvą klajūno dvasią. Vis mąstė, ar jo gyvenimo tikslas ir prasmė – vėl stovėti prie garlaivio mašinų, vėl jas taisyti, vėl

leistis užliūliuojamam vandenyno bangų ir nuobodžios rutinos. O tos nuostabios akimirkos, kai gali iš laivo išlipti į nežinomą ir nematytą uostą, laisvai paklajoti gatvėmis, tokios trumpos... Po San Franciską norėjo vaikščioti dar ir dar, eiti tolyn, už ano namo, aikštės, nukeliauti į priemiesčius... Tolo nuo uosto, vis ėjo tolyn, nesvarbu, kad laive liko daiktai, dalis pinigų, rūbai. Apsistojo mažame priemiesčio viešbutyje. Ir galutinai nutarė – į garlaivį nebegriš.

Ne pirmą kartą Vladas taip leidosi ieškoti laimės: be darbo, be pinigų, be draugų, be aiškaus tikslo. Vienintelis jį lydintis vedlys – klajūniška, bastūniška dvasia, kuri neleido nusiraminti, sustoti, apsigyventi vienoje vietoje, galvoti apie namus, šeimą. Šį kartą pasileido ieškoti ūkių, kurių fermose kartais pasiūlydavo darbo. Taip patarė Vladui amerikietis lietuvis, turintis tenyškščio gyvenimo patirties.

Ir vėl – klajūnas iš vieno ūkio į kitą. Norėjo ilgesniam laikui įsidarbinti, tačiau nesisekė. Padirbdavo keletą dienų ir vėl toliau. Trumpam darbo susirasdavo, bet nuolatinio darbininko niekam nereikėjo. Vladas vis klausinėdavo, gal kur gyvena iš Lietuvos atvykę, juos aplankydavo, patarimų paklausydavo. Taip ir iki Omahos atkeliavo, dirbo skerdyklose, mėsos fabrikuose. Paskui – dar toliau į rytus – į Čikagą, į Detroitą, susirado darbo mašinų fabrikę. Laikina padirbėjo, bet nuolatiniam darbui reikėjo dokumentų originalų, kurių Vladas neturėjo. Iš Detroito – į Kanadą, pateko į policijos rankas, buvo sugrąžintas į JAV. O čia irgi pateko į policijos rankas, nes neturėjo dokumentų. Keleto savaitę vargai kalėjime. Paskui buvo išsiųstas į Ašarų salą.

Eliso (*Ellis Island*) sala yra Šiaurės Amerikoje, Niujorko Aukštupio įlankoje, į šiaurę nuo Laisvės salos. Manoma, kad šią salą praėjo 13 milijonų imigrantų. Visi jie atvykdavo norėdami įsikurti Amerikoje ir pradėti naują gyvenimą. Šią salą žinojo ir dešimtys tūkstančių lietuvių, kurie 1892–1954 m. keliavo į JAV. Saloje veikė imigrantų patikros punktas, kuriame ir nusprendavo, koks bus tolimasis atvykėlio kelias. Po kruopštaus medicininio patikrinimo vieniems tekdavo grįžti atgal net ir nepamačius laisvo gyvenimo, kiti būdavo nukreipti į ligoninę, tretį, neįveikę psichikos patikros testo, atsidurdavo tam skirtose medicinos įstaigose. Šioje saloje buvo galimybė patekti ir į kalėjimą,

⁵ *Trimitas*, 1927-11-04, Nr. 43.

⁶ *Ten pat*.

pasėdėti kurį laiką, kol būdavo išsiaiškinami visi neaiškumai. Kai kuriems kelionė į JAV baigdavosi tragiškai – neatlaikę kelionės sunkumų ar susirgę sunkiomis ligomis, užbaigdavo čia gyvenimą.

Tiems, kurie ilgesnį laiką užsibūdavo šioje saloje, gyvenimas nebuvo saldus. Todėl toji vietovė ir pradėta vadinti Ašarų sala, arba Vilčių ir ašarų sala. Apie keturi tūkstančiai imigrantų numirė vietos ligoninėje. Nuo 1990 m. saloje veikia imigracijos muziejus.

1927 m. spalio 11 d. Vladas Kerbelis kartu su kitais nelegalais, atkeliavusiais į JAV, buvo išsiųstas į Europą. Po septyniolikos dienų jis atsidūrė Kaune. Užsuko į „Trimito“ redakciją ir ištarė:

„Esu keliauninkas aplink pasaulį.“ Ne kasdien tokie žmonės užėina, nors išvaizda niekuo neišsiskyrė: buvo nedidoko ūgio, šviesiaplaukis ir simpatiško veido žmogus. Apsitaisęs ne per puikiausiai, bet švariai ir tvarkingai, atrodė jis kokio nors provincijos miestelio gyventojas.“⁷

„Viskas bus gerai...“

Manote, kad 1927 m. spalio 28 d. sugrįžęs į Lietuvą Vladas Kerbelis nurimo? Jam svarbiausia buvo gauti dokumentus, kad galėtų vėl keliauti aplink pasaulį. Apie tolimesnius kelionės planus Vladas kalbėjo 1927 m. lapkritį, užėjęs į „Trimito“ redakciją:

„Keliausiu pėsčias per Vokietiją, Belgiją, Nederlandus, Prancūziją ir Italiją į Afriką. Vakariniai Afrikos šonu, jūros pakraščiais keliausiu į Pietų Afriką, iš tenai – į Australiją, Indiją, Kiniją, Japoniją. Iš Japonijos keliausiu vėl į Kanadą, o iš Kanados – į Jungtines Valstybes. Jungtinių Amerikos Valstybių lietuviai apie mane plačiai savo spaudoje rašė ir žadėjo, jei baigsiu kelionę aplink pasaulį, suteikti man piniginę dovaną.“⁸

V. Kerbelis apžiūrėjo Kauną, jam patiko gražiai besitvarkantis, vis modernėjantis miestas. Po pasaulio didmiesčius pasidairius malonu buvo matyti, kad ir Kaunas bando neatsilikti. Paklaustas, kiek laiko jo kelionė aplink pasaulį gali tęstis, Vladas tikėjosi, kad ketverius metus.

Matyti matė, apžiūrėjo Lietuvą, bet kasdien kišenės darėsi vis lengvesnės ir lengvesnės. Pinigai tirpte tirpo. 1927 m. lapkričio 10 d. apsilankęs „Tri-

mito“ redakcijoje, pasiguodė, kad tik aštuoni litai beliko. Redakcijos darbuotojai pasiteiravo, kaip jis be pinigų keliaus.

„O kam man pinigai? Keliaudamas užsidirbsiu, badu vis tiek žmonių tarpe nenumirsiu... Nesmagu tik, kad keliauninko aplink pasaulį dokumentus išgaunant reikalinga kiek pinigų, o jų... nėra. Tačiau viskas bus gerai, tikiuosi.“

Tuomet redakcijos darbuotojams Vladas atrodė ramus ir pasitikintis savo jėgomis, „trupučiuoką išbalęs jo veidas mažiausio susirūpinimo savo likimu žymių nerodė“.

„Kelionė aplink pasaulį. Pereitą pavasarį (1928 m. pavasarį – aut. past.) iškeliauo apie pasaulį Kuršėnų gyventojas Vladas Kerbelis. Jis ėjo per Afrikos dykynę pėsčias į pietus, bet francūzų policija jį suėmė ir už jo pinigus nuvežė į Marselį (Prancūziją), iš ten jis nuvažiavo į Korsiką ir Italiją. Italijos lietuvių atstovybė jį maloniai sutiko. Jis dabar vaikščioja Ryme ir stebisi senuoju miestu.“⁹

Tokia trumpa žinutė pasirodė laikraštyje „Šaltinis“ 1928 m. lapkričio 2 d. Ji atskleidė, kad V. Kerbelis Lietuvoje ilgai neišbuvo. Gal tik apie pusmetį. Laikraščiai vėl skelbė apie jo žygius.

„Vladas Kerbelis, nors ir jaunas žmogus, bet tiek gyvenimo kartumų patyręs, kad jokie sunkumai, badas ir pavojai jo sumanymui negali būti kliūtim. Aplink pasaulį jis keliauja be cento kišenėj ir gyvena iš savo darbo. Jis yra geras amatininkas, daugelio dalykų specialistas; eina, kol pinigų turi, sustoja patogesnėj vietoj ir dirba ligi tol, kol sutau- po pinigų iki sekančios vietos, kur mano ilgiau stabtelėti.“¹⁰

Ne tik visokio amato Vladas išmoko kelionėse. Kalbėjo keliolika kalbų, tačiau pusėtinai. Bet būtiniausių žodžių užteko. Susiformavo ir savotiška filosofija, požiūris į žmones, savotiškas etikos kodeksas. Tačiau kur bebūtų, į kokius pasaulio pakraščius nukeliautų, visur prisimindavo, kad yra iš Lietuvos, ir vis papasakodavo apie savo gimtąją šalį.

Laikraštis „Trimitas“ paskelbė, kad, 1928 m. pavasarį išėjęs iš Lietuvos, perėjo Vokietiją, Olandiją, Belgiją, Prancūziją, čia, Lione, užsibuvo kiek ilgiau. Buvo įsidarbinęs karinės amunicijos fabrike. Iš Liono niekaip negalėjo išvykti, kol nebaigė gaminti didžiulės patrankos, kurios vamzdžio ilgis –

⁷ Ten pat.

⁸ Trimitas, 1927-11-10, Nr. 44.

⁹ Šaltinis, 1928-11-24, Nr. 46.

¹⁰ Trimitas, 1928-08-09, Nr. 32.

Vladas Kerbelis 1927 m. Nuotrauka iš leidinio „Trimitas“

12 metrų, o ji pati buvo pakrauta ant geležinkelio platformos.

Paskui keliavo į Marselį. Iš ten išplaukė į Afriką, iš Alžyro nukeliavo į Orau, o iš čia, gerai pailsėjęs, ketino per tyrklaukius keliauti į Pietų Afriką. Kaip pats sakė, tai kelias, kurio dar nė vienas lietuvis nėra keliavęs.

„Karštosios Afrikos tyrklaukių sunkenybes Kerbelis jau patyrė keliaudamas iš Alžyro į Orau. Ten jam teko pereiti 120 kilometrų visai negyvenamą plotą, pilną žiauriųjų Afrikos plėšikų, įvairių grobuonių ir kitų pavojų. Keliauja vienui vienas, sako, jam taip patogiau esą. Nenusimena jis tolesnės kelionės sunkumais. Jaučia tiek pasiryžimo ir jėgų, kad užsibrėžtojo tikslo neabejojęs pasiekti.“¹¹

„Nuolatos svajoju apie Lietuvą...“

Istorijos šaltiniuose skelbiama, kad nuo 1882 iki 1960 m. į Buenos Airių uostą atplaukė 2 313 laivų su imigrantais. Vienas iš tų tūkstančių – laivas „AURIGNY“, iš Europos atvykęs 1929 m. lapkričio 12 d. Atvykusių keleivių sąrašė buvo V. Kerbelio pavardė. Jis atvyko iš Šiaulių, o amžius nurodytas toks – o metų. Ką reiškia šis įrašas, kol kas nepavyko išsiaiškinti.

Tolimesnių gyvenimo duomenų apie V. Kerbelį ir jo keliones kol kas neradau. Galbūt padės išsiaiškinti būsimoji tyrinėjimai.

Vladas Kerbelis daug pasaulio miestų matė, daug valstybių apkeliavo, įvairių žmonių regėjo. Keliavo vienas, be draugų ir palydovų. O paklaustas, kodėl vienui vienas tarp svetimų, Vladas atsakydavo, kad draugų jam nereikia. Nuo mažens paprato vis vienas ir vienas. „Draugas man būtų tik sunkenybė, – sakė Vladas. – Žmonių aš nebijau. Niekam blogo nedarau, niekad nesispraudžiu, kur nereikia, o jei man bloga padaro – nusileidžiu ir nepyksiu <...>. Dažniausiai vis galvoju apie gyvenimą ir svajoju... Keliaudamas eiles pinu... Ir daug jų jau esu sudėjęs.“

O kas toliau? Juk vieną dieną apkeliaus visą pasaulį, aplankys daugybę šalių, išvaikščios tolimiausius kelius ir takus... Teko išsirinkti pačią gražiausią šalį, išpūdingiausią pasaulio vietą, kur apsistos, kurią pasirinks tolimesniam gyvenimui. Bus iš ko rinktis, tikrai bus.

Vladas Kerbelis nė akimirkai neabejojo: „Grįšiu į Lietuvą.“ Tokiu atsakymu kiek nustebino „Trimito“ redakcijos žmonės, kurie neiškentė nepaklause: „Nejaugi tamstai gali rūpėti mūsų kuklioji tėvynė?“ Ir tuomet Vladas išsakė savo požiūrį į Lietuvą:

„Kiek kraštų, kiek valstybių, turtingų, skurdžių, kaip rojus puikių, mačiau, tačiau už Lietuvą nėra geresnio krašto... Dabar man su viršum 37 metai. Jaučiuosi dar stiprus, krūtinėje kažkokia nerami ugnis nuolat dega, tačiau, tikėk, tamsta, metai po metų neramiau ir neramiau man darosi... Pasilgstu tėvynės. Nėra pas mane Lietuvoje nei giminių, nei draugų artimųjų, tačiau pasiilgstu. Rodos, palikau ką tai be galo brangų Lietuvoje ir kuo toliau, tuo labiau man to paliktojo gaila. Kitur bastydamasis, aš nuolat svajoju apie Lietuvą ir nuolat tikiuosi jai kuo geru ir be galo svarbiu patarnauti. Susitikdamas su kitų tautų žmonėmis, aš pasakoju jiems apie Lietuvą; gražiai pasakoju. Ir pasakosiu visada, kol keliausiu.“¹²

¹¹ Trimitas, 1928-08-09, Nr. 32.

¹² Trimitas, 1927-11-10, Nr. 44.

Vytenis RIMKUS

Senoji Kelmė: atvirukai ir fotografijos

2017 m. buvo išleistas atvirukų ir fotografijų albumas „Senoji Kelmė“. Tai kolektyvinis darbas, kuriame skelbiami straipsniai: Danutės Žalpienės „Kelmės istorijos apžvalga (XV a. – XX a. pirmoji pusė)“, Jono Nekrašiaus „Lietuva ir Kelmė kartografijoje ir žemėlapiuose“ (XVI a. – XXI a. pradžia), Petro Kaminsko „Senoji Kelmė atvirukuose“. Įžanginį žodį parašė Kelmės meras Vaclovas Andrulis.

180 puslapių albumas skirtas Lietuvos šimtmečiui paminėti, jame, be straipsnių, yra daugiau kaip 300 atvirukų ir nuotraukų. Jų vaizdai atskleidžia sudėtingą, dramatišką Kelmės miestelio / miesto istorijos vyksmą, būdingą daugeliui Lietuvos vietovių. Tai karai, gaisrai ir jų pasekmės, vėl ir vėl atstatinėjami ir naujai kuriami pastatai, gyventojų ir įvykių kaita. Daugumos senųjų atvirukų vaizdai fotografuoti Pirmojo pasaulinio karo metais, jų autoriai – vokiečiai kariai ir okupacinės valdžios atstovai. Jie kaip laišakai buvo siunčiami į Vokietiją, kur įvairiose leidyklose padauginami. Fotografai ypač domėjosi karo pasekmėmis, sugriautomis gatvėmis, bažnyčiomis, tame fone ir pačių karių bei jų transporto priemonių, vietos gyventojų vaizdais. Dėmesį patraukdavo ir lūšnos, ir elgetos – Vokietijoje jau nebesantys reiškiniai. Nuotraukose buvo įamžinami karo laimėjimai, pergalės, net pasigyrimai ir pasididžiavimai. Šių fotografijų virsmas atvirukais, jų gausa paliudija fotografijos aparatų raidos etapą, kai

dažnam kareiviui jis buvo prestižas. O štai Antrojo pasaulinio karo, dar daugiau suniokojusio Lietuvą, metų fotografijų-atvirukų yra labai mažai, o karo pasekmių vaizdus fiksavo jau pokario fotografai ir leidėjai, pvz., šiaulietis Kostas Cerpinskis.

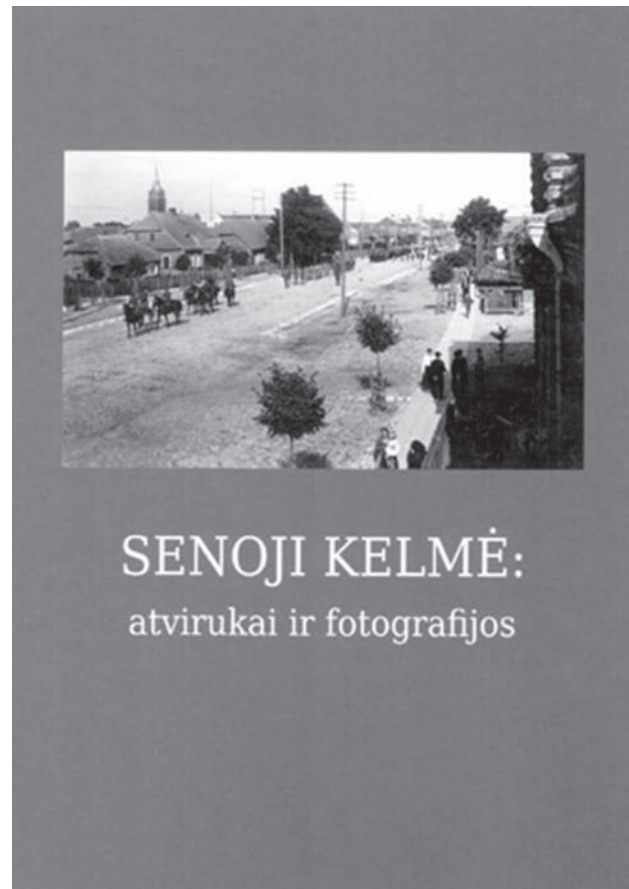
Įdomus reiškinys – klaidingi atvirukų pavadinimai, užrašyti vokiečių kalba. Tarkim, atviruke rašoma, kad tai yra pagrindinė Kelmės gatvė (vok. *Kielmy Hauptstrasse*), o faktiškai tai buvo Radviliškio miesto gatvė, ir priešingai – Radviliškio Stoties gatvėje (vok. *Bahnhofstrasse Radziwiliszky*) nufotografuota pagrindinė Kelmės gatvė su Evangelikų bažnyčia. Poroje skirtingų spalvų atvirukų vaizduojama per Kelmę einanti ta pati rusų belaisvių grupė, ir štai ta pati belaisvių grupė, iškirpta iš Kelmės atviruko, profesionaliai įmontuota į Novoaleksandrovsco (Zarasų) atviruką. Albumo sudarytojų nuomone, „vokiečių karinė vadovybė, norėdama pagarsinti savo laimėjimus Rytų fronte, kreipėsi į karinius fotografus ir atvirukų leidėjus, kurie privalėjo per atvirukus pagarsinti pergalės“. Keletas ir sugriautų Šiaulių vaizdų pateikiami kaip Kelmės vaizdai. Tos klaidos gali būti ir atsitiktinės, nes tų metų griuvėsiai, lietuviški vietovių pavadinimai, gatvės su mediniais namais kariams nedarė išskirtinio įspūdžio.

Didžiąją albumo dalį sudaro tarpukario Kelmės žmonės ir vaizdai. Mieste įsisteigė kelios fotoa-

teljė, kurios daugiausia darė pavienius užsakovų portretus, taip pat šeimynines nuotraukas. Plito ir daugiafigūrės draugijų, organizacijų, įmonių darbuotojų fotografijos. Daugėjo fototechnikos, fotografų mėgėjų. Nuotraukos drauge su atvirukais buvo kaupiamos šeimyniniuose albumuose, kurie tapo neatsiejama patalpos, interjero, taip pat šeimyninio palikimo dalis. Atsirado ir pirmosios kolekcijos, ypač dvaruose, jų būta ir besisteigiančiuose muziejuose. Tai tapo ir šio albumo pagrindine medžiaga, gauta iš Kelmės muziejaus bei P. Kaminsko ir J. Nekrašiaus kolekcijų.

Portretinės nuotraukos atskleidžia ir patvirtina, kokie gražūs, tvarkingai apsirengę, susitvarkę buvo Kelmės žmonės. Keletą jų būtų galima paminėti ne tik kaip žavius asmenis, bet ir kaip puikius fotomeno kūrinius. Albume pateikiami ir įžymieji kelmiškiai, pirmiausia, žinoma, Vladas Putvinskis, Šaulių sąjungos atstovai, dvasiškiai. Dauguma kolektyvinių nuotraukų atskleidžia mokyklų, progimnazijos gyvenimą, klasių baigimo momentus. Ir tose nuotraukose slypi daug istorijos, jos tragiškų momentų. Štai 1938 m. Kelmės gimnazijos I klasės mokinės įrašė pateikta šioje klasėje besimokiusių žydaičių vardai ir pavardės: Fryda Freišmonaitė, Hana Mendeliovičiūtė, Lėja Kušeliovaitė, Hana Nožniaitė, Rachelė Goldblataitė, Lėja Kelcaitė, Rūta Kaganskaitė. Iš jų tik viena H. Mendeliovičiūtė liko gyva, kitos buvo sušaudytos vokiečių. Tai daugelio to meto Lietuvos mokyklų istorijos dalis.

Albumo nuotraukose atsiskleidžia visuomeninis tarpukario Lietuvos gyvenimas: draugijos (pavasarininkai, šauliai), sporto varžybos, įvairios šventės, tarp jų ir vykusios dainų diena, religinė eiseną į Šiluvą. Pastebimas ir mažėjantis skirtumas (aprangos, kultūros) tarp dvarininkų (Gruževskiai,

SENOJI KELMĖ: atvirukai ir fotografijos

Remeriai) ir eilinių piliečių. Anot mero Vaclovo Andrulio, „senosiose nuotraukose ir atvirukuose įamžinti tikri lobiai, čia matome to laiko gyvenimo atspindžius: madą, buitį, techniką, architektūrą. Tokių vaizdų daugiau niekas neužfiksuoja, nes tai ir to meto fotografijos specifika, ir savita dvasia. Kiekvienas senų laikų kadras dabar labai svarbus. Mūsų pareiga tokius išlikusius kadrus išsaugoti ir parodyti ateinančioms kartoms“.